Sakarias Sokka

Kansallismielisyys, ´kulttuuri´ ja keisarillinen Saksa:

Kansallisvaltion ja sen hallinnon ´kulttuuriin´ perustuva legitimointi
Heinrich von Treitschken (1834-1896)
Berliinin yliopistossa pitämien luentojen ilmentämänä.

Yleinen historia
Pro-gradu –tutkielma
Historian ja etnologian laitos
Kesäkuu 2003
Jyväskylän Yliopisto

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO

Tiedekunta **HUMANISTINEN**	Laitos HISTORIA

Tekijä
SOKKA, Matti Pekka Sakarias

Työn nimi
Kansallismielisyys, ´kulttuuri´ ja keisarillinen Saksa: Kansallisvaltion ja sen hallinnon ´kulttuuriin´ perustuva legitimointi Heinrich v. Treitschken (1834-1896) Berliinin yliopistossa pitämien luentojen ilmentämänä.

Oppiaine Yleinen historia	Työn laji Pro gradu
Aika 4.6.2003	Sivumäärä 131

Tiivistelmä – Abstract

Tässä pro gradu –työssä perehdyn Heinrich v. Treitschken Berliinin yliopistossa 1800-luvun lopulla pitämien luentojen sisältöön. Niiden kautta tutkin ´kulttuurin´ käyttöä hallinnon ja kansallismielisyyden legitimoimisessa. Lähestymistapa on historiantutkimuksen metodiikan mukainen tekstianalyysi, jossa huomioidaan sosiaalisten ryhmien väliset suhteet. Aineisto sidotaan yleiseen saksalaisen kulttuuripiirin historialliseen kontekstiin ja tukeudutaan käsitehistoriaan ´kulttuurin´ käytön avaamiseksi ylitse Treitschken henkilön. Näin mahdollistuu vertailukohta tulosten tarkastelemiseksi suhteessa lähinnä historiallisen sosiologian tarjoamaan teoreettiseen viitekehykseen.

Tutkimusmateriaali rajautuu alkuperäislähteiden osalta pääasiassa Treitschken postuumisti kirjalliseen muotoon toimitettuihin luentoihin. Lisäksi käytetään osittain historiallisia lähdejulkaisuja. Tutkimuskirjallisuus koostuu historian ja yhteiskuntatieteellisen tutkimuksen keisarillista Saksaa ja nationalismia käsittelevistä monografioista ja artikkeleista. Tutkimuskysymyksen poikkitieteellinen luonne mahdollistaa historiallisen alkuperäisaineiston kautta tapahtuvan aineistoa kunnioittavan, mutta nationalismin kulttuurista taustaa esiin tuovat teoriat huomioivan tutkimusotteen.

Tutkimuksen rakenne etenee tutkimusongelman, lähteiden ja tutkimustilanteen esittelyn kautta alkuperäislähteen analyysiin. Treitschken luenta historiallinen konteksti huomioiden avaa mahdollisuuden tehdä vertailua siitä, millaista ideologiaa ja kenen etujen mukaisesti hän on painottanut. Näin hänen luennoissaan ilmenevät ´kulttuurilla´ perustellut ´saksalaisuuden´ sisällöt nähdään osana sitä määrittelyä, jota ajan saksalaisessa yhteiskunnassa on tehty kansallismielisyyden sitomiseksi valtioon ja enemmistösaksalaisuudelle pohjaavan yhtenäisyyden kokemisen mahdollistamiseksi.

Vastauksena tutkimuskysymykseen havaitaan, että Treitschke rakensi valtion roolia korostanutta ´saksalaisuutta´, joka oli ajan eliitin – aristokratian ja johtavissa virkamiesasemissa olleiden sivistysporvariston jäsenten – etujen mukainen. Samalla erilaisille vähemmistöille jäi marginaalinen asema, kun Treitschke esitti heidät lähinnä rasitteina ”todelliselle saksalaisuudelle”. Olemassa olleiden hallintorakenteiden ja sosiaalisten ryhmien välisten suhteiden ylläpito osoittautuvat Treitschken sanoman tärkeäksi sisällöksi. ´Kulttuurilla´ oli eri ryhmien välisten erojen osoittajana keskeinen asema ja Treitschke esitti ajan hallintomallin, perustuslaillisen monarkian, parhaana perustana ´kulttuurin´ kehitykselle. Tulos vahvistaa näkemystä siitä, että kansallismielisyyden kehittymisellä on oltava historialliset juurensa, mutta se liittyy samalla voimasuhteisiin, kysymykseen vallasta ja sen hallinnasta. Kansallismielisyyden määrittely on tällöin myös kamppailua siitä, kenen määrittelyt saavat jalansijaa ja hyväksyntää laajemman piirin tietoisuudessa.

Asiasanat
´Kulttuuri´, kulttuuripolitiikka, keisarillinen Saksa, Treitschke, nationalismi, kansallisvaltio

Säilytyspaikka
Historian laitos

Muita tietoja

SISÄLLYS

1. ´Kulttuuri´ nationalismin taustalla – historiallista jatkuvuutta ja valtapolitiikkaa
1.1. Tutkimusongelma, lähteet ja metodit…… 1
1.2. Nationalismi ja sen tutkimus…… 9
1.3. ´Kulttuuri´……13
1.4. Nationalismin kulttuurisidonnaisuus……...15

2. Treitschke ja kansallismielisyys
2.1. Heinrich von Treitschke – nationalismin apostoli?.....…....19
2.2. Poliittisen tieteen tekijä, Preussin propagandisti…….23
2.3. ´Kulttuuri´ suhteessa Saksan yhdentymiskehitykseen ……28

3. Treitschke ja kulttuurikäsite
3.1. Taide oli kokonaisuuden osa……...34
3.2. 1800-luvun saksankielinen kulttuurikäsite……..37
3.3. ´Kulttuuri´ kuvasi kansaa, kansasta koostui valtio……..42
3.4. Piensaksalaisuus……..46

4. ”Kansa kulttuurivaltiossa”: saksalainen monarkia tarjosi kehitykselle puitteet
4.1. Valtioon sidottu kansallismielisyys kohosi 1800-luvun lopulla……..50
4.2. Valtio – areena, jolla kehitystehtävää toteutettiin……...55
4.3. Idealistiset teokratia ja demokratia……..64
4.4. Monarkia ja sen kruunu, *das Reich*……..69

5. ”Me” ja ”muut”: yhtenäisyys reflektoi erilaisuutta
5.1. ´Kulttuuriset´ määrittelyt ovat vallankäyttöä……75
5.2. Valtakunnan ystävät peilautuivat valtakunnanvihollisista……..…….78
5.3. Katolilaisuus – kaikkea muuta kuin valtionuskonto……81
5.4. ”Punainen aave” kolisteli kahleitaan……...84
5.5. Juutalaiset, nuo mestarinäyttelijät……90

6. Saksan ´kulttuuri´ Euroopassa ja sen ulkopuolella
6.1. Maailmanpolitiikan heijastuksia…….97
6.2. ´Saksalaiset´ Euroopan mittakaavassa……...……100
6.3. Saksa Euroopan ulkopuolisena toimijana……..……106

7. Valtio, ´kulttuuri´ ja ´saksalaisuus´ – eli perustuslaillinen monarkia, elitismi ja Preussin johtama luokkayhteiskunta luonnollisen kehityksen korkeimpana asteena……...114

Lähteet……. 125

1. Kulttuuri nationalismin taustalla – historiallista jatkuvuutta ja valtapolitiikkaa

1.1. Tutkimusongelma, lähteet ja metodit

Työni aiheena on tutkia kulttuurin käsitteen käyttöä sisältönä keisarillisen Saksan (1871-1914/18) kansallismielisyyden kehittymiselle. Rajaus tapahtuu tulkitsemalla aihetta alkuperäislähteiden osalta yhden henkilön, historioitsija Heinrich von Treitschken (1834-1896), tekstien kautta. Tarkempi ajallinen rajaus muotoutuu lähdeaineistona käyttämieni Treitschken postuumisti toimitettuun muotoon saatettujen luentojen[1] kautta. Tämä työ liittyy siten Treitscken elinkaaren jälkipuoleen, aineistona käytettyjen tekstien luennointi- ja julkaisuajankohdan kautta etenkin 1800-luvun viimeiseen vuosikymmeneen.

Alkuperäisaineiston osalta kulttuurin määrittely nousee siitä, missä mielessä Treitschke ´kulttuuria´ käyttää. Tätä käyttöä vertailen yleisempään Saksan 1800-luvun ´kulttuurin´ käsitehistorialliseen kehitykseen ja ajan sosiaaliseen ja poliittiseen tilanteeseen. ´Kulttuurin´ ja nationalismin yleisemmän tarkastelun kautta valottuu, kuinka Treitschken kulttuurille antama sisältö liittyy kansallismielisyyteen ja kansallismieliseen politiikkaan ja edelleen kulttuurin käsitteen käyttöön pyrkimyksessä poliittisten ja hallinnollisten toimintamallien legitimointiin. ´Kulttuurin´ kautta lähestymistapa on erilainen kuin puhtaammin poliittista tapahtumahistoriaa kuvaavissa tutkimuksissa. Näin toivon pystyväni lähestymään sosiaalisen yhtenäisyyden rakentumista, olipa se sitten historiallista tai tiettyyn tilanteeseen konstruoitua ja selvittämään näin tuon yhtenäisyyden rakentumisen kietoutumista valtasuhteisiin ja valtaapitävien taholta hyväksyttyihin totuuksiin, joita toivotaan yhteisöllisesti jaetuiksi.

---

[1]Cornicelius 1899, IV-VI. Luennot toimitettiin osittain Treitschkelta jälkeenjääneiden, mutta etenkin luentojen kuulijoilta koottujen muistiinpanojen avulla. Toimitettujen luentojen pääasiallisena runkona ovat pikakirjoituksella tehdyt muistiinpanot talvilukukausilta 1891-1892 ja 1892-1893. Lisäksi täydennyksiä on tehty joiltakin osin 1880- ja jopa 1870- luvuilta peräisin olevista muistiinpanoista. (Toimitetussa muodossa luennot ilmestyivät ensi kerran vuonna 1897).

Henkilölähtöinen rajaus sitoo ´kulttuurin´ sisällöt ja sille annetun arvon ajan yhteiskunnassa ensisijassa Treitschkeen, jolloin kysymystä on lähestyttävä hänen kauttaan. Tällainen rajaus on tutkimusteknisesti perusteltu, jotta aihe pystytään pitämään hallussa, mutta se ei silti tarkoita näkökulman kutistumista pelkästään henkilötasolle. Alkuperäislähteiden tekstianalyysi liitetään oman aikansa poliittiseen ja sosiaalisten suhteiden tilanteeseen käsite- ja yleisen historiantutkimuksen kirjallisuuteen nojaavan tarkastelun kautta. Tällöin konteksti voidaan huomioida myös tehtäessä tulkintaa alkuperäislähteiden ja kansallismielisyyden tutkimuksen teoriakehyksen suhteesta. Näin aukeaa mahdollisuuksia laajentaa näkökulmaa pelkän henkilön ylitse. Tätä tehtäessä on tärkeätä tiedostaa ajan historiallinen tilanne, ettei teorioita tai myöhempää kehitystä sellaisenaan redusoitaisi itse Treitschken teksteihin.

Laajemman historiallisen kontekstin kytkeminen henkilölähtöiseen rajaukseen liittyy Treitschken asemaan ajan arvoja ilmentävänä tunnettuna julkaisijana, yhteiskunnalliseen keskusteluun osallistuneena historioitsijana ja poliitikkona. Hänen historiallinen tarkastelunsa omassa toimintaympäristössään mahdollistaa 1800-luvun lopun preussilais-protestanttislähtöisen keskustelun sisältöjen tarkastelun. Sen kautta voidaan suhteuttaa Treitschken näkökantoja yhdistyneen keisarillisen Saksan kansallisvaltion legitimointiin ja siihen, millainen kuva ajan hegemoniataistelusta[2] niiden kautta muotoutuu. Samalla kyetään kuvastamaan sitä, millaisia ”kulttuuripoliittisia” linjauksia valtiolla nähtiin 1800-luvun lopun Saksassa olevan.

Sekä ”ulkoisen toiseuden” että ”sisäisen toiseuden” kautta lähestytään Treitschken tekstisisällöissä tapahtuvaa rajausta niihin, keiden hänen edustamaltaan kannalta katsottiin muodostavan saksalaisen kulttuuripiirin ytimen. Toiseuden eri puolien

[2] Vaikka hegemonia sinänsä on keskeinen asia, sen tutkiminen rajataan tässä lähinnä vain pohtien kenen etujen mukaan “toiseuden” määrittely alkuperäislähteessä tapahtuu, ei niinkään hegemonian tutkimuksen teoreettisempaan kehykseen liittäen. Teoreettisesti ottaen ajatus ´saksalaisuutta´ rajaavien käsitteiden merkityssisällön muokkauksesta voisi Treitschken institutionaalisen luentoympäristön lisäksi liittyä ”kulttuurihegemonian apparaattiin”, hallitsevien luokkien ”yksityisten aloitteiden ja toimintamuotojen” kautta tapahtuvaan laajat joukot tavoittavaan määrittelyvallan käyttöön. (Ks. Gramsci 1982, 122).

määrittelyn kautta kytketään aihe yleisemmän kansallismielisyyden ja yhteisöllisyyden tutkimuksen teoreettiseen perustaan, jossa juuri ulkopuolelle sulkemisen kautta selitetään sitä, keille kuuluvaksi kansallismielisyys rajataan – kenet ja millä perusteilla rajataan kansallisuuden sisään. Ulkopuoliset määrittyvät tällöin aineistolähtöisesti, tiukasti Treitschken tekstien antaman kuvan kautta.

Pyrin pureutumaan etenkin käsitehistorian tutkimustuloksia apuna käyttäen tulkittavien tekstien syntyhetken tilanteeseen ja pohtimaan niiden kautta myös kohdeyleisön arvomaailmaa. Historian luonne eklektisenä tieteenalana avaa yleisesti laajat mahdollisuudet näkökulmien valintaan. Historiantutkimuksellisen metodiikan osalta hyvin keskeistä on lähdekriittisyys, jolloin käytettävän aineiston luonne, käyttötarkoitus ja suhde oman aikansa ympäristöön on tuotava esiin aineiston sisäisen tarkastelun rinnalla. Historiallisessa tutkimuksessa aineisto jäsennetään usein temaattisesti ja etenkin tutkimuksen aineistolähtöisesti rajattu luonne aiheuttaa tiettyä vaikeutta suhteessa laajoihin teorioihin, joiden viitekehystä historiantutkimuksessa lainataan paljon muiden tieteenalojen piiristä.[3] Tässä tutkimuksessa teoreettista viitekehystä kansallismielisyyteen ja sen suhteeseen ´kulttuuriin´ nähden haetaan historiantutkimuksen lisäksi yhteiskuntatieteellisen, lähinnä (historialliseksi) sosiologiaksi luettavan tutkimuksen piiristä.

Teoreettisen kehyksen kannalta on syytä varovaisuuteen, sillä historiantutkimuksessa – jo aineiston saatavuuden ja rajauksen vuoksi tässäkin tutkimuksessa – erityistapausten tutkiminen on tavallinen lähtökohta, johon sitten sovelletaan teoreettista tarkastelua. Myöskään mekanistinen aineiston lähestyminen ei suoraan sovi historiallisen erityistilanteen tutkimiseen, jolloin tulee varoa liian jäykkää lähestymistapaa ja yksinkertaistamista. Aineiston historiallinen luonne tulee pitää esillä ja varoa reduktionismia tulkittaessa sitä.[4] Tämänkin tutkimuksen aineisto liittyy tiettyihin historiallisiin oloihin, joten edellä esitetyt periaatteet on huomioitava. Käytännössä

[3] vrt. Jordanova 2000, 28-30, 53, 55, 60-63.

tällöin on pidettävä kiinni tutkimuksen aineistolähtöisyydestä ja sen välttämisestä, että alkuperäislähdettä tulkittaisiin irrallaan oman aikansa tilanteesta tai teorioiden ehdoilla aineiston kustannuksella.

Treitschken merkityksen osoittamiseksi on huomioitava hänen taustansa ja laajempi historiallinen toimintaympäristönsä. Se, mihin nähden hänen merkitystään tässä tutkimuksessa tarkastellaan, pelkistyy keskeisen tutkimusongelman tiivistämisessä: miten Treitschke käyttää luennoissaan kulttuurin käsitettä *saksalaisen* kansan erityisyyden perusteluna? Tekstissä tarkoitan jatkossa erityisellä ´saksalaisuudella´ Treitschken sille antamaa sisältöä tämän tutkimusongelman mukaisesti.

Tutkittaessa miten jotkin ajatukset voivat levitä ja vaikuttaa yhteiskunnassa, tulee historiallisen kontekstin ja siinä tapahtuneen kanssakäymisen osoittamisen lisäksi pohtia, mikä näiden ajatusten leviämisen ja niiden mahdollisesti saavuttaman hyväksynnän taustalla vaikuttaa. Tässä yhteydessä nationalismia käsittelevä kirjallisuus tarjoaa apukeinoja. Kansallismielisyyden tutkimuksen piiristä nouseva teoreettinen viitekehys vaikuttaa tutkittavan ongelman rajauksessa sen etukäteishypoteesin kautta, että ´kulttuurilla´ on merkitystä kansallismielisyyden taustalla. Pyrin lopulta heijastelemaan Treitschken tekstien analyysin tuloksia ja niiden historiallista tarkastelua siihen tieteelliseen keskusteluun, jota kansallismielisyyden muodostumisesta niin historian- kuin yhteiskuntatieteellisessä tutkimuksessa on käyty.

Keskeisimpänä alkuperäislähteenä tutkimuksessa on Treitschken Berliinin yliopistossa pitämistä politiikkaa käsittelevistä luennoista postuumisti koottu teos *Politik: Vorlesungen gehalten an der Universität zu Berlin von Heinrich von Treitschke I & II* [1897 & 1898]. Kaksiosainen teos on toimitettu Treitschken jälkeenjääneitä papereita ja luennoilla läsnä olleiden muistiinpanoja hyväksi käyttäen ja siinä Treitschke käsittelee

---

[4] Jordanova 2000, 69-71.

poliittisia peruskysymyksiä, kuten valtion tehtäviä, sen sosiaalista perustaa sekä hallinnollisia ja valtiomuodollisia kysymyksiä.

Luentojen käyttöä alkuperäislähteenä puoltaa Treitschken poliittisesti värittynyt toiminta erittäin suosittuna luennoitsijana ja yhteiskunnallisena ajattelijana.[5] Luennot ovat toimitetusti ja postuumisti kirjalliseen muotoon koottuja, mutta se ei silti vähennä niiden aikakautta kuvaavien ja Treitschkeen liittyvien käsitteiden arvoa tutkimuksen kannalta. Vaikka julkaistut luennot kytkeytyvät Treitschkeen välikäsien kautta, ei se ole kysymyksenasetteluni kannalta ongelma. Kirjalliseen muotoon, laajemman yleisön saataville, saatettuna luennot kelpaavat aivan mainiosti käytettäviksi tutkimusongelmani mukaiseen tutkimukseen.[6] Julkaistuina, kuvaten suositun luentosarjan sisältöä, ne pikemminkin soveltuvat jopa pelkkien julkaisemattomien lähteiden käyttöä paremmin aikakauden tietyissä yhteiskunnan piireissä omaksuttuja ajatusmalleja heijastelevaan tutkimukseen. Treitschken luentojen lisäksi käytän alkuperäislähteenä osittain myös lähdejulkaisuja.

Tässä käytettävää kysymyksenasettelua vastaavaa Treitschkea koskevaa tutkimusta ei ole aiemmin tehty. Häneen liittyvät tutkimukset ovat keskittyneet pääasiassa elämäkerralliseen ja poliittiseen historiankirjoitukseen. Käyttämäni tutkimusasetelma on tästä syystä tuore ja tarjoaa uusia mahdollisuuksia tulkita alkuperäisaineistoa. Työni kannalta merkittäviä ovat siksi olleet erilaisia näkökulmia aiheeseen esiin tuoneet tutkimukset osittain poikkitieteelliseltäkin pohjalta. Sosiaalisten erojen ja historiallisen kehityksen yhtäaikainen tarkastelu on edellyttänyt ennakkoluulottomuutta, jotta kysymyksenasetteluun kyettäisiin vastaamaan.

---

[5] Kts. alaluvut 2. 1. ja 2.2.

[6] Ks. myös Jarausch 1982, s. 209 (alaviite 82). Jarausch toteaa, että metodologisessa mielessä *Politik* – teoksen kokoaminen luentomuistiinpanojen pohjalta korostaa opiskelijoiden tulintaa Treitschken sanomasta. Tässäkin mielessä se soveltuu myös tämän tutkimuksen kysymyksenasettelun mukaiseen analyysiin.

´Kulttuurin´ suhdetta tutkimani ajanjakson saksalaiseen kansallismielisyyteen voi lähestyä parhaiten käsitehistorian tutkimustulosten kautta, jolloin etenkin *Geschichtliche Grundbegriffe* ja Reinhart Koselleckin piirin tuotanto tarjoaa hyvin käyttökelpoista aineistoa. Treitschken ´kulttuuria´ lähestytään siinä käsitehistoriallisen tutkimuksen mielessä, että sosiaalisen ja poliittisen kielenkäytön terminologian avulla on mahdollista tarkastella historiallisia muutoksia.

Toteuttamaani tekstin analyysiin liittyvä kielelle annettava arvo perustuu ajatukselle, että kielenkäyttö, puhunta, ilmentää ajallis-paikallisia puhetapoja osana kulttuuria. Integroitumisen olemassa olevaan kulttuuriin ajatellaan tällöin tapahtuvan pitkälle yhdistävänä tai erottavana välineenä toimivan kielen kautta ja siten kielellä on samalla poliittinen vaikutuksensa, kun sitä käytetään käytännön puhunnassa.[7] Tässä tutkittavien tekstien kautta toivotaan tällöin avattavan myös tietyn, mahdollisesti ideologisesti värittyneen, viestin välittämistä osaksi yhteistä tietoisuutta.

Käsitehistorioitsija Reinhart Koselleckin mukaan historia tieteenä on sidoksissa kulloisenkin asiayhteyden sanojen käyttöön. Täten historiallista muutosta voidaan tarkastella käsitteiden historian kautta. Keskeinen oletus Koselleckin piirin käsitehistorian tutkimuksessa on 1700-luvulta alkanut murros, jolloin teollinen ja poliittinen muutos alkoi heijastua käsitteisiin muuttaen vanhoja ja luoden uusia merkityssisältöjä.[8] Treitschken käyttämä ´kulttuuri´ on sijoitettava suhteessa aiempaan käsitteen käyttöön. Aiempien sisältöjen ja käyttötapojen kautta käsitehistorian avulla voidaan avartaa pelkkää Treitschken omien tekstien tulkintaa ja nähdä mahdollisia yhdenmukaisuuksia tai poikkeamia suhteessa käsitteen historialliseen käyttöön. Treitschken omana aikana hänestä poiketen käytettyä ´kulttuuria´ ei valitettavasti tässä yhteydessä ole mahdollista tutkia syvemmin, joskin Treitschkea kohtaan osoitetusta kritiikistä pyritään tutkimuskirjallisuuden avulla luomaan kuvaa siinä määrin, että piirtyisi esiin kilpailevien näkemysten saman aikainen olemassaolo.

---

[7] Esim. Pekonen 1991, 41-43.

Reinhart Koselleckin esittelemä historiallis-kriittinen kontekstin tarkastelu auttaa ymmärtämään tämänkin tutkimuksen lähestymistapaa. Tällöin poliittis-sosiaalisen asiayhteyden huomioiminen on tärkeää: tekstianalyysi osoittaa sanankäytöllisen asiayhteyden, mutta laajemman kontekstin tarkastelu sen tilanteen, jossa ja johon teksti on tuotettu. Varsinainen historiallinen käsitteiden analysointi toteutuu vasta irrotettaessa ne erityistilanteista ja tarkasteltaessa niiden käytössä ilmeneviä muutoksia.[9] Tässä tutkimuksessa on mahdollista lähestyä tekstianalyysin avulla tekstin sisäistä sanankäyttöä ja niitä puitteita, joihin se on tuotettu. Sen sijaan ajan varsinaista käsitehistoriallista muutosta ei pyritäkään itsessään tutkimaan Treitschken luentoja laajemmin, vaan laajemman kehityskaaren huomioimiseksi lainataan olemassa olevia käsitehistorian tutkimustuloksia.

Historiantutkimuksen osalta on huomioitava lisäksi luonnollisesti suoranainen Treitschkeen itseensä liittyvä tutkimus. Myös nationalismia ja saksalaisen nationalismin taustoja kartoittava kirjallisuus on aiheeni kannalta tärkeätä, jolloin siis tarkastelen myös lähinnä historialliseksi sosiologiaksi luettavia tutkimuksia. Niiden tarjoamat teoreettiset kehikot avaavat mahdollisuuden vertailuun, jota voidaan tehdä alkuperäislähteen analyysin tulosten ja teoreettisemman taustan kesken. Kulttuurin ja kansallismielisyyden kytköksen esille tuomisessa esimerkiksi Anthony D. Smith tarjoaa huomionarvoisia näkökantoja. Lisäksi Norbert Eliaksen *Saksalaiset* – pitäen historiantutkimuksellisen kritiikin ja etenkin käsitehistorian tutkimuksen myötä saatavat vertailukohdat esillä – tarjoaa herkullisia näkökantoja tutkia Treitschkea ja hänen suhdettaan ajan muutoksiin mukautuvaan pyrkivään valtapolitiikkaan. Myös Bernhard Giesenin tutkima saksalaisen älymystön rooli kansallistunteen kehittäjänä ja ylläpitäjänä on vaikuttanut osittain jo tutkimusongelman rajaukseen ja auttaa asettamaan piensaksalaista historiankirjoitusta omalle paikalleen keisarillisen Saksan historiallisessa muotoutumisessa.

---

[8] Koselleck 1972, XIII-XV.

´Kulttuurin´ eri puolia tullaan siis tarkastelemaan käsitteen historiallisuuden (käyttö Treitschkella suhteessa ´kulttuurin´ saksalaiseen käsitehistoriaan ja saksalaisen kulttuuripiirin yleisempään historiaan) ja nationalismin tutkimuksessa usein esitetyn nationalismin konstruktivistisen luonteen pohjalta (Treitschke oman aikansa sosiaalisen ja poliittisen tilanteen todistajana, tiettyjen pyrkimysten edustajana, ja yhtenäisen saksalaisuuden konstruoijana). Näiden eri puolien suhdetta toisiinsa toivon Treitschken kautta pystyväni tutkimaan. Lähtökohtana on samalla lähestyä ennakkoluulottomasti nationalismin tutkimuksessa vallinnutta rajanvetoa nationalismin primordiaalin (olemassa olevan, historiallisen) ja konstruktivistisen luonteen välillä. Tämä on ohjannut tutkimusongelman rajautumista siihen suuntaan, että lähestymistapa pyrkii yhdistämään historiallista ja yhteiskuntatieteellistä tutkimusta.

Tavoite yhdistää sosiaalisten suhteiden merkitystä käsitehistoriaa apuna käyttävään (poliittisen) aatehistorian tutkimukseen vie tutkimusta historiallista sosiologiaa kohti. Tarkastelemaan pyritään – joskin vaatimattomassa laajuudessa – historiallisen aineiston avulla myös teorioiden perustaa. Tutkimusongelma on sellainen, että teorian vaikutus on tunnustettava jo kysymyksenasettelusta alkaen. Aineistolähtöisyys on silti keskeinen kriteeri, koettelupintaa teorioihin nähden haetaan historiallisen tekstianalyysin kautta. Tavoite on tehdä johtopäätöksiä aineiston pohjalta teorioita apuna käyttäen, ei viedä teoriaa aineistoon, jossa sitä ei ole löydettävissä. Vasta aineiston analysoinnin tuloksia voidaan verrata teorioihin ja tehdä johtopäätöksiä – ei toisin päin, vaikka teorioiden merkitys tulkinnan tekemisessä tunnustetaankin.

[9] Koselleck 1972, XX-XXI.

1.2. Nationalismi ja sen tutkimus

Nationalismi on suomennettavissa kansallismielisyydeksi ja pohjautuu latinan kansakuntaa tarkoittavaan sanaan *Natio*.[10] Saksankielessä käsite *Nation* tunnetaan jo 1300-luvulta alkaen, jolloin yhteisen kielen ja asuinalueen keisarikunnan sisällä jakaneet kansat mainittiin keisari Kaarle IV:n kultaisessa bullassa vuodelta 1356. Myös yliopistojen piirissä kansakuntia käytettiin erottelemaan opiskelijoiden alkuperämaita toisistaan. Samaan tapaan tunnettiin kansakunnan käsite myös kaupan alalla Itämeren suurissa satamissa erottelemassa kauppiaita toisistaan. Uskonnollisessa yhteydessä ´kansakuntia´ käytettiin Konstanzin kirkolliskokouksessa (1414-1418) äänestettäessä ensi kertaa kansakuntiin perustuvan jaottelun mukaan.[11] 1600-luvun ranskalainen sanakirja määritteli kansakunnan "suureksi kansaksi, joka asuu omalla alueellaan määrätyn vallan ja samojen lakien alaisuudessa ja puhuu samaa kieltä". Ranskan vallankumouksen ja Napoleonin sotien myötä käsite yleistyi ja kansanomaistui leviten laajempaan tietoisuuteen 1800-luvulla.[12]

Saksalaisella alueella Napoleonia vastaan käydyt sodat koettiin vapaussodiksi (*Freiheitskriege*), mikä kohotti kansallisen yhdenmukaisuuden tunnetta (joskin rajallisesti, vrt. luku 4.1.). Saksalaisella kulttuurialueella 1700-luvun lopun ja 1800-luvun alun romantiikkaa politisoitiin ja laajempi kansallismielisyyden lisääntyminen 1800-luvun alkupuolella ammensi käyttövoimaansa myös siitä[13]. Napoleonien sotien kansallistunnetta kohottava luonne aikalaisten silmissä lienee osaltaan myös jälkikäteen rekonstruoitua. Myös Treitschke viittasi luennoissaan – vuosikymmeniä tapahtumien jälkeen – siihen, kuinka 1800-luvun vapauspyrkimysten taustalla vaikutti luontainen Napoleonin valtakunnan vastustus.[14]

---

[10] vrt. Williams 1988, 213 (*Nationem* (lat.) ? ´breed´,´race´).
[11] Schulz 1999, 23.
[12] Schulz 1999, 23-24. Lainaus Schulzin mukaan: „ -- ein grosses Volk in einem einzigen Gebiet innerhalb bestimmter Gretnzen unter bestimmter Herrschaft und denselben Gesetzen, das eine Sprache spricht."
[13] Esim. Grimmin veljesten *kansan*satujen keräystä innoitti "isänmaallisuus", ks. Snyder 1978, 35.
[14] Treitschke 1899, 31.

Aira Kemiläisen mukaan Saksassa jo 1700-luvulla syntyperä, kieli, tavat ja perinteet liitettiin kansan (*Nation*[15]) käsitteeseen ja tietoisuutta kansakunnasta välitti ns. *Gelehrtenrepublik*, jossa hajanaisen, mutta kielellisesti yhtenäisen alueen eri osien kirjallisuutta luettiin yli rajojen. Näin lukevan yleisön kautta kansallistunne kehittyi kulttuuriselta pohjalta.[16]

Kansallismielisyyden varsinaisen politisoituminen katsotaan tapahtuneen Saksassa vasta 1800-luvun puolivälin vaiheilta alkaen.[17] Saksan yhdistyminen 1871 muodosti varsinaisen ensimmäisen saksalaisen kansallisvaltion, mutta syntynyt kokonaisuus ei kuitenkaan ollut erityisen homogeeninen, vaan *Kaiserreich* oli edelleen monimuotoinen ja poliittisesti monessa mielessä jopa vastakohtaisen problemaattinen.[18] Edes keisarillisen Saksan synnyn ei välttämättä katsota nousevan yleisestä kulttuurin valtiollisesta yhtenäisyydestä, vaan suurpreussilaisia tavoitteita ajaneiden sotien kautta.[19] Tämä on kieltämättä totta, mutta sen toteaminen ei vielä riitä selittämään kansallismielisyyden nousun syitä – sitä millaiselle pohjalle kansallismielisyys rakentui.

Viime vuosikymmeninä modernistinen katsantokanta nationalismin tutkimuksessa on ollut pinnalla. Tällöin kansallismielisyyden, nationalismin, nousun selittämiseksi 1800-luvun kansallisvaltiokehityksen yhteydessä haetaan tukea myös sosiologisten teorioiden piiristä. Nationalismin kansainvälisestikin tunnustettu tutkija Aira Kemiläinen kehottaa historioitsijana kriittisyyteen modernistisen nationalismin tutkimuksen käytössä siinä mielessä, ettei väestön etnistä menneisyyttä tule unohtaa. Myös sosiologi Anthony D.

---

[15] Saksan kielessä on ero sanojen *Volk* (kansa) ja *Nation* (kansa, kansakunta) välillä. Kts. myös Timmermann 1999, s. 12. Timmermann korostaa eroa *Volksbewußtsein* (tietoisuus kansasta) ja *Nationalbewußtsein* (tietoisuus kansakunnasta) –termien välillä. Tällöin jälkimmäinen on seurausta sosiaalisesta, kulttuurisesta, oikeudellisesta, taloudellisesta ja poliittisesta yhteiskuntakehityksestä.
[16] Kemiläinen 2002. Vrt. myös Anderson 1994, 37-46.
[17] Schultz 1999, 34.
[18] Esim. Loth 1997, 7.
[19] Desai 1990, 196.

Smith painottaa esimodernien etnisten yhteisöjen ja nationalismin välistä suurempaa jatkuvuutta, kuin mitä modernistit usein ovat esittäneet.[20]

Nationalismin tutkimuksen yhdeksi keskeiseksi nimeksi kohonneen Benedict Andersonin mukaan nationalismi syntyy ihmisten kuvitellusta läheisyydestä. Hajanainen ja yksilöllisiltä ominaisuuksiltaan heterogeeninen ihmisjoukko saa kansan käsitteestä yhteisen, jaettavissa olevan identiteetin, johon turvata. Kansallinen yhteisö ylittää laajuudessaan perinteiset samaistumisen kohteet, kuten perheen tai kyläyhteisön. Hänen ajattelunsa kuvaa nationalismia kulttuurisena järjestelmänä[21], mutta se kytkeytyy myös modernisaatiokehitykseen yhteisyyden luomiseen tarvittavien keinojen kautta. Kehittynyt tiedonvälitys, koululaitos ja muut valtioon liittyvät instanssit esittävät ja ylläpitävät ns. kansallisia tarinoita, joihin nationalismi pohjautuu.[22] Kuvitteellisen yhteisöstä tekee se, ettei yhteisöllinen identiteetti perustu suoranaiseen kanssakäymiseen ihmisten välillä, vaan suurin osa yhteisön jäsenistä, kansasta, ei kohtaa toisiaan faktisesti lainkaan. Silti yhteisyyttä tunnetaan, koska jaettu tietoisuus toisista ylittää ihmisten konkreettisesti kokeman kanssakäymisen rajat. Anderson itse korostaa tiedonvälityksen kehityksen tärkeyttä ja kansankielisen kirjallisuuden merkitystä kuvitellun yhteisyyden tunteen kehittymisessä.[23] Erityisesti teollistumisen merkitystä nationalismiteoriassaan on korostanut Ernest Gellner, jonka teoriassa voidaan yksinkertaistetusti sanoa laajojen piirien tavoittaman nationalismin olevan teollistumisen seuraus.[24]

Modernistiseen tutkimukseen liittyy myös pitkälti fiktiivisten historiallisten tarinoiden käyttämisen (keksityt traditiot) merkitys kansallismielisyyden synnyttämisessä. Eric Hobsbawmin ajattelussa tällaisen nationalismin legitimoimisen menneisyyden avulla

[20] Kemiläinen 2002; Smith 1991, 52.
[21] Vrt. Büchi 1993, 155.
[22] Kramer 1998, 10.
[23] Anderson 1994, 6-7, 37-46.
[24] Büchi 1993, 152-154.

katsotaan liittyvän etenkin 1800-lukuun.[25] Modernismia ajatellen on syytä muistaa, että Hobsbawmkin erottaa varsinaisen nationalismin "protonationalismista" (*protonationalism*), jolloin 1800-luvun politisoitunut, valtioon sitoutuva nationalismi eroaa käsitteenä aiemmista kansallissävytteisen samaistumisen tavoista.[26]

Treitschken kannalta ajatukset kansallisista tarinoista ja menneisyyden roolista nationalismin taustojen selittämisessä ovat liitettävissä siihen, miten hänen historiankäsityksensä ja kansallismielisyytensä voidaan nähdä toimivan kansallismielisyyden nostattajina ja ylläpitäjinä. Lisäksi älymystön merkitys keksityn tai kuvitteellisen nationalismin leviämisessä on luonnollisesti mielenkiintoista Treitschken kohdalla. Treitschken ajattelua ei kuitenkaan tule liittää suoraan modernistisen tutkimuksen tarjoamaan kehikkoon, vaan pohtia hänen asemaansa yhteisöllisyyden luomisessa historiallisessa tilanteessa, kehityskulussa, jota voidaan sitten peilata nationalismin tutkimuksen teorioihin. Modernisaatiokehityksen osuutta politisoituneen nationalismin mahdollistumisessa ei tällöinkään suljeta pois, mutta pyritään havaitsemaan myös muut kehityslinjat, joille kansallismielisyyden kohoaminen voi pohjautua.

Norbert Elias tuo osaltaan uudentyyppistä näkökulmaa nationalismin tutkimukseen, sillä vaikka hänen teoriansa ovat toki tunnettuja, ei häntä ole Andersonin tai Gellnerin tapaisessa mittakaavassa hyödynnetty nationalismin tutkimuksen piirissä. Erityisesti Eliaksen painottama sosiodynamiikan huomioiminen vaikuttaa tämän tutkimuksen puitteissa mahdolliselta, kun haetaan selityksiä tietyille toimintatavoille. Tällöin yhteiskunnan muutos liittyy sosiaaliseen muutokseen, jonka mukaisissa puitteissa "ihmiset viritetään pienestä pitäen tiettyihin käyttäytymis- ja tuntemistapoihin."[27] Eliaksen käsityksen mukaan nationalismia tulisi lähestyä valtioyhteiskuntien

[25] Esim. Kramer 1998, 11.
[26] Hobsbawm 1994, passim. (Protonationalismi: uskonto, etnisyys, kieli tms. seikat, jotka luovat ryhmäidentiteettiä).
[27] Büchi 1993, 152-154, (lainaus Büchin mukaan, Stern 1985).

rakennemuutoksen kautta. Samalla tulisi huomioida yhteiskunnan sisäisiä ja yhteiskuntien välisiä suhteita.[28] Tämän tutkimuksen kannalta Elias tarjoaa ilmeisen käyttökelpoisia näkökantoja, mutta suhtaudun häneen myös osittain kriittisesti etenkin hänen saksalaisten ja ranskalaisten välisiä ”kansanluonteen” eroja ´sivilisaation´ ja ´kulttuurin´ kautta selittävän analyysinsa osalta. Tämä vaikuttaa myös kriittisyyteen aatelin ja porvariston suhtautumistapojen erojen tarkastelussa siltä osin kuin niitä selitetään noiden kahden käsitteen vastakkainasetteluun tukeutuen.[29]

1.3. ´Kulttuuri´

Kulttuuri on käsitteenä lähes mahdoton ottaa yksiselitteisesti haltuun, sillä sitä käytetään monissa yhteyksissä ja sen erilaiset käytöt voivat poiketa kattavuudeltaan eri yhteyksissä paljonkin toisistaan. Alun perin kulttuurilla tarkoitettiin etupäässä maanviljelyä (lat. *cultura*). Eri vaiheiden kautta päädyttiin 1800-luvun tilanteeseen, jossa merkitys oli laajentunut (ks. luvut 3.2. ja 3.3.) käyttökelpoiseksi lähes koko inhimillisen toiminnan kentällä. Toisaalta monissa käyttöyhteyksissä käytetään kapeasti rajattua korkeakulttuuria tarkoittaen taidetta. Treitschke käyttää yleensä termiä taide tai suoraan tietyn taiteenalan nimeä, jos hän tarkoittaa tätä kapeampaa rajausta ja siten hänen kohdallaan taide ja yleisempi ´kulttuuri´ on helpohko erottaa toisistaan. Silti taide sisältyy hänellä osaksi laajempaa ´kulttuuria´ ilmentäen kokonaisen kulttuuripiirin tasoa, jolloin määrittelyjä ei tule tarkastella toisistaan irrallisina vaan saman kokonaisuuden osina.

Kulttuurin käsitteen monimuotoisuutta kuvaa hyvin käsitehistoriaa tutkineen Raymond Williamsin toteamus siitä, että englannin kielessä *culture* kuuluu monimutkaisimpien sanojen joukkoon. Hän huomauttaa myös, että useissa kielissä ´kulttuuri´ on käynyt läpi

[28] Büchi 1993, 156.
[29] Vrt. luku 2.3. ja käsitehistorialliset ongelmat ´kulttuurin´ ja ´sivilisaation´ vastakkainasettelun kannalta; Büchi 1993, 157 ei esitä kritiikkiä Eliasta kohtaan tässä suhteessa.

monimutkaisen historiallisen kehityksen ja siihen liitetään useita erilaisia käyttöyhteyksiä.[30] Tästä seuraa loogisesti, että tutkittaessa keisarillisen Saksan aikaisia tekstejä niiden sisältämää kulttuurikäsitettä on syytä lähestyä kytkien ´kulttuuri´ ajalleen ominaisten käyttöyhteyksien kontekstiin ja huomioiden aiempi käsitteen historiallinen kehitys.

Williams on tutkinut englanninkielisten termien historiaa, ja toteaa, ettei ´kulttuuri´ itsenäisenä substantiivina – abstraktia prosessia tai tuon prosessin tulosta kuvaavana – ollut tärkeä ennen 1700-luvun loppua, eikä yleistynyt ennen 1800-luvun puoliväliä. Mielenkiintoista on se, että termin käytön ja sisällön kehityskulun selvittämiseksi on hänenkin mukaansa englannin kielestä siirryttävä saksankielisen käsitehistorian pariin. Williams toteaa, että juuri saksalainen kulttuurikäsitteen kehitys kuvaa 1800-luvulla kulttuuriin liitettyjen uusien sisältöjen muodostumista. Tässä yhteydessä keskeiseksi muodostui Johann Gottfried Herderin (1744-1803) osuus ´kulttuurin´ uudenlaisen käsittämisen taustalla.[31]

Saksalaisen 1800-luvun kulttuurikäsitteen sisällön ja 1800-luvulle ominaisen tilanteen kartoittamisessa relevantti keino on tukeutua saksalaiseen käsitehistorian tutkimukseen. Jörg Fisch on perehtynyt 1800-luvun tilanteeseen, ja kahteen läheisesti toisiinsa liittyvään termiin, ´kulttuuri´ (*Kultur*) ja ´sivilisaatio´ (*Zivilisation*). Hän ajoittaa ´kulttuurin´ laajenemisen 1700-luvun lopun saksankieliseen termin käyttöön:

> ”1760-luvulta alkaen koki kulttuurin käsite Saksassa mittavan laajenemisen ja myös popularisoitumisen. Sen sijaan Ranskassa, Englannissa ja Yhdysvalloissa käytettiin uutta muotoilua ´sivilisaatio´ samoihin tarkoituksiin. Molemmat käsitteet saavuttivat viimeistään 1815 merkityslaajuuden, joka ei juurikaan kehittynyt pidemmälle. Jatkossa ilmeni lähinnä tämän merkityksen variaatioita ja toisinaan sitä politisoitiin.”[32]

[30] Williams 1988, 87.
[31] Williams 1988, 88-89.
[32] Fisch 1992, 705. „Seit den 1760er Jahren hingegen erfährt ´Kultur´ in Deutschland eine umfassende Ausweitung und zugleich Popularisierung, während in Frankreich, Großbritannien und den USA die Neubildung ´civilisation´die gleichen Funktionen übernimmt. Beide Begriffe haben spätestens um 1815 ein Bedeutungsspektrum erreicht, das in der Folgezeit kaum noch weiterentwickelt, sondern mehr nur noch variiert und zuweilen politisiert wird.“

Treitschke liittyy oman kontekstinsa diskursseihin. ´Kulttuurin´ kehityslinja aina Herderistä Treitschkeen asti on tärkeä Treitschken omien tekstien tulkitsemisen ohella, jotta hänen tekstinsä asettuvat oman aikansa tilanteen mukaiselle paikalleen saksankielisessä käsitehistoriassa. Parhaiten tämä tapahtuu analysoimalla temaattisella otteella alkuperäislähteen tekstejä ja huomioimalla tulkintoja tehtäessä tuo ajallisesti laveampi käsitehistoriallinen konteksti.

1.4. Nationalismin kulttuurisidonnaisuus

Nationalismin sidonnaisuus johonkin tiettyyn kansaan kytkee historian nationalismin käsitteeseen. Yhteisöillä, jotka muodostavat kansoja, on historiansa. Historiallinenkaan kansa ei silti esiinny itsestään, vaan perustuu kielestä, symboleista ja kuvitteellisista narratiiveista muodostuvaan inhimilliseen kanssakäymiseen. Näin kansan käsitteen taustalla vaikuttaa kulttuurinen konstruktio, josta se nousee. Nationalistiset narratiivit sitovat erilaisia yksilöitä toisiinsa. Tätä taustaa vasten uudempi, viime vuosina tehty tutkimus kiinnittää huomiota yhdenmukaisen kansan (tai yhdenmukaisten yksilöiden) sijaan kansan sisäänsä sulkemien identiteettien moninaisuuteen. Tällöin nationalismin historia nähdään jatkuvana kulttuurisena uudelleenrakentamisena, jolloin jokainen sukupolvi joutuu määrittämään kansan käsitteen omassa kontekstissaan. Näin tulkiten jonkin kansan olemassaolo riippuu kulttuurisista ja poliittisista rajoista, joilla erotetaan ulkopuoliset kansaan kuuluvista.[33] Näitä rajoja tavallaan tarkistetaan jatkuvasti, ja myös rajojen sisällä esiintyy erilaisia identiteettejä, jotka käyvät keskenään kamppailua määrittelyvallasta.

[33] Kramer 1998, 8-9, 14; vrt. myös Saukkonen 1998, 215-219, jolloin kansallisvaltion erityisluonne perustuu kokonaisuuden sisältämiin jaettuihin merkitysjärjestelmiin ja symbolimaailmaan. Kokonaisuus elää ajan ja sosiaalisten tilanteiden muutosten myötä, jolloin sen sisällöistä neuvotellaan jatkuvasti.

Englantilainen sosiologi Anthony D. Smith korostaa perinteiden, tapojen ja yhteisöllisten instituutioiden merkitystä nationalismin taustalla.[34] Tällöin historian arvoa ei voida unohtaa, vaan kulttuuriset rakenteet pohjautuvat lopulta *myös* todelliseen, elettyyn, yhteisölliseen menneisyyteen. Tämän yhteisen menneisyyden varaan voidaan sitten tukeutua, kun määritellään sisältöä ´kansalle´.

Nationalistisia liikkeitä esiintyy erilaisissa yhteiskunnallisissa oloissa, erilaisilla alueilla ja erityyppisissä yhteiskuntajärjestelmissä. Euroopassa 1800-luvun yhteiskunnallinen kehitys loi edellytyksiä nationalismin kehittymiselle massaliikkeeksi. Koulutuksen merkityksen korostumisen kautta nouseva sivistysporvaristo tuli tärkeään rooliin nationalistisissa liikkeissä.[35] Erityisesti saksalaisessa mielessä juuri koulutuksen (sivistyksen) merkityksellä on ollut vaikutuksensa myös ´kulttuurin´ käsitehistoriallisessa muotoutumisessa.

Miroslav Hroch huomioi, että kaikissa kansallisissa liikkeissä on ollut havaittavissa erilaisia vaiheita ja tavoitteita, joiden painoarvo on vaihdellut tilanteen mukaan. Nationalistisen toiminnan vaatimukset ovat hänen mukaansa moninaiset. Yhtäältä ne ovat kielellisiä ja kulttuurisia, toisaalta poliittisia ja kolmanneksi sosiaalisia ja taloudellisia.[36] Menemättä pitemmälle Hrochin nationalististen liikkeiden typologisointiin, on tämän tutkimuksen kysymyksenasettelun vuoksi syytä kuitenkin nostaa esiin hänen huomionsa siitä, kuinka laajoissa piireissä omaksutun nationalismin vaiheessa (massaliike) kansallinen musiikki, taide ja arkkitehtuuri saavat vahvasti poliittisen luonteen. (Korkea)kulttuurin politisointi kuuluu hänen mukaansa osaltaan nationalistisen yhteisön muotoutumiseen.[37] Tässä mielessä myös Treitschken teksteistä on hyvä tutkia taiteelle kokonaisuudessa annettua asemaa.

---

[34] Kramer 1998, s.4-7.
[35] Timmermann 1998, 12-13.
[36] Hroch 1998, 18.
[37] Hroch 1998, 22.

Suoranaisesti kulttuurinationalismia (*cultural nationalism*) on käsitellyt John Hutchkinson. Hän toteaa, että aivan viime aikoihin asti (vuonna 1999) nationalismia on tutkittu enemmän poliittisena kuin kulttuurisena projektina. Tällöin teoreettisella tasolla on jäänyt laiminlyödyksi yhteisöjen muodostuminen sellaisissa muodoissa, jotka voivat periaatteessa olla jopa ristiriitaisia valtiorakenteiden kanssa. Hutchkinson nimeää kansallisten yhteisöjen muodostumiset "etno-historiallisiksi uudistumisiksi" (*ethno-historical revivals*). Etnisyys ja sen kokeminen, myös siihen liittyvä historia, havaitaan tästä näkökulmasta tärkeäksi tekijäksi – kaikki ei selity pelkästään poliittisen nationalismin tutkimuksella. Hutchinson erottaakin kulttuurinationalismin terminä puhtaasti poliittisesta nationalismista ja tarkoittaa sillä kiinnostumista "kansallisen yhteisön uudelleen muotoutumisesta ja sen identiteetistä".[38]

Hutchinson painottaa, että aiemmin kulttuurinationalismi on usein ymmärretty väärin, lähinnä vain kieleen pohjautuvaksi. Kulttuurinationalistit ovat hänen mukaansa etupäässä sosiaalisia ja moraalisia innovaattoreita, joille vain kieleen keskittymisen sijaan keskeistä on elvyttää jotain yhteisöidentiteetille alkuperäiseksi (*primordial*) ja ominaiseksi koettua, jotain jolla on historia, nimi, alkuperä, kulttuuri ja kotimaa. Tämä tapahtuu moninaisten keinojen, kuten kansanlaulujen, tanssien ja koulutuslaitosten avulla. Myös Hutchinson nostaa esiin sitoutumisen tietynlaisiin toimintatapoihin, jolloin erilaiset voidaan sulkea ulkopuolelle ja sisäpuoliset sitoutuvat muodostamaansa erottuvaan yhteisöön ja instituutioihin, jotka ovat sen ylläpitämiseksi tarpeellisia. Sosiaalinen muutos johtaa kiinnostumiseen menneisyydestä, jonka avulla yhteisöä pystytään määrittelemään.[39]

Tässä käsitelty Hutchinsonin kulttuurinationalismin esittely ei ole sidottu mihinkään erityistapaukseen tai tiettyyn ajanjaksoon. Hän korostaa yleisesti kulttuurinationalismin jatkuvuutta. En tule väittämään, että Treitschke olisi ollut pelkästään

[38] Hutchinson 1999, 392. " -- cultural nationalism as a movement -- concerned with the identity and regeneration of the national community."
[39] Hutchinson 1999, 392-397.

kulttuurinationalisti. Ei voi kuitenkaan myöskään väittää, että hän olisi ollut *vain* poliittinen nationalisti. Hutchkinson toteaa, että käytännössä voi olla vaikeaa erottaa kulttuurinationalismia ja poliittista nationalismia toisistaan. Hän erottaa nämä termit liittämällä poliittisen nationalismin modernisaatioon, joka pohjaa valtioon ja sen kansalaisten tasa-arvoon – lakiin pohjaavaan yhdenmukaisuuteen. Kulttuurinationalismi taas hakee innoituksensa kansallisen yhteisön yhdenmukaisuuden kokemisesta ja kiinnittyy historiallisiin traditioihin, jotka ovat jatkuvasti uudelleenmuokkauksen alaisia, jotta kohtaavat kunkin sukupolven muuttuvat tarpeet.[40]

Kulttuuristen tekijöiden merkitystä nationalismin taustalla painottavat tutkijat avaavat mielenkiintoisia näkökantoja pohtia Treitschken roolia omana aikanaan muutenkin, kuin pelkästään hänen ajattelunsa poliittisuutta korostavasta näkökulmasta. Ensi silmäyksellä Treitschken poliittisuus on toki läpitunkevaa, valtion etu näyttää sulkevan kaiken muun sisäänsä. Silti Treitschken roolia voidaan pohtia myös sen kautta, miten hän toimii kansallistunteen perusteita historiaan ja kulttuurin arvoon tukeutuen luovana hahmona. Tästä näkökulmasta voidaan perustellusti analysoida Treitschken asemaa myös sen suhteen, miten hänen lähtökohtansa yhdistyvät sosiaalisiin suhteisiin, niiden muovautumiseen uudessa tilanteessa. Tätä kautta kulttuurin käsite ja sen suhtautuminen politiikkaan avaavat perinteistä puolue- tai valtiopäivätoimintaan rajattua poliittisen kentän tapahtumien tarkastelua avaramman pinnan lähestyä ´saksalaisuuden´ luonnetta. Samalla siihen liittyvien, tai liitettyjen, ominaisuuksien mahdollista merkitystä voidaan tutkia myös kansakunnan sisäisen vallanjaon kannalta.

[40] Hutchkinson 1999, 397-398.

2. Treitschke ja kansallismielisyys

2.1. Heinrich von Treitschke – nationalismin apostoli?

Heinrich von Treitschkea on kuvattu antaumukselliseksi nationalistiksi, yhdeksi Hitlerin henkiseksi kummisedäksi ja kansallisen innostuksen mobilisoijaksi.[41] Eri lähteistä hänestä löytyy mainintoja militaristisen nationalismin edustajana[42], häikäisevänä persoonallisuutena, opettajana joka avasi sielut, keisarikunnan vaikutusvaltaisimpana poliittisena luennoitsijana, poliittisen liberalismin heikentymisen nopeuttajana, kulttuurinationalistina, dynaamisena luennoitsijana[43], merkittävänä julkaisijahenkilöllisyytenä ja poliittisena historioitsijana.[44]

Treitschken – ja yleisemminkin 1800-luvun saksalaisen historiankirjoituksen – merkitystä nationalismin taustalla on tuotu esiin eri yhteyksissä. Saksassa hänen näkemyksensä välittyivät luentojen ja julkaisutoiminnan kautta ilmeisen suoraan tiedeyhteisön ja laajemman lukevan yleisön tietoisuuteen. Myös Saksan ulkopuolella hänestä kiinnostuttiin melko varhain, lähinnä maailmanpoliittiseen tilanteeseen liittyen. Anglosaksisessa tutkimuksessa I maailmansota nostatti kiinnostusta saksalaisen nationalismin nousun taustoja kohtaan.[45] Myöhemmin aihetta käsitteli mm. James Sontag toisen maailmansodan puhkeamisen alla ilmestyneessä väitöskirjassaan. Sontag totesi, että *Politik* on Treitschken tärkein teos sille, joka on kiinnostunut 1800-luvun

---

[41] Snyder 1978, 6, 93, 193, 240.
[42] Smith 1998, 9.
[43] Jarausch 1982, 20, 208, 209, 211, 228.
[44] Bruch 1980, 35, 219.
[45] Esim. Turner 1915, 146.; *Politik* käännettiin englanniksi 1916 ja käännöksen arviossa Walter James Shepherd (1917, 132-137) totesi, että Treitschkea voidaan tarkastella eri näkökulmista, mutta hän heijastaa aikansa saksalaisia arvoja ja selvemmin kuin kukaan muu muotoili Saksan kansalle ideaalit ja filosofian, jotka vaikuttivat sodan taustalla; Toisaalla (Spencer 1915, 147-148) sodan tärkeyden ja saksalaisen kulttuurin erityislaadun korostamista nimitettiin ”treitschkeismiksi” (*Treitschke-ism*).

lopun saksalaisesta ajattelusta.[46] Tämän tutkimuksen kannalta etenkin kuvaus Treitschken luentojen merkityksestä ja niiden kuulijakunnan koostumuksesta on mielenkiintoinen, joskin ilmeisen maalaileva:

> ”Berliinissä hänen [Treitschke] yleisönsä ei koostunut vain armeijan palvelukseen joutuvista nuorista miehistä, virkamiehistä ja ammatinharjoittajista, vaan myös vanhemmista miehistä, jotka kerääntyivät iltaluennoille. Kaikkien oppineisuudelle Treitschken luennot olivat unohtumattomia merkkipaaluja. Hänen maineensa oli niin suuri, että sanomalehdet raportoivat hänen luennoistaan yleisesti kiinnostavina tapahtumina.” [47]

Vaikka Sontagin tutkimus on yli kuudenkymmenen vuoden takaa, samantapaista luonnehdintaa Treitschken luentojen merkityksestä löytyy myös uudemmasta tutkimuksesta. Esimerkiksi akateemisen illiberalismin nousua Saksassa tutkinut Konrad Jarausch kuvaa luennoista koottua teosta *Politik* merkittäväksi koulutetun keskiluokan poliittisen suunnanmuutoksen (*Tendenzwende*) ilmentäjäksi. Jarausch toteaa, että luentojen kuulijoihin lukeutui useita myöhemmin merkittävään asemaan nousseita opiskelijoita ja ”tuhansia vilhelmiinisen ajan virkamiehiä, opettajia ja upseereita: ´yksikään toinen historioitsija ei herättänyt Treitschkeen verrattavaa vaikutusta keisarillisen Saksan johtavan väestönosan keskuudessa´”. Opiskeluaika oli usein myös maailmankatsomuksen muotoutumiselle keskeistä. Tähän liittyi eri professoreiden luennoille osallistuminen yli tiedekunta- ja pääainerajojen. Samalla omaksuttiin sivistysporvarillinen (*bildungsbürgerlich*) suhtautuminen kouluttamattomampaa ja kaupallisemmissa ammateissa työskentelevää keskiluokkaa (*Interessenbürger*) kohtaan. Treitschken merkitystä voi olla houkuttelevaa sortua yliarvioimaan, mutta koska hän ymmärsi itsensä poliittiseksi opettajaksi ja politiikan popularisoijaksi, hän on merkittävä

---

[46] Sontag 1938, 324-327; *Politik* –teoksen ilmestyttyä postuumisti molempien osien (I 1897, II 1898) ensimmäisiä painoksia myytiin yli 5000 kappaletta (vrt. Petersdorff 1910, 325), mitä on pidettävä melko suurena lukuna, jos sitä verrataan vaikkapa 1880-luvun jälkipuoliskolla Saksan yliopistoissa opiskelleisiin *yhteensä* n. 29000:een opiskelijaan – filosofisissa tiedekunnissa opiskeli tuolloin yhteensä n. 8000 henkeä (ks. Jarausch 1982, 136); myös Wehler 1994, 128. Opiskelijamäärät *kaikissa* yliopistoissa yht. 13000 vuonna 1871, josta noustiin 30 vuoden sisällä 34000:een opiskelijaan.

[47] Sontag 1938, 322. “At Berlin, his audience included not only young men destined for service in the army , the bureaucracy and the professions, but older men who crowded his evening classes. For all, his

myös siinä mielessä, että heijasteli yleisempiä koulutetun väestönosan mielialoja, eikä ollut pelkästään niiden synnyttäjä.[48] Tämä on syytä muistaa käsillä olevan tutkimuksen kannalta – vaikka analysoitava teksti on henkilön kautta rajattu, on sillä Treitschkea laajempaa merkitystä.

Treitschkea on siis eri aikojen tutkimuskirjallisuudessa kuvattu merkittäväksi henkilöksi saksalaiselle mielipiteenmuodostukselle ja toisaalta hänen katsotaan itsekin heijastelevan aikansa aatteita. Kappaleen alussa luetellut viittaukset, vaikkakin melko irrallisina sitaatteina, auttavat näkemään sitä merkitystä, mihin hänet on tutkimuksessa liitetty. Varsinaista taustaa Treitschken omana aikanaan esittämille ajatuksille ja sille, millaiseen tilanteeseen hänen merkityksensä liittyy, täytyy kuitenkin luonnollisesti etsiä henkilöön liittyviä kuvailuja syvemmältä.

Treitschkea voi hyvin lähestyä saksalaisen historiankirjoituksen historian kautta, sillä hän ei ollut ainoa oman aikansa selkeästi nationalistis-poliittisesta näkökulmasta kirjoittanut historioitsija. Pentti Renvall on todennut, että 1800-luvun puolivälin jälkeen preussilainen ns. piensaksalainen historiankirjoitus alkoi nousta Saksassa. Tyypillistä piensaksalaiselle historiankirjoitukselle oli sen piirissä esitetty tuki kansallisille ja yhteiskunnallisille vapauspyrkimyksille. Kehitysajatus, jonka perusteet ulottuivat aina Hegelin ideaoppiin saakka, alettiin määritellä lähtökohtaisesti oman ajan pyrkimyksistä käsin, jotka projisoitiin aiempiin vuosisatoihin.[49] Eli lyhyesti: Saksan yhdistymispyrkimyksiä perusteltiin historiankirjoituksella, syyllistyen kriittisesti tarkastellen usein jopa anakronismiin.

---

lectures were unforgettable milestones in their intellectual development. So great was his fame that newspapers reported his lectures as events of public interest."

[48] Jarausch 1982, 19-20, 209. "Literally thousands of Wilhelmine officials, teachers, and officers sat at his feet: ´No historian has exerted a comparable influence on the leading stratum of the German Empire." (huomaa myös s. 209, alaviite 83).

[49] Renvall 1953, 108-110.

Treitschke lukeutui tähän oman ajan pyrkimyksiä korostaneeseen piensaksalaiseen koulukuntaan, jolle keskeistä oli Preussin etujen ja sen vaikutusvallan korostaminen. Renvall toteaa Treitschkesta, että hänen työssään yksipuolisuus näkyi selvästi ja kansallisen valveutumisen tavoite oli keskeinen pyrkimys. Erityistä merkitystä Treitschken työssä Renvall näkee silti historiankirjoituksen alan laajentamisessa – muutakin kuin pelkän varsinaisen valtiollisen elämän ilmiöt huomioitiin. Treitschke käsitti esimerkiksi kulttuurielämän kansallisen valtion elämän ilmenemismuodoksi, olkoonkin että tämäkin tapahtui poliittisen tarkastelun näkökulmasta.[50] Toisaalta Treitschke oli jopa siinä määrin yksipuolinen poliittisuudessaan, että toinen saksalaisen historiankirjoituksen historian tuntija, Matti Viikari, on jopa kyseenalaistanut hänen kuulumistaan ylipäänsä tieteellisen historiankirjoituksen piiriin[51]. Vaikka Treitschke ehti pitää luentojaan vielä 1890-luvullakin, kuuluvat ne *Realpolitikin* aikaan, kuten Kari Palonen asian näkee.[52]

Huolimatta Treitschken objektiivisuuden puutteesta, tai pikemminkin juuri sen vuoksi, on perusteltua tutkia häntä tietyn ideologisen näkemyksen edustajana. Hän sopii varsin hyvin kansallismielisyyden rakentamisen tutkimisen kohteeksi. Piensaksalaisen historiankirjoituksen koulun kautta hänen näkemyksensä asettuvat myös osaksi laajempaa kehityslinjaa, eikä häntä näin Preussin etua ja saksalaisen kulttuurin ylivaltaa julistaessaan tule suinkaan nähdä – suosiostaan huolimatta – vain yksinäisenä profeettana, joka olisi nationalismin ainut syy. Treitschken kautta päästään käsiksi ainakin piensaksalaisen näkemyksen keskeisiin argumentteihin.

---

[50] Renvall 1953, 112-113.
[51] Viikari 1977, 8.
[52] Palonen 1985, 32. Palonen rajaa *Realpolitikin* vuosien 1848 ja 1890 välille.

2.2. Poliittisen tieteen tekijä, Preussin propagandisti

Heinrich Gotthard von Treitschke syntyi 1834. Hän oli protestanttisen perheen poika, jonka isä oli 1821 aateloitu saksilainen kenraali. Isän kautta perhe sijoittui lähelle Saksin hovia. Treitschken äiti oli vanhaa aatelissukua ja hänen sisarensa avioituivat myös aatelissukuihin. Itse Treitschke kihlautui vuonna 1866 vanhan badenilaisen aatelissuvun tyttären Emma von Bodenin kanssa.[53] Taustansa puolesta Treitschke siis lukeutui eittämättä aikansa yhteiskunnalliseen eliittiin.

Poika kärsi jo 8-vuotiaasta asti kuulovaurioista, mikä rajoitti hänen sosiaalista kanssakäymistään ja ohjasi häntä kirjallisuuden pariin. Lukiossa hän sai klassisen koulutuksen tavan mukaan runsaasti klassisten kielten opetusta ja tutustui klassisen ajan valtiomuotoihin. Vallankumousvuoden 1848 tapahtumat ohjasivat ajattelua liberalismia ja nationalismia korostavaa näkemystä kohti.[54] Vuodesta 1851 alkaen Treitschke opiskeli, aluksi Bonnissa, missä hän kirjautui historian opiskelijaksi ja liittyi myös ajan opiskelijaelämässä tärkeässä asemassa olleen tavan mukaan opiskelijayhdistyksen (*Burschenschaft*) jäseneksi. Ainakin yhdessä lähteessä[55] mainitaan hänen olleen osallisena jopa kaksintaistelussa vuonna 1855, mikä oli opiskelijajärjestöjen ja valtaeliitin kunniakäsityksen mukaista toimintaa. Opintojen suorittaminen jatkui Tübingenissä, Heidelbergissa ja Leipzigissa, missä hänet promovoitiin vuonna 1854 kansantalouden alaan kuuluneesta tutkimuksesta *Über die Produktivät der Arbeit*. Opintojensa ja opettajiensa myötä Treitschken historiankuva muodostui toisenlaiseksi kuin tuolloin hallinneella rankelaisella koulukunnalla. Viimeistään 1854 Treitschken katsotaan omaksuneen näkemyksen Saksan yhtenäisyydestä valtakysymyksenä, jonka toteutumisessa Preussilla on merkittävä osuutensa.[56]

---

[53] Franz 1975, 2928; Bußmann 1957, 368, 373; Petersdorff 1910, 263.
[54] Bußmann 1957, 368-369; Franz 1975, 2928.
[55] Petersdorff 1910, 267.
[56] Franz 1975, 2928; Bußmann, 1957, 370-371. (Opintojen aloittamisajankohta vaihtelee lähteestä riippuen vuosien 1851 ja 1852 välillä).

Vielä 1850-luvulla Treitschke haki paikkaansa ja julkaisi mm. runoteoksia, ennen kuin suuntautui tieteelliselle uralle. Hänet habilitoitiin 1859 Leipzigissa, ja habilitaatiokirjoituksessaan *Die Gesellschaftwissenschaften* hän esitti näkemyksensä, ettei ole olemassa valtiosta irrallista yhteiskuntatiedettä, ja aihetta ylipäänsä tulisi lähestyä historian ja valtio-opin kautta.[57]

Valtio oli Treitschkelle ylin ”persoonallisuus”, siveellinen[58] yhteisö, jossa ja jonka kautta kansa saattoi kehittää todellista luonnettaan. Hänen näkemyksensä vapauden mahdollisuudesta vain vapaassa ja vahvassa valtiossa oli tärkeä kansallisliberalismin ohjelman kannalta ja Treitschke osallistui porvarillisen liberalismin mukaiseen toimintaan Saksan yhdentymistä edeltäneenä aikana. Vaikka Treitschke olikin liberalismin kannattaja, alkoi hän ulkopolitiikan osalta ymmärtää Bismarckin näkemyksiä vuoden 1864 Schleswig-Holsteinin kysymyksen myötä. Treitschke oli saanut 1863 professuurin Freiburgista, ja hän alkoi ajaa Preussin etuja Etelä-Saksassa. Vuonna 1866 Baden kuitenkin asettui Itävallan puolelle Preussia vastaan ja Treitschke luopui professuuristaan siellä. Samana vuonna hän alkoi toimittaa *Preußische Jahrbücher* –aikakausjulkaisua. Hän myös ajoi Saksin liittymistä Preussiin, mikä johti välirikkoon vanhempien ja kotiseudun kanssa.[59] Tästäkin voidaan päätellä, että ajan Saksan sisäiset ristiriidat ovat todellisia. Isä, saksilainen kenraali, ja poika, preussilaisjohtoisen Saksan yhdistymisen kannattaja, edustivat alueellisesti ja ideologisesti erilaisia näkemyksiä. Treitschke oli ilmeisesti yliopistolliselle uralle suuntautumisen myötä suuntautunut samalla sivistysporvarillisiin poliittisiin näkemyksiin.

Vuoden 1866 sodan jälkeen Treitschke oli ensin professorina Kielissä, sitten Heidelbergissa, luennoiden ja kirjoittaen valtion yhdistymisen (*Reichsgründung*)

---

[57] Bußmann 1957, 371.
[58] ´Siveellinen´ laajassa merkityksessä, ei vain (sukupuoliseen) siveyteen liittyen. Toinen kuvaava käännöstermi voisi olla asiayhteyden puolesta ´hyveellinen´, mutta sitä tarkoittavaa saksankielen sanaa ei käytetä tutkimissani teksteissä. Käytän jatkossa ´siveellistä´ kuvaamaan käsitettä *Sittlichkeit*.
[59] Franz 1975, 2928-2929; Bußmann 1957, 371-373.

taustoista ja sen puolesta. Hän odotti saksalaisen suurvallan toteutumisen myötä sivilisatoristen ja kulttuuristen tavoitteiden toteutumista – kansallisen elämän siveellistymistä (*Versittlichung*) ja kaunistumista (*Verschönerung*). 1860-luvun lopun tapahtumat nostivat kansan henkeä (*Volksgeist*) ja strategisten ja historiallisten tapahtumien korostamista yhä enemmän esiin noiden aiempien idealististen näkemysten lisäksi.[60]

Treitschke kutsuttiin 1874 Ranken seuraajaksi Preussiin, Berliinin yliopistoon. Ranken kuoltua hänet nimettiin Preussin viralliseksi historioitsijaksi. Treitschke oli vuosina 1871-1884 myös valtiopäiväedustaja, edustaen kansallisliberaalien oikeaa siipeä, josta erosi 1878 Bismarckin sisäpolitiikkaa koskeneen kiistan vuoksi ja myös muututtuaan ajattelultaan nuoruusvuosiaan konservatiivisemmaksi ja uskonnollisemmaksi. Lisäksi kuulo-ongelmat vaikeuttivat todellista aktiivista toimintaa käytännön politiikassa. Sisäpoliittisesti ajatellen Treitschke koki Bismarckin valtiomuodon liian federalistisena ja konservatiivinen ajattelu näkyi irtisanoutumisena yleisestä äänioikeudesta ja puolueiden kasvavasta vaikutusvallasta. Kansallisliberaaleista erottuaan Treitschke ei liittynyt enää mihinkään toiseen valtiopäiväryhmittymään.[61]

Berliiniin siirtymisen jälkeen sai alkunsa Treitschken viisi osaa (1. osa 1874 – sarja jäi kesken Treitschken kuoltua[62]) käsittävä Saksan 1800-luvun historiaa kuvaava teossarja *Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert*. Sarjan suosio oli tieteelliseksi julkaisuksi ennennäkemätön ja etenkin porvariston piirissä siitä tuli keskeinen oppiteos.[63] Treitschke siis todella oli suosittu ja jo siitäkin syystä vaikutusvaltainen kirjoittaja ja ajattelija omana aikanaan.

---

[60] Franz 1975, 2929; Bußmann 1957, 373-374.
[61] Franz 1975, 2929; Bußmann 1957, 374-375.
[62] Viikari 1983, 76.
[63] Franz 1975, 2930; *Deutsche Geschichten* jokaisesta osasta oli 1910 mennessä otettu vähintään viisi painosta, ja niitä oli myyty keskimäärin n. 20000 kappaletta kutakin (kts. Petersdorff 1910, 305, 309, 319).

Matti Viikarin mukaan Treitschke hylkäsi tietoisesti historiankirjoituksessaan tieteellisen objektiivisuuden ihanteen. Vaikka Treitschke oli nuoruusvuosiensa teksteissä maltillisen liberalismin edustaja, kääntyi hän siis 1870-luvulla kohti jyrkkenevää konservatiivisuutta ja oli ajan kärjistyvässä ilmapiirissä tunnettu ajattelija. Luennoitsijana ja poliittisena agitaattorina hän olikin erittäin suosittu. Viikarin mukaan Treitschke vaikutti jo 1850-luvun lopulta alkaen *Preussische Jahrbücher* – aikakauskirjan piirissä (jota toimittamaan siis ryhtyi 1866). Nuoruusvuosiensa liberalismista hänen ajattelunsa siirtyi jo 1860-luvulla korostamaan valtaa valtion olemusta määrittävänä tekijänä. Jo mainitussa historiallisessa esityksessään *Deutsche Geschichte im 19. Jahrhundert* hän ihannoi Preussin poliittista linjaa ja rakensi omalta osaltaan tälle ajatukselle pohjautuvaa ns. preussilegendaa.[64] Tälle Preussia korostavalle näkökulmalle omistautuneiden pienasaksalaisten historioitsijoiden toimintaa määritti kansallinen tavoite. Sybel, Droysen ja Treitschke olivat herroja, joiden toimintaan idealismi vielä vaikutti. Seuraava historioitsijapolvi alkoi jo luopua sekä idealismin häivähtelevistä heijastuksista että kansallishistoriallisesta legendasta. Samalla historiankirjoitus siirtyi askeleen tieteellisempään suuntaan.[65]

Vaikka Treitschke näyttää olleen keskeinen vaikuttaja omassa laajan kuulijakunnan saaneessa piirissään, tulee huomioida, että koko Saksaa ajatellen eri toiminnan tasoja ja näkökulmia löytyy eittämättä monia. Myös Treitschkella oli omana aikanaankin kritisoijia, kuten Hermann Baumgarten.[66] Kansakunnan (*Nation*) roolia saksalaisessa historiassa ja historiankirjoituksessa tutkinut Sheenan toteaa, että yhdentymisen jälkeen Treitschke kykeni määrittelemään Saksan Bismarckin keisarikunnaksi ja Saksan historian kertomukseksi tämän keisarikunnan syntymisestä, joka tuli kertoa yhä uudelleen, jotta saksalaiset saattoivat tuntea isänmaallisuutta. Sheenanin mukaan Treitschken sukupolvelle keisarikunnan muodostaminen oli keskeinen historiallinen tapahtuma. Tuo muodostuminen nähtiin ensin Saksan kansan olemuksen mukaisena

[64] Viikari 1983, 75-77.
[65] Sbrik 1951, 2.
[66] Sbrik 1951, 16; *Deutsche Geschixhte in zwölf Bänden* 1998, 222.

luonnollisena kulttuurisena yhteisönä ja sitten Preussin kohtalonkysymyksenä. Vaikka linjausten preussikeskeisyys ja determinismi alkoi myöhemmin heikentyä, kansakunnan rakentaminen on säilynyt modernin Saksan historian keskeisenä kysymyksenä ja piensaksalainen määritelmä kansakunnasta on säilyttänyt yhä edelleen keskeisyytensä.[67]

Sheenan tuo erinomaisesti esiin myös sen, että Saksa voidaan käsittää muutenkin kuin Bismarckin Saksana, jolloin ristiriidat ja poliittisten, sosiaalisten, taloudellisten ja kulttuuristen kehitysten moninaisuus nousevat esiin – monesti kansallisen kehyksen sisään jäävinä tai sen rajat ylittäen, pikemmin kuin niihin tarkkaan rajautuen. Näin ollen yhtenäisyyden ja moninaisuuden välisen jännitteen historia on myös keskeistä pyrittäessä ymmärtämään kansallisen yhtenäisyyden kysymystä.[68]

Sheehanin näkökulma korostaa oikeastaan samaa seikkaa kuin ensimmäisessä luvussa esiin tuodut viime vuosien nationalismin tutkimuksen keskeiset näkökulmat. Kansallisvaltion sisäänsä sulkeman etnisen menneisyyden lisäksi on huomioitava, kuinka erilaiset näkökulmat ja suhtautumistavat ovat olemassa samanaikaisesti ja kansallistunteen täytyy kyetä leviämään ja ylittämään paikallisuus, jotta se todella muodostuu kansallisyhteisöllisesti koetuksi. Tämän tutkimuksen puitteissa ei paneuduta syvällisesti paikallisiin tai vähemmistölähtöisiin diskursseihin Saksan kansalliseen yhdentymiseen nähden. Kyse on Treitschken myötä valtaeliitin edustajan kertomuksesta siitä, mille arvoille kansakuntaa rakennetaan. Erilaisten näkökantojen olemassaolo on silti hyvä pitää mielessä Treitschken tekstien analysoinnissa.

Treitschke edustaa pääkaupungin yliopistossa luennoineena, piensaksalaisuutta näkökantaa korostaneena Preussin virallisena historioitsijana ja kuulijoidensa keskuudessa suosittuna professorina kansallisvaltion keskiössä olevaa näkemystä. Treitschken kautta on mahdollista kuitenkin pohtia *myös* keisarillisen Saksan sisäistä

[67] Sheenan 1981, 2-3.
[68] Sheenan 1981 2-23.

diversiteettiä – siitä näkökulmasta, miten hallitsevaa näkemystä korostava ideologia moninaisuuteen suhtautuu.

2.3. ´Kulttuuri´ suhteessa Saksan yhdentymiskehitykseen

Saksan yhdistyminen toteutui sotimisen jälkeen Preussin johdolla, jolloin etenkin Itävallan alueelle jäi yhdistyneen Saksan ulkopuolisia kulttuurisesti ja kielellisesti saksalaisiksi miellettävissä olleita alueita. Tulos oli näin piensaksalainen – tai suurpreussilainen – valtio sellaisen suursaksalaisen ratkaisun kustannuksella, jossa laajemmat saksalaiset alueet olisivat sisältyneet yhdentyneeseen valtioon. Piensaksalaisenakin Saksan rajojen sisään jäi silti muitakin kansallisuuksia kuin saksalaisia ja yhdentynyt Saksa oli Preussin vahvasta asemasta huolimatta federalistinen ja sisäisiä ristiriitoja oli riittämiin. Gerhard A. Ritter, joka on koonnut keisarillisen Saksan ajan yhteiskunnan eri puolia kuvaavan lähdejulkaisun *Das Deutsche Kaiserreich 1871-1914*, kuvaa yhdistymisen jälkeistä kompleksista tilannetta tuon teoksen johdannossa oivallisesti:

> ”Oli koko joukko poliittisia intohimoja herättäneitä ristiriitoja, jotka johtivat ryhmittymisiin ja uudelleenryhmittymisiin. Esimerkiksi käyvät imperialismi ja *Weltpolitik*, kansallisvaltio ja uskonnolliset ja kansalliset vähemmistöt, sosiaaliset kysymykset ja suhtautuminen sosiaalidemokratiaan sekä vapaakauppa- ja suojatullikysymykset.”[69]

Lainauksen antamaan kuvaan voidaan aivan hyvin lisätä vielä vallan jakautumiseen liittyneet kysymykset. Porvaristo jäi poliittiselta asemaltaan suhteellisen heikoksi, vaikka syntynyt valtio olikin perustuslaillinen monarkia. Kansallismielisyyden suhteen on siis syytä huomioida, että aika, jota tarkastellaan, on monella tavalla ristiriitainen. Tämä tekee hyvin mielenkiintoiseksi sen tarkastelun, kenen tarkoitusten mukaisia

[69] Ritter 1992, 10. „Es gibt eine Reihe von Komplexen, wie etwa Imperialismus und Weltpolitik, nationaler Staat und religiöse und nationale Minderheiten, Freihandels - oder Schutzzollpolitik, die im

sisältöjä Treitschken saksalainen ´kulttuuri´ sai ja millaiseen tilanteeseen sen julkituonti liittyi.

Saksan kielessä kulttuurin käsitteen perussisältö muotoutui lähinnä 1700-luvun loppupuolen ja 1800-luvun alun aikana ja sitä pääasiassa politisoitiin 1800-luvun kuluessa. Norbert Elias on lähestynyt aihetta sivilisaatioprosessi –teoriansa puitteissa laajaa synteesiä yksilön ja yhteiskunnan välisestä yhteydestä historiallisessa aikajänteessä rakentaen. Tämän tutkimuksen tarkan rajauksen yhteydessä tuo teoria sellaisenaan on liian yleinen ja historiallisia erityistapauksia laajuudessaan sivuuttava. Silti sen kautta avautuu arvokkaita näkökantoja niihin erityispiirteisiin, joita ´saksalaisuuteen´ liitetään.

Elias esittää sivilisaatioprosessissaan, että saksalainen kulttuurin käsite liittyy oman itsen tulkintaan ja ylpeyteen omista suorituksista, kun taas etenkin Englannille ja Ranskalle ominainen ´sivilisaatio´ ymmärretään suhteessa saksalaiseen ´kulttuuriin´ ulkoisiksi käyttäytymissäännöiksi ja siten lähinnä hienostelevaksi tapakulttuuriksi. ´Kulttuurin´ kytkös henkiseen ja taiteelliseen tekee näin eroa poliittiseen, yhteiskunnalliseen ja taloudelliseen nähden. Kulttuurin käsite nostaa hänen mukaansa kansallisia erityispiirteitä esiin; kyse on kansallisen tietoisuuden rakentamisesta, koko yhteisön ilmaisutarpeesta ja sitoutuneisuudesta kansalliseen kokemusperinteeseen.[70]

Saksalainen ´kulttuurin´ käyttö liittyy Eliaksella Saksan sisäiseen kehitykseen, sillä hän näkee ´kulttuurin´ ja ´sivilisaation´ vastakkainasettelun olemassaolon jo 1700-luvun lopulta alkaen ja selittää sitä sosiaalisilla syillä. Tällöin ranskaa puhuva aatelisto ja saksaa puhuva keskiluokkainen porvaristo asettuivat hänen mukaansa toisiinsa nähden eri puolille edellisen ollessa sivilisoitu ja jälkimmäisen legitimoidessa olemassaolonsa

---

besonderen Maße politische Leidenschaften erregten und zur Gruppierungen ind Umgruppierungen der politischen Kräfte beitrugen.“

[70] Elias 1981, 1-5.

henkisten, tieteellisten ja taiteellisten saavutusten kautta.[71] Elias toteaa edelleen, että 1700-luvun loppuun ajoittuu merkittävän saksankielisen kirjallisuuden lisääntynyt julkaiseminen. Aatelisen, kansalliset rajat ylittävän kanssakäymisen kieli taas oli ranska. Runoilijat ja ajattelijat olivat lähtöisin saksankielisestä älymystöstä, joka muodostui pääasiassa keskiluokasta. Älymystön pääsy käsiksi poliittiseen valtaan oli rajattu, mutta sen keskuudessa ´kulttuuri´ ja sai erityisen saksalaisen sisältönsä. Kyse oli tällöin ennen kaikkea enemmän sosiaalisesta kuin poliittisesta liikkeestä. Lisäksi älymystön jakaantuminen ympäri Saksan aluetta johti siihen, että kommunikointi sen jäsenten välillä tapahtui etenkin kirjallisesti ja kirjallisuuden kautta.[72]

Kirjallisuuden julkaisun ja lukemisen kasvun tuo esiin myös Sheehan todeten että juuri kirjallinen kulttuuri oli keino ylittää hajaantuneen saksalaisen alueen keskinäisiä rajoja. Useimmat niistä, joilla oli mahdollista osallistua tähän kirjalliseen yhteisöön, olivat melko hyväosaisia ja koulutettuja yhteiskunnan jäseniä. Tämä oli silti alkusysäys sille, mitä myöhemmin kutsuttiin saksalaiseksi kulttuuriksi – Goethen, Schillerin ja heidän aikalaistensa kulttuuriksi. Varsinaiseksi, jo todella saksalaiseksi miellettäväksi kulttuuriksi siitä ei kuitenkaan Sheehanin mukaan vielä ollut. Hän katsoo varsinaisen kansakunnan rakentamisen (*nationbuilding)* siinä mielessä, jossa mm. koulutuksen ja taloudellisen kehityksen kautta ihmisiä sidottiin paikallisista piireistä kansallisten instituutioiden piiriin, alkaneen pikemmin kuin päättyneen vuosien 1866 ja 1871 sotien myötä.[73]

Eliaksen teeseissä nähdään korostuneesti sosiaalista sävyä ´kulttuurin´ merkityksessä keskiluokkaiselle porvaristolle. Ne kuvaavat aikaa, jolloin aristokratia oli valtaeliitti, ja siksi porvariston omanarvontunto vaati valinnaisia keinoja kehittyäkseen, kun väylät todelliseen vallankäyttöön olivat suljetut. ´Kulttuurin´ ja aristokratian edustaman

[71] Elias 1981, 8-9.
[72] Elias 1981, 14-17, 21, 33-35; vrt. myös luku 1.2. (Kemiläinen ja *Gelehrtenrepublik*).
[73] Sheehan 1981, 8-9, 17.

´sivilisaation´ sinisilmäisen vastakkainasettelun suhteen on silti syytä olla varovainen, mikä ilmenee perehdyttäessä näiden termien käsitehistoriaan.

´Sivilisaation´ (*Zivilisation)* ja ´kulttuurin´ *(Kultur)* käsitehistoriallinen tutkimus ei tuo termien vastakkainasettelua esiin yhtä vahvasti kuin Eliaksensa luettuaan olisi odotettavissa. Vielä 1800-luvun taitteessa ´sivilisaatio´ ja ´kulttuuri´ esiintyivät saksan kielessä lähinnä saman merkityksellisinä. Käsitteiden historiaa tutkinut Jörg Fisch kritisoi tästä syystä Eliasta syyttäen häntä epähistoriallisesta (*unhistorisch)* lähestymistavasta, jolloin myöhempää kehitystä projisoidaan tarkasteltaviin käsitteisiin. Fisch ei kiistä sitä, että 1800-luvun kuluessa näiden kahden käsitteen käyttöä pyrittiin myös eriyttämään toisistaan ja että jo 1800-luvun alkupuoliskollakin esiintyi termien vastakkainasettelua.[74] Hän toteaa, että ´kulttuuri´ ja ´sivilisaatio´ asetettiin kuitenkin vain harvoin toisiaan vasten ja että mieluiten tätä tehtiin ensimmäistä maailmansotaa edeltäneellä ajanjaksolla, termien käytön ollessa aina 1880-luvulle saakka lähinnä synonyyminkaltaista.[75]

Käsitehistoriallinen tutkimus toimii välineenä vertailla Eliaksen laajan yhteyden analyysissään ´kulttuurille´ antamaa merkitystä erityisempään historialliseen yhteyteen. Merkillepantavaa on Fischin toteamus, että saksalaisen kulttuurikäsitteen historia *ei* ole vuoden 1871 jälkeenkään erityisen kansallisen identiteetin tai kulttuurin etsinnän historiaa. Hän myöntää, että tällaiset näkökannat ovat olemassa olleita, mutta eivät kuulu käsitteen historian keskiöön, ja saivat enemmän painoarvoa vasta tultaessa 1900-luvulle.[76] Tämä näkemys on luonnollisesti mielenkiintoista pitää mielessä perehdyttäessä siihen, miten Treitschke termiä 1800-luvun lopulla käytti. Samalla on hyvä huomata, että vuoden 1871 jälkeen oltiin Fischin toteamuksesta huolimatta tilanteessa, jossa kansallismielisen toiminnan puitteet olivat muuttuneet aiempaan

[74] Fisch 1992, 722 (nootti 246), 723, 730.
[75] Fisch 1992, 742, 746.
[76] Fisch 1992, 751.

nähden aivan toisenlaisiksi. On vaikea kuvitella, että tämä ei olisi vaikuttanut myös ´kulttuurin´ käyttöön.

Käsitehistorian valossa Elias todella näyttää joissain paikoin projisoivan myöhempiä tapahtumia käsitteiden historiaan. Silti etenkään hänen *Saksalaiset* -teoksessa sivilisaatioprosessi -teorialle rakentuvaa tarkasteluansa saksalaisuuden syvimmästä olemuksesta 1800- ja 1900-luvuilla ei tarvitse jättää huomiotta etsittäessä vastauksia tämän tutkimuksen kysymyksenasetteluun. Vaikka ´kulttuurin´ ja ´sivilisaation´ loitontamista lieventäisikin, Eliaksen *Saksalaisissa* esittämät linjat ovat sovellettavissa tämän tutkimuksen aineistoon. *Saksalaiset* –teoksessa hän keskittyy pitkälti Saksan sisäiseen sosiaaliseen kehitykseen selittäessään kuinka 1800-luvun lopun porvarillinen eetos rakentui. Hänellä on sanottavaa, vaikka ´sivilisaation´ ja ´kulttuurin´ vastakkainasettelun mukaiseen porvariston näkemykseen itsestään ja aatelisista suhtautuukin käsitehistorian tutkimuksen osoittamalla kriittisyydellä. Kaikesta huolimatta keisarillinen Saksa oli hierarkkinen valtio, jossa politiikan johtoasemat säilyivät aatelisten käsissä. Eliaksen 1800-luvun kehityskuvaus – tulkittuna rinnan historiallisen aineiston kanssa – auttanee etsimään myös Treitschken paikkaa Saksan sosiaalisten valtasuhteiden historiassa ja pohtimaan millaiseen ideologiaan hän liittyy.

Lyhyesti tiivistäen Eliaksen keskeinen teesi on, että Saksan historiassa sotaisten ratkaisutapojen käyttö johti niiden idealisoivaan yliarvostukseen. Myös Saksan sotaisan yhdentymisen jälkeen sotilaallinen malli oli keskeinen. 1800-luvun kuluessa porvarillinen eliitti alkoi muuttaa suhtautumistaan aatelille ominaiseen sotilaallisuuteen ja kunnian käsittämiseen. Vuoden 1871 yhdentyminen ei toteutunut humanistisen porvariston idealististen tavoitteiden mukaan, vaan politiikan johdossa olleen aateliston ja sotilaallisen toiminnan avulla. Tämän seurauksena porvariston tuli sopeutua tilanteeseen. Porvariston painoarvo yhteiskunnassa oli kasvava, mutta valtapolitiikka vielä suljettua ja aateliston hallussa. Päästäkseen osaksi tätä suljettua valtapolitiikkaa porvarillinen eliitti (johon kauppaporvaristo ei kuulunut) omaksui sotila-saatelille

ominaisia ihanteita. Elias kuvaa porvariston ”asettuneen valtapolitiikan näennäisen realismin kannalle”.[77] Tämä on hyvä muistaa Treitschken sijoittamisessa ajan valtapoliittiseen tilanteeseen. Hänhän muuttui näkemyksiltään liberalismista kohti konservatismia yhdentymisen jälkeen.

[77] Elias 1997, 12-19, 54-55.

3. Treitschke ja kulttuurikäsite

3.1. Taide oli kokonaisuuden osa

Treitschke käsitteli luennoissaan kulttuuria kokonaisuutena melko laajassa mielessä ja toi esiin myös kuinka korkeakulttuuri, taide, kuului osana kehittyneen kansan kokonaisuuteen ja kuinka valtio liittyi tähän ylläpitäen tarpeellista taiteellista toimeliaisuutta:

> "On karkeata ja barbaarista käsittää valtion huolehtimisen taiteesta olevan ylellisyyttä. Taide on ihmiselle yhtä tärkeää, kuin jokapäiväinen leipä. Ilman tätä hengen kyvykkyyttä lakkaisimme olemasta se kansa, joka olemme; ja valtion tehtävä on antaa taiteelle suuria tehtäviä."[78]

Taide nivoutui Treitschkella vahvasti kansallisuuskysymykseen. Hän näki kaikkien suurten taiteen ja runouden saavutusten ponnistaneen suurten kansallisuuksien piiristä.[79] Korkealuokkainen taide ilmensi kansan suuruutta ja sai arvonsa sitä kautta, että se palveli valtion perimmäisiä pyrkimyksiä ja korkeinta poliittista toimijaa, valtiota itseään. Treitschken käsitys taiteen merkityksestä liittyi kansan kautta valtion peruskysymyksiin. Varsinainen käytännön taidepolitiikka oli kuitenkin keisarillisessa Saksassa osavaltioiden ja kuntatason asia[80]. Tämän myös Treitschke tunnusti auliisti. Hän katsoi, että yksittäisten osavaltioiden kulttuuriasioista vastaavat ministerit tunsivat paikalliset olot ja kykenivät paneutumaan asioihin, joilla ei ollut suoraan laajaa valtiollista merkitystä.[81]

Treitschken käsityksen mukaan valtion ei pitänyt määrittää liikaa taiteen sisältöä, vaan niin taiteen kuin tieteenkin ihanteiden oli oltava vapaita. Valtio voi vaikuttaa

---

[78] Treitschke 1899, 83. „Es ist auch eine rohe und barbarische Anschauung, wenn man die Kunstpflege des Staates als Luxus auffast. Die Kunst ist dem Menschen so nöthig wie das tägliche Brot: Wir würden aufhören das Volk zu sein, das wir sind, ohne diese Geistesfähigkeit; und der Staat ist da, um der Kunst große monumentale Aufgaben zu setzen."
[79] Treitschke 1899, 47.
[80] Abelein 1968, 58, 353.

”hienomman hengenelämän” (*Gebiet des feineren geistigen Lebens*) alueella lähinnä suojaavasti ja ulkoisia apukeinoja tarjoavasti.[82] Eri taiteenalojen Treitschke katsoi liittyvän erilaisiin olosuhteisiin. Runous oli hänen nähdäkseen luonnon tarjoamista edellytyksistä kuvataiteita ja musiikkia riippumattomampi – mikä tietysti soveltui tilanteeseen saksalaisen nationalismin kehityshistoria huomioiden. Toisaalta kansan kulttuurin taso (*Kulturstand*) vaikutti siihen, millaisia vaikutuksia luonnonoloilla oli.[83] Siten kykenevä kansa pystyi karkeissakin oloissa korkealuokkaisiin saavutuksiin.

Aiemmin Sheenanin yhteydessä mainitut Goethe ja Schiller sekä yleisemmin esiin tuotu kirjallisen kulttuurin merkitys saksalaisen kulttuuripiirin yhtenäisyyden rakentajina 1800-luvun taitteeseen tultaessa antavat kuvan siitä, miten juuri sanallinen ilmaisu liittyy yhtenäisen saksalaisuuden kehityksen historiaan. Treitschken esitys siitä miten runous voi kukoistaa vaikka kuvataiteet ja musiikki eivät tähän pystyisikään, on tässä mielessä paljastava. Hän katsoi, että saksalaiset klassiset runoilijat kokivat “edustavansa suurta kansaan, jolla on loistokas historia takanaan”. Näin he saivat aikaan suuria tuloksia, vaikka ulkoiset olosuhteet eivät olleetkaan erityisen stimuloivat. Saksan historiassa tärkeät runous ja kirjallisuus toimivat Treitschken mukaan ylipäänsä paremmin kansallisessa mielessä kuin esimerkiksi musiikki, jossa – kuinka ollakaan – oli ainoana taiteenlajina 1800-luvun *Itävallassa* saavutettu edistystä.[84]

Treitschke siis näki saksankielisen kirjallisen kulttuurin historiallisten edustajien kokeneen itsensä kansalliseen yhteisöön kuuluviksi kulttuurillisen yhtenäisyyden kautta, vaikka valtiollisesti katsoen yhdentymistä edeltänyt aika olikin alennustilaa. Kokivatpa nuo sananiekat itsensä ”suuren kansan edustajiksi” tai eivät, Treitschke haki historiasta saksalaiselle kansallismielisyydelle nimenomaan korkeakulttuurin saavutuksiin nojaavia perusteita heihin viittaamalla. Hän näyttää käyttäneen Goetheä ja Schilleriä osoittamaan

---

[81] Treitschke 1900, 351.
[82] Treitschke 1899, 353, 375.
[83] Treitschke 1899, 209, 225.
[84] Treitschke 1899, 49. „[Goethe und Schiller] -- als Vertreter eines mächtigen Volkes sich fühlten, das eine glorreihe Geschichte hinter sich hatte.“; Treitschke 1899, 294.

yhtenäisyyttä, jota toivoi keisarillisessa Saksassa koettavan. Samalla hän rajasi tuota yhtenäisyyttä piensaksalaisesti jättäen Itävallan kulttuurisaavutukset keisarillisen Saksan historiallisten edustajien varjoon.

Taide liittyi Treitschkella laajempaan kulttuuriseen kehykseen, sillä kytkös kansaan ja valtioon oli hänellä vahva, vaikka taiteellisen ilmaisun tulikin olla liiallisista rajoituksista vapaata. Tuon vapauden havaitaan palautuvan valtion tarkoitusperien mukaiseksi, kun tarkastellaan mitä kulttuurin kukoistus lopulta ilmensi ja kuinka taide kansan kuvastajana sopi tähän raamiin. Taide itsessään esiintyi nimittäin 1800-luvun saksalaisessa ´kulttuurin´ historiassa myös yhtenä kansan ´siveellisyyden´ (*Sittlichkeit*) ilmaisijana, osana kansan elintapojen kokonaisuutta[85]. Treitschke itse totesi, että jos kansa tahtoi säilyttää korkean sivistyksen (*Gesittung*) tason, tuli taiteen olla sille jokapäiväistä kokemusmaailmaa.[86] Taide siis palveli kansan ja siten myös valtion parasta – taiteen avulla kyttiin ylläpitämään saavutettu taso.

Esimerkiksi historioitsija Johann Gustav Droysenin (1808-1884) historianfilosofiassa kansan toiminta, elintavat ja kulttuuriset puolet kertoivat kansan siveellisyydestä. Tämä tapahtui kokonaisuuden kautta, jonka osia olivat mm. puhe, taide, uskonto ja tiede.[87] Droysenin näkemys sivusi ajallisesti ja ideologisesti Treitschkea. Sen lisäksi, että taide esiintyi heillä molemmilla yhtenä kansan pyrkimyksien ilmentäjänä, Droysen oli myös piensaksalaisen historiankirjoituksen koulun edustaja ja opetti vuodesta 1859 alkaen Berliinin yliopistossa.[88] Treitschkea Droysenin ajattelu kosketti. Hän nimesi Droysenin opettajakseen ja laski itsensä hänen oppilaakseen, vaikkei konkreettisesti sitä ollutkaan.[89] Droysenilla saksalaisuus yhdistyi aivan eksplisiittisesti Preussiin.

---

[85] Tästä tarkemmin alaluvussa 3.2.
[86] Treitschke 1899, 371.
[87] Ilting 1984, 915-916.
[88] Schieder 1959, 136.
[89] Treitschke Droysenille 30.8.1881, *Heinrich von Treitschkes Briefe* 1920, 533-534.

Saksalaisuus oli preussilaisuutta ja päinvastoin.[90] Sama voidaan havaita myös Treitschken ajattelussa.

´Taide´ esitettiin osana kehitysajatusta – kulttuurin kokonaisuuden kehitys koituisi koko ihmiskunnan parhaaksi.[91] ´Kulttuuri´ kehittyi 1800-luvun Saksassa historianfilosofisen kehitysajatuksen puitteissa ja käsite sai laaja-alaisen sisällön jo ennen Treitschkea. Toisaalta ´taiteen´ kehitys osana laajempaa käsitteiden muutosta sisältyi saksalaiseen idealismiin. 1800-luvun alkupuolella kehittyneestä saksalaisesta idealismista vaikutteita saaneet historianfilosofiset näkemykset inhimillisestä kehityksestä ja sen ilmenemisestä myös esteettisyyden kautta (esim. Hölderlin) liittyvät Treitschkea edeltäneeseen ´kulttuurin´ kehitykseen.[92] Treitschkella ilmenevä ´taiteen´ ja ´kulttuurin´ kietoutuminen toisiinsa ja osaksi kansan käsitettä liittivät hänet ´kulttuurin´ käsitehistoriaan. Hän jatkoi siitä, mitä ´kulttuurilla´ ennen häntä oli ymmärretty. Piensaksalaisuus värittämässä historiankirjoitusta viitoitti sitä, mihin raamiin taide osana kulttuuria kehittävää kansaa asettui. Preussin johtama valtio alkoi saada tällöin aiempaa suuremman roolin. Treitschken kulttuurille kokonaisuutena antamissa merkityksissä näkyi selvä saksalainen painotus. Samalla Saksan merkitys koko ihmiskunnan kannalta sai ´kulttuurilla´ perusteltua sisältöä.

3.2. 1800-luvun saksankielinen kulttuurikäsite

´Siveellisyys´ (*Sittlichkeit*) ja ´kulttuuri´ liittyivät 1800-luvulla saksalaisella kielialueella toisiinsa. ”Porvarillis-kristillinen siveellisyys” (*bürgerlich-christliche Sittlichkeit*) kuvaa sitä, millaiseen ideologiseen yhteyteen asia usein liittyi. ´Siveellisyyden´ on nähty kehittyneen historiallisen relativismin seurauksena kuvaamaan kansan elintapojen kokonaisuutta, mikä mahdollisti myös sen

[90] Sbrik 1964, 377.
[91] Treitschke 1900, 571.
[92] Vrt. Bödeker 1982, 1095-1097.

yhteensovittamisen ´kulttuurin´ kanssa. Tässä mielessä Eliakseen on syytä suhtautua varauksella. Kehitys oli alkanut jo 1800-luvun alkupuolella, mutta muuntui täydellisemmäksi vuosisadan jälkipuoliskolle tultaessa. Valtio liittyi näiden käsitteiden yhteiseen esiintymiseen siten, että valtion kautta kehityksen katsottiin etenevän ja saavuttavan korkeamman asteen, joka konkretisoitui johtavien eurooppalaisten kansojen kautta. Kristinusko nivoutui tähän kokonaisuuteen, jossa ´kulttuuri´ osoitti kehittymisen astetta. Hegelin tapaan nähty ´siveellisyys´ (*Sittlichkeit*), joka ilmenee instituutioiden kautta muotoutuvana sivistyksenä (*Gesittung*), vaikutti tähän kokonaisuuden kehitystä korostavaan katsantokantaan. 1800-luvun puolivälin jälkeen ´siveellisyys´ alkoi saada puhtaammin kuvailevaa yhteiskuntateoreettista sisältöä vallitsevien normien moraalisten perustelujen jäädessä tuolloin vähemmälle. Yhteiskunnallinen painotus kehittyi niin, että tavoitteiden saavuttaminen yhdistyi yksilön ylittävään kokonaisuuteen ja sen edistymisen korostamiseen. Edistyminen oli saavutettavissa henkisten aktiviteettien kautta, joiden avulla korkeammat inhimilliset siveelliset tavoitteet saattoivat kehittyä. [93]

Jo mainittu Droysen esitti tiettyjen kansan elintapojen ja kulttuurillisten puolien osoittavan ´siveellisyyttä´. Hänellä tämä tapahtui institutionaalisen (perhe, sukupuoli, kansa, valtio) puolen lisäksi merkitysjärjestelmien (puhe, taide, uskonto, tiede) kautta, joissa ilmeni kansan henki (*Volksgeist*). Viimeistään Droysenilla ´siveellisen´ moraaliset ulottuvuudet olivat jääneet pois ja samalla yksilöllisyyden korostaminen väheni yhteisöllisyyden kustannuksella. Hän alkoi esittää ´siveellisyyden´ ja ´sivistyneisyyden´ (*Bildung*) yleisemmän ´kulttuurisen´ kehityksen mittareina. Vuosisadan loppupuolella Jacob Burckhardtilla *Sittlichkeit* ja *Bildung* eivät esiintyneet enää itsenäisinä, vaan ne sulautuivat itsenäisenä käsitteenä nähtyyn ´kulttuuriin´. Burckhardin ´kulttuurissa´ kasaantui häntä edeltänyt kehitys kokonaisvaltaiseksi näkemykseksi:

[93] Ilting 1984, 909-914.

> ”[Kulttuuri] -- kaiken materiaalisten edellytysten tukemisen ja henkisen elämän aikaansaannosten – seuraelämän, tekniikan, taiteiden, kirjallisuuden, tieteiden – edistyksen ilmentymä.”[94]

Kulttuurikäsite tässä mielessä oli hyvin laaja. Se oli valtiosta irrallinen ja erosi siten Treitschken valtiota korostaneesta näkemyksestä. Laaja näkemys kuvaa kuitenkin sitä kokonaisvaltaisuutta, missä mielessä myös Treitschke ´kulttuuria´ käytti. Laaja ´kulttuuri´ lähenee antropologista näkemystä, jossa kulttuuri ilmentää niin henkisiä, aineellisia kuin sosiaalisiakin käytäntöjä.[95]

´Kansa´ (*Volk*) oli aluksi sosiaalisessa mielessä alempia luokkia kuvaava, pejoratiivisesti värittynyt käsite, mutta 1700-luvun mittaan se läheni kansakunnan (*Nation*) käsitettä. Varsinainen muutos kansan käsitteen sisällössä liittyy Herderiin, jonka myötä *Volk* ja *Nation* alettiin mieltää samansisältöisiksi. Herder antoi käsitteille aiemmin tuntemattoman laajuuden, jota hän perusteli historiallisesti ja kulttuurisesti. Hän myös katsoi, että kansakuntia rajasivat luontaiset erot, joihin lukeutuivat maantieteellisten olojen lisäksi kieli ja tavat.[96] ´Kulttuurin´ laajeneminen kuvaamaan historianfilosofisia malleja vaati sen laventumista. Tärkein käsitteen avartuminen koski siirtymistä yksilöstä kollektiiviseen, kansaa ja ihmiskuntaa kuvaamaan. Samoin tiettyjä spesifejä toimintoja kuvaavat sisällöt avartuivat yleisemmin inhimillistä toimintaa kuvaaviksi ja näkemään ´kulttuuri´ kuin lopputuotteena, kuvaamassa inhimillisen kultivoitumisen tuloksia – hienostunutta ihmistä ja kulttuurituotteita. Herderin katsotaan olleen keskeinen tässä käsitteen laventumiskehityksessä, jonka kautta kulttuurin historisointi mahdollistui. ´Kulttuurin´ taso (*Stufe*) tuli määrittämään kehityksen astetta.[97] Treitschke itse totesi selkeästi, että vasta Herderin kautta saksalaiset alkoivat oppia ajattelemaan historiallisesti.[98]

---

[94] Ilting 1984, 915-918. Burkchardin lainaus Iltingin mukaan, s. 918: „ ´Kultur´ sei *der Inbegriff alles dessen, was zur Förderung des materiellen und als Ausdruck des geistig-sittlichen Lebens spontan zustande gekommen ist, alle Geselligkeit, alle Techniken, Künste, Dichtungen und Wissenschaften.*“
[95] Knuuttila 1994, 10-11.
[96] Koselleck 1992, 314-318.
[97] Fisch 1992, 707-709.
[98] Treitschke 1899, 3.

Herderin näkemykset osuivat ajallisesti 1700-luvun loppuun, mutta hänen keskeisyytensä ´kulttuurin´ avartumisessa vaikutti hänen jälkeisiinsä näkemyksiin. ´Siveellisyyden´ ja ´kansan´ nivoutuminen osaksi ´kulttuuria´ 1800-luvulla rakentui Herderin tapaan lavealle käsitykselle kulttuurista. Herderin jälkeen ´kulttuuri´ kytkeytyi termin käyttäjien historianfilosofisiin näkemyksiin. Herderillä esiintyi myös kultivoitumattomien kansojen villeys (*Wildheit*) ja barbaarisuus *(Barbarei*), jotka olivat vastakkaisia käsitteitä ´kulttuuriin´ nähden. ´Kulttuuri´ liittyi jo hänellä myös vahvasti kirjoitukseen, kirjoitustaidottomien kansojen jäädessä kulttuurin ulkopuolisiksi.[99]

´Kulttuuri´, kuten myös ´sivilisaatio´ (*Zivilisation*), palvelivat tiettyä tarkoitusta: ne järjestivät ja kuvasivat historianfilosofisesta näkökulmasta kollektiivisen inhimillisyyden suhdetta luontoon, erottautumista siitä. ´Kulttuuri´ painottui saksankielisen alueen terminä, joka oli vakiintuneempi kuin englannista ja etenkin ranskankielestä omaksuttu uudissana ´sivilisaatio´. 1800-luvun alussa esiintyi myös näiden käsitteiden hienovaraista erottelua, jossa ´kulttuuri´ kuvasi henkistä ja kirjallista (*literarische*), tai ´sivilisaatioon´ liittyvän tavoissa ilmentyvän sisäisen näkemyksen (*innere Gesinnung*) jalostumista tieteissä ja taiteissa. Lähes koko 1800-luvun käsitteiden käyttötavat olivat silti lähellä toisiaan. ´Kulttuurilla´ oli olemassa myös yleiseurooppalaisesti ymmärretty sisältö erona ulkoeurooppalaisiin, lähinnä aasialaisiin ja afrikkalaisiin nähden. Tähän ei kuitenkaan liittynyt vielä nationalistista viritystä, jossa ero eurooppalaisten kansojen välillä olisi tullut esiin.[100]

1800-luvun alun jälkeen kyse oli lähinnä näiden toisiaan lähellä olevien termien politisoitumisesta ja niihin liitetyistä ideologioista, niiden arvioinnista kattavassa kielenkäytössä.[101] Nationalistisia sävyjä ´kulttuuriin´ ei yleisesti liitetty ennen kuin

[99] Fisch 1992, 709-710.
[100] Fisch 1992, 724, 727-729; myös luku 2.3.
[101] Fisch 1992, 729-731.

aivan 1800-luvun lopussa.[102] Kyse oli enemmän eurooppalaisuuden erottamisesta muihin nähden. Tällöin Eurooppa ja kulttuurikansat (*Kulturvölker*) asettuivat barbaarisille luonnonkansoille (*Naturvölker*) vastakkaisiksi. ´Kulttuuria´ käytettiin mittatikkuna Euroopan johtoasemalle maailmassa, yhteiselle kulttuurikansojen historiallisen edistysliikkeen aallonharjalla komeilulle (Kuvio 1).[103] 1800-luvulla tätä vastakkainasettelua edistysajatukseen tukeutuen tekivät myös etnografit ja kulttuuriantropologit, jotka ”luokittelivat maailman kansoja kulttuurisen evoluution jatkumoon, ja tässä taistelussa eurooppalaisen yhteiskunnan katsottiin edustavan sivilisaatiokehityksen huippua”. Tämä katsantokanta oli myös oikeuttamassa kolonialismia ja imperialismia.[104]

KUVIO 1: Euroopan pitämistä historiallisen kehityksen korkeimpana asteena perusteltiin 1800-luvulla ´kulttuurin´ pohjalta

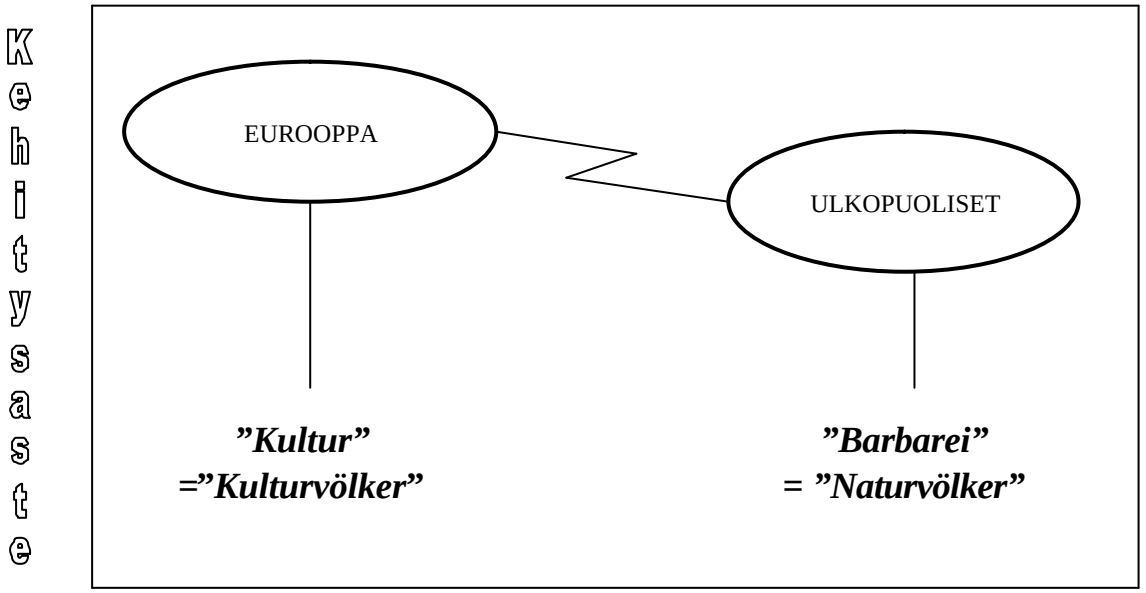

[102] Vrt. luku 2.3.; Fisch 1992, 742.
[103] Fisch 1992, 740, 743-744.
[104] Söderholm 1994, 119-120.

Saksassa kansallinen politisoituminen alkoi levitä varsinaisesti vasta 1800-luvun jälkipuoliskolla, jolloin yhteiskunnallinen muutosvauhti voimistui ja väestömäärä lisääntyi. Kansallisvaltio ei vielä ollut toteutunut ja kansallistunteen siivittämien syvenevien, mutta saavuttamattomien valtiollisten toiveiden välinen jännite todellisuuteen nähden oli ilmeinen. Tämän täyttymättömyyden rinnalla eli tietoisuus saksalaisuudesta, jota ylläpitivät poliittiset julkaisijat ja levittivät myös evankeliset saarnaajat ja opettajat. Valtiollista yhdentymistä odottanut julkaisutoiminta ja ideologia kehittyivät kansallisesti värittyneiden toiveiden sävyttämässä tunnelmassa.[105]

Poliittisena voimana kansallismielisyys vahvistui Saksassa 1800-luvun jälkipuolella. 1800-luvun lopussa myös kansallismielinen ´kulttuurin´ käyttö lisääntyi. Treitschken tekstien tarkastelu siitä näkökulmasta, miten aiempi ´kulttuurin´ käytön perinne sekoittuu uuteen käyttöön ja uusiin haasteisiin, osoittavat ajalle ominaisten arvojen lisäksi, että ´kulttuuri´ määritellään eri tilanteissa eri tavalla ja sillä voi olla yllättävä voima sen liittyessä sisältöihin, joilla perustellaan yhteiskunnan yhtenäisyyttä.

3.3. ´Kulttuuri´ kuvasi kansaa, kansasta koostui valtio

Treitschken toimitettujen luentojen esipuheessa tuodaan selvästi esiin, miten kiinteästi kulttuuri liittyi hänen näkemyksiinsä. Etenkin ilmenee se, kuinka laajasti hän ´kulttuurin´ käsitti, ja miten selvästi se liittyi tiettyyn poliittiseen kokonaisuuteen:

> ”Treitschken luennoissaan esittelemä ja selittämä laajasti rajattu rikas kuva kulttuurivaltiosta tarjosi hänelle tervetulleen mahdollisuuden käsitellä tarkasti kaikkea sitä, minkä hän liitti kulttuurin käsitteeseen. Kulttuuri tarkoitti hänelle yksilöllisen erityislaadun vapaata siveellistä ja älyllistä kehitystä, joka kuitenkin samalla suuntautuu tietoisen hyödyttävästi poliittiseen kokonaisuuteen, jonka osa on.”[106]

[105] Schulz 1999, 34-35.
[106] Cornicelius 1899, IV. „Das weit umrahmte, reich erfüllte Bild des Culturstaates, das Treitschke in diesen Vorlesungen darstellte und erläuterte, bot ihm willkommene Gelegenheit, encyclopädisch Alles zu

´Kulttuuri´ käsitti siis eittämättä muutakin kuin vain korkeakulttuurin, vaikka taide osa ´kulttuuria´ olikin. Ylpeys omasta saksalaisesta kulttuurista (*Kulturstolz*), johon sisältyi käsitys vapaudesta ja ”saksalaisen hengen yleispätevyydestä”, oli tärkeätä ja kansalle onneksi, sillä se auttoi kansaa ylläpitämään ja puolustamaan itseään. Treitschken mukaan saksalaisilla oli hänen aikanaan edelleen liian vähän tätä tervettä ylpeyttä.[107] Tällaisessa ´kulttuurissa´ kyse oli laajasti ymmärretystä oman kulttuuripiirin ominaisuuksien arvostamisesta, johon perustuen ylpeys kansasta syntyi. Se osoittaa oivasti, että ´kulttuuri´ asettui kansallisylpeyden perusteluksi ja saattoi sitä kautta tukea myös yhteisen saksalaisuuden kokemista – olla perustelemassa kansallismielisyyden kehittymistä tiettyyn suuntaan.

Treitschkella ´kulttuurin´ edistys ei tehnyt *yksittäistä* ihmistä siveellisemmäksi: ”peto liikahtaa yhtä hyvin kulttuuri-ihmisessä kuin barbaarissakin.”[108] ´Siveellisyys´, jonka edellisluvussa osoitettiin liittyvän 1800-luvun käsitteellisten sisältöjen kehityksessä yllättävänkin selvästi samaan yhteyteen kuin ´kulttuuri´, kuvastui Treitschkella aivan selvästi yhteydessä valtion saavuttamaan tasoon:

> ”Varmuudella voidaan todeta, ettei valtiollinen kehitys ole laajasti nähtynä muuta kuin kansan sisäisen elämän ulkoinen muoto, ja että kansat saavuttavat sellaisen valtiomuodon, mihin siveellisten ominaisuuksiensa mukaan pystyvät.”[109]

Näin myös ´kulttuuri´ toimi yhteisöllisellä tasolla. Se toimi kokonaisuuden – joka oli valtio – kehityksen mittana ja keinona osoittaa ´siveellisyyden´ aste. 1800-luvun kehitys käsitteiden käytössä oli saattanut ajatuksen historiallisesta edistyksestä, kansasta ja sen ´siveellisyydestä´ sekä ´kulttuurista´ kosketuksiin toistensa kanssa. ´Kulttuuri´ kuvasi

---

berühren, was für ihn der Begriff der Cultur umfaßte. Und Cultur bedeutete ihn die freie sittliche und intellectuelle Ausbildung persönlicher Eigenart, die doch zugleih mit Bewußtsein dienend sich einordnet in das politische Ganze, dessen Theil sie ist.

[107] Treitschke 1899, 29.

[108] Treitschke 1899, 9, 13. „ -- die Bestie regt sich ebenso gut im Culturmensch wie im Barbaren.“; „Der Staat ist das als unabhängige Macht rechtlich geeinte Volk.“

[109] Treitschke 1899, 22.

laaja-alaisesti sitä, millä tasolla nuo siihen liittyvät inhimillisen elämän eri tahot olivat. 1800-luvun lopulla ainakin Treitschkella valtion keskeisyys ajattelussa toi lisäväriä kokonaisuuteen, jota ´kulttuuri´ kuvasi. ´Kulttuurin´ sovellusala muuttui valtiokeskeisemmäksi. Yhdistymisen mukanaan tuoman uuden toimintaympäristön mukaiset poliittiset pyrkimykset ohjasivat Treitschken toteuttaman piensaksalaisen historian- ja politiikankirjoituksen korostamaan valtioon sitoutuvaa kehitystä. Havaitaan, että ´kulttuuri´ esitettiin tähän raamiin sopivana.

Treitschkella valtiolla oli keskeinen asema lähes kaiken poliittisen toiminnan taustalla vahvasti vaikuttavana tekijänä. Näin myös valtion ja ´kulttuurin´ suhde sai poliittisesti painottuneen luonteen. Valtio oli Treitschken näkemyksen mukaan itsenäinen voimatekijä (*unabhängige Macht*), jonka muodostaminen oli inhimillisesti myötäsyntyistä.[110] Valtioyhteisön rakentuminen oli hänelle inhimillistä ja välttämätöntä ja valtion tuli hallita alamaisiaan. Valtion ja vallan toisiinsa sitoutuminen oli kiistämätön tosiasia: "Valtio sanoo: minulle on yhdentekevää, mitä siitä ajattelette, mutta hallittava teitä on."[111] Kari Palonen toteaakin aivan oikein, että Treitschkella valtio peittosi individualistisen tason toimiessaan yliyksilöllisenä subjektina.[112]

Treitschken valtionkin oli joka tapauksessa otettava huomioon ihmiset ja suojeltava heidän omaisuuttaan – pelkkä valta vallan vuoksi olisi sisällötöntä.[113] Valtion mahdollistamat edellytykset nostivat lopulta myös yksilöllisen itsenäisyyden tasoa. Tämä tapahtui ´kulttuurin´ avulla:

> " -- korkeamman kulttuurin kautta valtiovallan kunnioitus nousee ihmisen vapaan persoonallisuuden edessä. Valtio tuntee, että sen oma kauneus ja voima perustuu lopulta järkevästi ajattelevaan ihmiseen. Se pyrkii asettamaan vain sellaisia lakeja, jotka kansan parhaimmisto tunnustaa järkeviksi ja jotka kohottavat eivätkä lannista ihmisen

[110] Treitschke 1899, 13.
[111] Treitschke 1899, 33. „Der Staat sagt: mir ist es ganz einerlei, was ihr dabei denkt, aber gehorchen sollt ihr."
[112] Palonen 1985, 82.
[113] Treitschke 1900, 543.

> itsenäisyyttä. Siten voidaan sanoa, -- että kehittyvä kulttuuri lisää yksilön itsenäisyyttä."[114]

´Kulttuuri´ oli selvästi valtiolle alisteinen, toimi valtion parhaaksi, mutta kehitti samalla kokonaisuutta, jonka osa yksilö oli. Valtion toiminta saavutti ´kulttuurin´ kautta jatkuvasti laajempia piirejä ´kulttuurin´ vaikuttavuuden muuttuessa samalla epäsuoremmaksi. Valtion olemassaolo kansalaista varten ja toisaalta kansalaisen olemassaolo valtion kulttuuritehtävää varten olivat toisiinsa nähden molemminpuolisessa suhteessa, josta kumpikin hyötyi.[115] Kuviossa 2 esitetään tämä ´kulttuurin´, ´kansan´ ja valtion kolmikanta, jonka osat olivat keskeisiä Treitschken teksteissä esitettävässä kuvassa siitä, mille tekijöille kansallismielisyyden voidaan katsoa rakentuvan.

KUVIO 2: Treitschken käyttämä kulttuurin käsite sijoittui osaksi kokonaisuutta, jonka osien eduilla perusteltiin toisiaan – ja kokonaisuudella edelleen tiettyä ´saksalaisuutta´

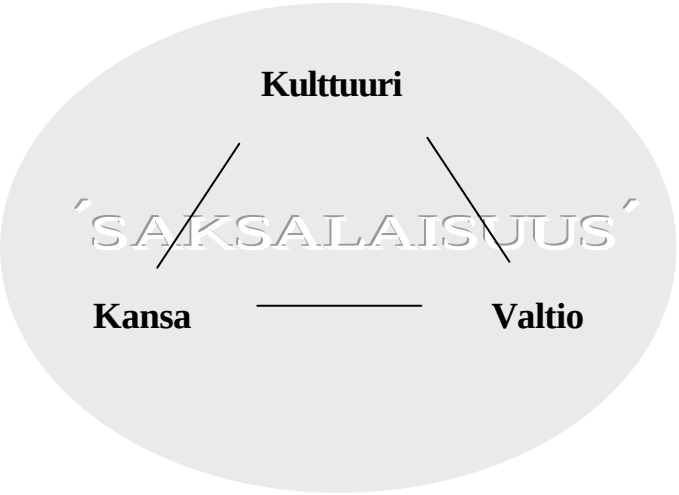

[114] Treitschke 1899, 83. „ -- es steigt bei höheren Cultur die Achtung der Staatsgewalt vor der freien Persönlichkeit des Menschen. Der Staat fühlt, daß seine eigene Schönheit und Kraft am letzten Ende auf der Freiheit vernünftig denkender Menschen beruht. Er arbeitet darauf hin, nur solche Gesetze zu geben, die von den Besten des Volkes als vernünftig erkannt werden und die Selbständigkit des Menschen nicht ertödten, sondern wecken. So kann man sagen, -- daß mit wachsender Cultur die Selbständigkeit des Einzelnen gröser wird."

3.4. Piensaksalaisuus

Treitschken edustaman piensaksalaisen koulukunnan mukaisesti hän korosti Preussin merkitystä Saksan yhdistymiskehityksen keskeisenä toimijana. Hän katsoi, että ennen vuotta 1866, (jolloin Preussi soti Itävaltaa vastaan) valtio oli ”keskeneräinen”, mutta ei keinotekoinen, sillä perusteet kehityksen kululle ”löytyivät saksalaisten heimojen sisäisestä kansallisesta yhtenäisyydestä.” Preussin asema oli toimia vain tuolle perustalle rakentuvan kehitysprosessin loppuunsaattajana.[116] Treitschke näki, että Preussi toteutti sille ominaista kehityskulkua laajentuessaan ja johtaessaan Saksan yhdentymistä. Tämän hän totesi myös pohtiessaan, kuinka Preussi oli aina vuoteen 1866 saakka liian pieni suhteessa ”historialliseen tehtäväänsä” – sen ”täytyi kasvaa kyetäkseen hengittämään.”[117] Preussin historiallisen roolin korostaminen unohtaa monet ristiriidat ja yhdentymiskehityksen ongelmat. Mutta se lienee ollut tavoitekin, olipa sitä tiedostettu tai ei. Saksan historiallisesta kehityksestä tuli saada yhtenäinen kuva, johon muutkin kuin preussilaiset saattoivat samastua.

Preussin “keskeneräisestä tehtävästä” huolimatta Treitschke korosti koko kansaa koskettavaa yhtenäisyyttä. Hänen mukaansa “Saksa on ollut yli tuhat vuotta osiinsa liittyvä valtio.”[118] Siis huolimatta partikularismista Saksalla oli yhtenäinen valtiohistoria, olkoonkin että sen rajat olivat jatkuvasti vaihdelleet ja vain tietty ydinalue Reinin ja Elben välillä oli Treitschken mukaan aina kuulunut osana Saksaan.[119] Vuosien 1866 ja 1870 välillä saksalainen ”jalo kansa” (*edles Volk*) sai sitten historiallisesti sille kuuluvan aseman takaisin.[120] Ajatus historiallisesta kehityksestä perusteli näkemystä

---

[115] Treitschke 1899, 84, 67-68.
[116] Treitschke 1899, 118. „Der Staat war unfertig, aber künstlich war er nicht. Die materielle Grundlage war in der innerlichen, nationalen Einheit der deutschen Stämme gegebeben -- .“
[117] Treitschke 1899, 224. „-- Preußen muß wachsen, um athmen zu können --.“
[118] Treitschke 1899, 129. „ -- Deutschland über tausend Jahre lang eine zusammenhängender Staat gewesen ist, -- “
[119] Treitschke 1899, 128-129.
[120] Treitschke 1899, 136.

Preussin johtoasemasta ja yhtenäisestä saksalaisuudesta. Valtiokeskeinen ajattelu ja kansaan pohjaava yhtenäisyys olivat Treitschken mukaan edenneet ”historiallisen tehtävän” mukaisesti. Vaikka yllä mainituissa yhteyksissä ei suoraan viitata ´kulttuuriin´, sen 1800-luvulla muotoutunut merkitys kehityksen asteen mittarina sitoi ´kulttuurin´ implisiittisesti ”historialliseen kehitykseen” kohti valtiojohtoista yhtenäisyyttä.

Treitschken käsitys kansallisen kulttuurin merkityksestä oli yhteydessä valtioon, pohjimmiltaan sille alisteinen. Hänen tapansa korostaa valtion arvoa näyttäisi sopivan yhteen ajatuksesta kansallismielisyyden kohottamisesta kuin levittäen valtioon sidottua tietoisuutta yhtenäisestä kulttuurikansasta ylhäältä ohjaten suurempia massoja kohti. Erityisesti Bernhard Giesen on painottanut Saksan erityislaatua siinä, kuinka älymystö on ollut keskiössä saksalaisen kansallismielisyyden tuottamisessa. Hän(kin) toteaa, että saksalaiset joutuivat 1800-luvulla rakentamaan yhtenäisyyttään enemmän kulttuuriselle pohjalle kuin poliittis-hallinnollisen yhtenäisyyden varaan. Tällöin intellektuellien rooli kulttuurisen identiteetin tukijoina korostui. Yhdistyminen (*Reichsgründung*) siirsi kansallisuusaiheen älymystön diskursseista päivänpolitiikan kenttään ja jännite (kulttuuriselle pohjalle rakentuneen) kulttuurikansan (*Kulturnation*) ja valtiokansan (*Staatsnation*) välillä laukesi.[121] Valtiosta tuli itsetarkoitus ja menneisyys nähtiin mahdollisen valtaorganisaation menneisyytenä.[122] Sen myötä, että menneisyyttä tarkasteltiin toteutuneen valtiovallan menneisyytenä, *Kulturnation* sulautui yhteen valtiokansan kanssa ja mukautui vallitseviin oloihin – ´kulttuuri´ alettiin entistä yleisemmin esittää kytköksissä valtion kanssa, kun se vielä aiemmin 1800-luvulla oli enemmän kehityksen tasoa valtiosta irrallaan kuvaava käsite.

Treitschken poliittisesti värittynyttä argumentointia ja historian politisoitunutta käyttöä voidaan lähestyä Giesenin esittämästä näkökulmasta. Piensaksalainen historiankirjoitus käytti historiaa tukemaan valtiovallan tarpeita. Treitschken ohella tällaista

[121] Giesen 1993, 105.

historiankirjoitusta toteuttivat muutkin, etenkin Sybel ja Droysen. Piensaksalainen ratkaisu tarjosi mahdollisen keinon pyrkimyksessä perustella homogeenisen valtion muodostamista. Giesen katsookin, että piensaksalaisten historioitsijoiden ´kansa´ erosi länsieurooppalaisesta (Englanti, Ranska) kansan käsitteestä, sillä saksalaisessa mielessä kansa oli valtiolle alisteinen. Sitä käytettiin valtion legitimoimiseksi, välineenä valtion saavuttamiselle, ei toisinpäin.[123] Tässä suhteessa Treitschke sopii kaavaan. Vaikka hän katsoi kansan ja valtion olevan molemminpuolisessa suhteessa, valtio oli ylin toimija ja vallan käyttäjä. Tätä näkemystä voi peilata Eliaksen teesiin saksalaisen sivistysporvariston asemasta ennen yhdistymistä, jonka mukainen kulttuuriin tukeutunut tavoitemaailma jäi täydellistymättä sodan ja Preussin valtapolitiikan yhdistäessä Saksan. Eliaksen esittämä ´kulttuuri´ erona poliittiseen ja yhteiskunnalliseen nähden edustaa Gieseniin suhteutettuna yhdentymistä edeltänyttä aikaa – johon liittyy myös saksalaisen idealismin mukainen ´kulttuuri´, joka kuvasi yhteiskuntaa valtiorajausta yleisemmin.[124]

Treitschke edusti tilannetta, jossa ´kulttuuri´ sai enemmän valtioon sitoutuneen sisällön ainakin osalla intellektuelleista. Eliasta ja Giesseniä mukaillen Treitschke sijoittuu aikaan, jossa (porvarillista) sivistyneistöä edustaneiden ajattelijoiden käyttämän ´kulttuurin´ sisältö mukautui valtapoliittisen realismin edessä. Aatelin edustama todellinen poliittinen valta ja sen hallinnoimat korkeimmat virkapaikat suhteessa porvariston toteutumattomiin idealistisiin tavoitteisiin heijastuivat tässä mielessä ´kulttuurin´ sisältöön siten, että se tuli poliittisemmaksi – itse asiassa samaan aikaan, kun myös kansallismielisyyden on todettu politisoituneen. Treitschke itse kannatti Preussin johtamaa yhdentymistä jo 1850-luvulla ja pyrki edistämään sitä aktiivisesti 1860-luvulta alkaen, mutta hänenkin todetaan odottaneen yhdentymiseltä sivilisatoristen ja kulttuuristen tavoitteiden toteutumista.[125] Hän siis asettuu muutoksen välimaastoon, idealistisen perinteen kasvatiksi, mutta vanhemmiten valtiopainotteisemman

---

[122] Giesen 1993, 220.
[123] Giesen 1993, 221-222. Vrt. .myös Snyder, 1978, 240-241.
[124] Vrt. luvut 2.3. ja 3.3.
[125] Vrt. luku 2.2.

suuntauksen esille tuojaksi. Hän perusteli valtiollisia, Preussia korostavia näkemyksiä osin saksalaisesta idealismista tutuin tavoittein, mutta tuoden näihin sisältöihin uutta preussilaisesti painottunutta kansallismielistä saksalaisuutta korostavaa sisältöä.

Giesen antaa keinoja pohtia Treitschken roolia erityisesti omana aikanaan. Hän toteaa, että *piensaksalaisen* nationalismin ratkaisu kulttuuri-identiteetin tärkeyteen oli sulkea kulttuurisesti homogeeniseen valtioon sopimattomat subjektit yhteisön ulkopuolelle. Valtasuhteiden ja historiallisen tilanteen korostuminen vaikuttivat rajauksiin, joiden selkeys ja sisäinen homogeenisuus palvelivat valtiollisia tavoitteita. Ne, jotka eivät alistuneet kulttuurisesti määritettyihin rajoihin, suljettiin kansallisvaltion ulkopuolelle. Koska suoranaista oikeudellista diskriminointia pyrittiin välttämään liberaalis-perustuslaillisessa valtiossa, intellektuellien rooli korostui heidän tarjotessaan kulttuurisia perusteita ulkopuolisiksi luokittelemiselle.[126] Treitschken edustamasta pitkälti valtiovaltaa legitimoivasta ja toisaalta sen itse legitimoimasta (vrt. ”virallinen historioitsija”) näkökulmasta rakennettiin varmasti erilaista saksalaisuutta kuin vaikkapa kansainvälisyyttä korostaneen sosialismin piirissä. Valtio muodosti Treitschkella kehyksen, jossa muu toiminta tapahtui. Siksi myös hänen erittelemänsä eri valtiomuotojen ominaisuudet ja niihin liittyvät taipumukset ovat keskeisen tärkeitä tehtäessä erittelyä hänen rajaamistaan ”kulttuurin sisäpuolisista”. Valtioon sidotut näkemykset muodostivat silloin kehyksen, jonka puitteissa tarkempien erottelujen teko oli mahdollista, ja tietty valtiomalli oli soveltuvin tähän toimintaan.

[126] Giesen 1993, 224-225, 228-229. Huom.: ”liberaalis-perustuslaillinen” viittaa tässä oikeusvaltion periaatteisiin, mutta myös saksalaisen ”liberalismin” kytkös valtioon tuo esiin valtiota ja kansallismielisyyttä korostavan näkökulman (vrt. luku 4.1.). Sekin sopii Giesenin kuvaan yhtenäistä kansallisuuden kokemista rakentavasta intellektuellista, tyyliin Treitschke.

4. ”Kansa kulttuurivaltiossa”: saksalainen monarkia tarjosi kehitykselle puitteet

4.1. Valtioon sidottu kansallismielisyys kohosi 1800-luvun lopulla

Preussilla oli keskeinen asema Saksan sisäisesti. Kansainvälisessä mittakaavassa taas koko Saksa nähtiin merkittävänä ihmiskunnan kannalta ´kulttuurin´ kehityksen kantajana. Nämä seikat rajasivat sitä sisältöä, johon ´saksalaisuus´ liitettiin 1800-luvun jälkipuoliskolla. Kokonaisuuden kehitystä korostanut ajatusmalli, joka pohjautui Hegelin filosofiaan sai 1800-luvun lopussa yhden omana aikanaan kuuluisimmista edustajistaan ja mallin sisällön muokkaajista Treitschkessa. Saksan näkeminen toteuttamassa jotenkin erityistä kokonaisuutta kehittävää tehtäväänsä tiivistyi *Sonderweg* –ajattelussa, joka määritteli saksalaisten omakuvaa vielä pitkälle 1900-luvun puolelle. Sille perustui myös näkemys saksalaisuuden ja Saksan erosta *moraalisella* tasolla suhteessa länsivaltoihin.[127]

Saksalaisten asema erityisen kehitystehtävän toteuttajina liittyi ´kulttuurin´ käsitehistorian esittelyn yhteydessä kuvattuun näkemykseen ´kulttuurin´ kehityksen kautta ilmenevästä kokonaisuuden kehityksestä, joka Treitschkella ja muilla piensaksalaisilla rajautui valtiollisesti. Heillä kyse oli historiallisten tapahtumien projisoimisesta Preussin johtoasemaa tukemaan. Preussin johtaman Saksan yhdentymisen kautta ´saksalaisuuden´ esitettiin olevan vapautunut toteuttamaan kokonaisuutta kehittävää osaansa maailmanhistoriassa. Piensaksalainen näkemys tuli lopulta määrittämään myös myöhempää näkemystä Saksan yhdentymisen historiasta.[128]

Materiaaliset ja henkiset edellytykset kansallismielisyyden politisoitumiselle ja sen muovautumiselle massaliikkeeksi siirtävät tarkastelun mittakaavan pohjimmiltaan laajempaan, eurooppalaiseen yhteyteen. Väliluvun kasvu, maatalouden tuottavuus,

[127] Schulze 1987a, 1-2; vrt. myös luku 1.2.

liikenneyhteyksien ja tiedonvälityksen kehitys, eliniän nousu ja lapsikuolleisuuden lasku sekä teollisuustuotannon lisääntyminen ovat kaikki tekijöitä, jotka liittyvät yhteiskunnalliseen modernisaatiokehitykseen ja mahdollistivat 1800-luvulla uusien ideologioiden nousun myös Saksan oloissa. Saksan osalta teollistuminen pääsi vauhtiin 1800-luvun puolivälin tienoilla, ja tuotantoluvut kasvoivat rajusti parissakymmenessä vuodessa. Poliittiseen yhdentymiseen taloudelliset edistysaskeleet eivät kuitenkaan sellaisenaan pelkästään riittäneet.[129]

Tuotannon arvon mukaan teollisuus ohitti maatalouden Saksassa 1880-luvulla.[130] Kyse oli toki edellytysten syntymisestä suuremmat massat tavoittaville liikkeille, mutta tämä ei itsessään luonut nationalismin ideologista taustaa. Alun alkaen nationalismin ideologiset juuret syntyivät aikana, jolloin taloudellinen yhtenäisyys ja edistys oli kaikkea muuta kuin todellisuutta. Vielä Napoleonin sotien aikaan 1800-luvun alussa saksalainen kansallismielisyys ei koskettanut juuri muita kuin koulutettuja piirejä, ja pohjasi niidenkin osalta lähinnä kulttuuriin, kuten moneen kertaan on todettu. 1800-luvun alun saksalaisista noin 80 % oli maaseutuväestöä, joka ei juuri ollut osallisena Napoleonin sotien aikaiseen kansalliseen liikehdintään. Vapaussotien nostattama porvarillisten piirien nationalismi oli sotien jälkeen lähinnä väline, johon voitiin kytkeä vallitsevaa hallintoa *vastustavia* ajatuksia, mutta varsinaiseksi poliittiseksi liikkeeksi se ei vielä heti silloin kehittynyt.[131]

Kansallismielisiksi luettavia yhdistyksiä oli jo 1800-luvun alussa, etenkin vapaussotien innoittamina. Niitä yhteen kokoava voima oli kyllä kansallismielisyys, mutta ne toimivat lähinnä fyysisten harjoitteiden ympärillä, jolloin toiminta oli myös mahdollista toteuttaa aivan julkisesti. Vielä 1800-luvun alkupuolella kansallismielistä toimintaa pyrittiin näet kitkemään, ei suinkaan kannustamaan hallitusten toimesta, jotka kokivat

---

[128] Sheenan 1981, 2-3.
[129] Esim. Schulze 1987b, 5-8; talouden merkityksestä Kiesewetter 1987, 97-98.
[130] Wehler 1994, 47-48.
[131] Schulze 1987b, 10-12; Düding 1987, 22-23.

sen uhkana.[132] Sisältyihän kansallismieliseen liikehdintään tuolloin vallitsevalle hallinnolle vastakkaisia piirteitä. 1840-luvulla porvarilliset, kansallismieliset ”voimistelu- ja lauluseurat” alkoivat kaikesta huolimatta kehittyä jo merkittäväksi liikkeeksi.[133]

Vallankumousvuoden 1848 tapahtumia seurannut vastavallankumous lannisti vielä toimintaa, mutta jo 1850-luvulla kansallismielisyys alkoi nousta jälleen. Muun muassa Treitschke toi 1860-luvulla esiin myös vallankumouksen muistoa. Samaan aikaan liikehdintä sai aiempaa laajempaa kannatusta, kun myös työläisiä alkoi osallistua toimintaan. Liike säilyi silti koko ajan pääasiassa porvarillisena, tavoitellen porvariston liberalistisia ihanteita. Vallankumousvuosina oli tosin tapahtunut myös jakautumista, kun osa kansallismieliseen liikehdintään osallisista oli valmiita myötäilemään toisia enemmän vanhaa valtaeliittiä. Lopultahan Saksan yhdentyminen tapahtui joka tapauksessa vastoin kansallismielisten porvarien idealistisia odotuksia. Porvariston toive kansallisvaltiosta, joka rakentuisi kulttuurikansan ihanteiden mukaan, ei toteutunut.[134] Tässä yhteydessä on syytä palauttaa mieleen, että Gieseniin viitaten esitetty kulttuurikansan ja valtiokansan *yhdistyminen* tavoitteiden saavuttamattomuutta seuranneen pettymyksen seurauksena oli nimenomaan piensaksalainen ratkaisu uuteen tilanteeseen. Ratkaisu, jossa ´kulttuuri´ sai valtioon kytkeytyvän sisällön, kuten Treitschkella.

Treitschken valtiopäivillä 1870-luvulla edustaman kansallisliberaalisen puolueen perustamisen ja sen poliittisen vallan nousun ja laskun kautta pääsee hyvin käsiksi siihen, miten ”liberalistinen” kansallismielisyys kanavoitui välittömästi Saksan yhdentymistä edeltäneinä hetkinä 1860-luvulla ja sitten keisarillisessa Saksassa yhdentymisen jälkeen. Saksassa liberalismi ylipäänsä erosi muusta Euroopasta. Siellä valistuksen liberalistiset ajatukset esiintyivät erityisesti kulttuurielämässä –

[132] Düding 1987, 25-27, 33-35.
[133] Düding 1987, 38.
[134] Düding 1987, 41-49.

kirjallisuudessa, taiteessa ja tieteessä. Poliittinen kehitys tapahtui kuitenkin kansallisuusajatuksen ja autoritaarisen hallinnon yhdistymisen kautta. Keisarillisessa Saksassa vallinnut hegeliläinen kollektiivisuus ja Bismarckin valtaa korostanut reaalipolitiikka eivät lopulta sopineet yhteen poliittisen liberalismin individualististen ihanteiden kanssa. Vuonna 1849 hyväksyttiin yleissaksalaisessa kokouksessa demokraattinen perustuslaki, mutta tämäkin toteutumatta jäänyt pyrkimys federaatioksi rakentui monarkian, ei tasavallan pohjalle, vaikka mallia haettiin niin Ranskan ihmisoikeuksien julistuksesta kuin Yhdysvaltojen perustamisen yhteydessä tehdystä Philadelphian konventiosta. Yrityksen epäonnistuminen vaikutti suhtautumiseen liberalismiin, joka tuon jälkeen ymmärrettiin jopa poliittisesti heikkoudeksi. Liberalistiset ajatukset yksilön luontaisista oikeuksista eivät juurtuneet Saksaan, ja yksilön vapaudet ja lojaalisuus valtiota kohtaan yhdistyivät toisiinsa.[135] Yksilön tuli olla valmis näkemään koko yhteisön paras oman etunsa kustannuksella.

Saksalaisen liberalismin epäonnistumisen on katsottu johtuneen juuri siitä, että se kytkeytyi kollektiiviseen kansalliseen kysymykseen, joka oli ratkaisemattomassa ristiriidassa liberalismin periaatteiden kanssa.[136] Vuoden 1871 yhdentymistä edeltäneet vuodet Preussin ja Itävallan välisestä sodasta 1866 alkaen olivat keskeisiä sille saksalaisen liberalismin kehitykselle, jossa kytkös kansallismielisyyteen johti liberaalien perusteiden murenemiseen:

> ”Saksalainen liberalismi, jonka varaan varsinaisen demokraattisen kulttuurin olisi voinut olettaa kehittyvän, oli itse asiassa tuhottu vuosien 1867 ja 1871 välillä sen omassa suhtautumisessa nationalismiin.” [137]

Kansallisliberaalinen puolue perustettiin 12.6.1867. Uuden puolueen perustamista kannattivat erityisesti pohjoissaksalaiset liberaalit, jotka näkivät voitetun Preussin ja

---

[135] Borg 1979, 14-16.
[136] Schwan 1987, 65.
[137] Schwan 1987, 66. “German liberalism – upon which the development of an original democratic culture might have been expected to depent – was actually ruined between 1867 and 1871 by ist own ill-conceived nationalism.“

Itävallan välisen sodan jälkeen parhaan tien kohti kansallista yhdentymistä olevan Bismarckin politiikassa. Bismarckin politiikkaan toivottiin myös myöhemmin pystyttävän vaikuttamaan lähdettäessä sen kannattajiksi – toive, joka ei juurikaan tullut toteutumaan käytännössä. 1870-luvulla Bismarck kyllä toimi yhteistyössä kansallisliberaalien kanssa, koska se sopi valtion sen hetkisiin tarpeisiin. Kun katolisia vastaan suunnattu *Kulturkampf* laantui ja Bismarckin politiikka suojatullien osalta muuttui, loppui kuitenkin myös yhteistyö 1870-luvun lopussa. Tuloksena oli lopulta itsenäiseksi ja hallitsevaksi poliittiseksi voimaksi miellettävän saksalaisen liberalismin loppu. Lopulta juuri sellaiset henkilöt kuin ”liberaali” Treitschke kannattivat tätä kehitystä tarjoamalla ideologisia keinoja kollektiivisuuden perustelemiseksi yksilön kustannuksella.[138]

Vielä luennoissaan Treistchke totesi, että vuosina 1866-1870 Saksan kansa määriteltiin jälleen historiallisesti.[139] Hän myös lausui kansallisliberaalisesta puolueesta, että *Nationalliberal* on vain taitavasti muotoiltu sana ja että kansallinen puolue on tarpeellinen vain siinä vaiheessa, kun taistellaan vapaudesta. Puolueet ylipäänsä olivat hänen luennoissaan esittämänsä näkemyksen mukaan turhan yksipuolisia.[140] Hän toikin esiin kritiikkiä parlamentarismia kohtaan ja näki monarkian monessa suhteessa parempana. Monarkiassa esimerkiksi valtion väkivaltakoneisto saattoi toimia puolueettomasti, vapaana puoluelähtöisistä intresseistä.[141] Oliko Treitschke tilanteeseen tarttuva opportunisti vai reaalipoliitikko, sitä ei käyne tältä pohjalta luokitteleminen, mutta ainakin hän mukautui muuttuneisiin olosuhteisiin.

Jos yhdentymistä välittömästi edeltänyt aika tukahdutti liberalismin mahdollisuuksia, 1880-luvun mittaan kehitys jatkui yhä vahvempana. Juuri Treitschken tapaiset kansallismielisyyttä korostaneet luennoitsijat olivat suosituimpia myös opiskelijoiden

---

[138] Schwan 1987, 67-72; liberalismin ja kansallismielisyyden suhteesta myös Wehler 1994, 108.
[139] Treitschke 1899, 136
[140] Treitschke 1899, 148.
[141] Treitschke 1899, 156.

keskuudessa. Vanhoista ideologisista uskomuksistaan kiinni pitäneet jäivät vähemmistöön, kun uuteen tilanteeseen mukautuneet kykenivät – ja olivat valmiita – sulattamaan aiemmat liberaalien periaatteet uuteen muottiin.[142] Toteutuneessa yhdentyneessä valtiossa Treitschke pyrki puolustamaan vallitsevaa järjestelmää. Lyhyesti sanoen hän sopeutui poliittisiin realiteetteihin.

Yksilön oikeuksia korostavan liberalismin tappio valtiollisen valtapolitiikan ja yksilön valtiota kohtaan osoittaman lojaliteetin edessä kuvasi murrosta. Kulttuuriselle pohjalle rakentuva 1800-luvun aiempi haparoiva yhtenäisyyden tavoittelu oli muuttunut välittömästi yhdentymistä edeltävään aikaan tultaessa kohti valtiollisesta kansallismielisyydestä ideologiansa rakentavaa ”liberalismia”, jossa oli perin vähän jäljellä liberalismin yksilöllisistä ja tasa-arvoisista periaatteista. Samoihin aikoihin ´kulttuurin´ sisällössä tapahtui muutosta yleisemmästä kattokäsitteestä kohti valtiollisempaa ”kehityksen mittaria”, jolla voitiin perustella saksalaista erityislaatua, kuten Treitschkella. Tällöin huomioidaan sekä historianfilosofisiin kehitysajatuksiin pohjautuneen ´kulttuurin´ käytön käsitehistoriallinen tausta että poliittisen ideologian sisällönmuutos, josta Treitschken teksteissään rakentama ´saksalaisuus´ lopulta ainakin osittain nousi. Aatteellinen perusta, joka pohjasi kyllä saksalaiseen idealismiin, muovautui toteutumattomien kulttuurivaltiollisten toiveiden kautta kohti kansallismielistä ´kulttuuria´. Uuden sisällön saanut, todelliseen poliittiseen tilanteeseen pohjautuva kulttuurivaltio kävi tämän sisällönmuutoksen kautta yksiin piensaksalaisen valtiokäsityksen kanssa.

4.2. Valtio – areena, jolla kehitystehtävää toteutettiin

Treitschkelle valtio oli vahva, itsenäinen poliittinen subjekti. Se kytkeytyi kansaan, joka valtion muodostaa: “valtio on itsenäiseksi vallaksi oikeudellisesti

[142] Jarausch 1982, 391.

yhdistynyt kansa (*Volk*)."[143] Jo pienryhmien yhteenliittymät hän nimesi "alkukantaiseksi pienvaltiollistumiseksi" (*primitive Kleinstaaterei*).[144] Erona tällaisiin alkukantaisiin varhaisvaltioihin hän käytti monin paikoin eurooppalaisista, sivistyneistä valtioista nimitystä kulttuurivaltio (*Kulturstaat*). Esimerkiksi kansalaisten vapauksien oli oltava kulttuurivaltiossa kehittyneellä tasolla – valtion määrittäessä silti rajat, joiden puitteissa toimia:

> " -- kansalais-, ja poliittisten vapauksien on dtava kulttuurivaltiossa monipuolisesti kehittyneitä, on kuitenkin väärin olettaa, että vapaus tarkoittaisi itsensä hallintaa olematta hallinnanalainen."[145]

Valtiolle kuului Treitschken mukaan kulttuurielämän ulkoisten puitteiden järjestäminen ja puolustaminen; jos tässä ei onnistuttu, ansaitsi valtio luhistua.[146] Kulttuurielämä kuului valtion piiriin ja tapahtui sen asettamissa rajoissa. Yksilöllinen vapaus oli Treitschken näkemyksissä olemassa kunhan se vain ei kieltänyt valtion olemusta ylimpänä valtana. Hän katsoi, että sellainen "oikeusvaltio", jossa korostettaisiin liiaksi individualististen etujen mukaista materialististen olosuhteiden turvaamista, kieltäisi valtion kulttuuritehtävät. Valtion tuli pelkän kansantaloudellisesti tärkeän omaisuuden ja yksilön suojaamisen lisäksi myös toteuttaa muita tehtäviä. Oli kyettävä tukahduttamaan ihmisen luontainen raakalaisuus. Tämä johti kansalaiskasvatukseen (*Volkserziehung*)[147], jonka tavoitteet olivat yksilölähtöisyyttä jalommat:

> "Valtio on siveellinen yhteisö, joka kasvattaa ihmiskuntaa myönteiseen suuntaan, ja sen varsinainen tehtävä on, että kansa voi valtiossa ja valtion kautta kehittää itselleen todellisen luonteen; se on niin yksilölle kuin kansallekin korkein tehtävä."[148]

---

[143] Treitschke 1899, 13. „Der Staat ist als unabhängige Macht rechtlich geeinte Volk."
[144] Treitschke 1899, 18-19.
[145] Treitschke 1899, 158. „ -- die bürgerliche und politische Freiheit, beide müssen im Culturstaat reich entwickelt sein. Falsch aber ist die Auffassung, die in der Freiheit ein Selbstherrschen ohne BeherrSchtwerden sieht."
[146] Treitschke 1899, 63.
[147] Treitschke 1899, 80-81.
[148] Treitschke1899, 81. „Der Staat ist eine sittliche Gemeinschaft, er ist berufen zu positiven Leistungen für die Erziehung des Menschengeschlechts, und sein letzter Zweck ist, daβ ein Volk in ihm und durch ihn zu einem wirklichen Charakter sich ausbilde; denn das ist für ein Volkwie für den einzelnen Menschen die höchste sittliche Aufgabe."

Yksilö saattoi siis kansallisvaltiossa, siihen sitoutuen, toteuttaa yleviä päämääriä. Yksilö oli osa valtiokokonaisuutta ja kehittyi sen mukana. ´Siveelliset´ päämäärät olivat kehityksen tavoite. Näin yksilön vapauksia korostava liberalismi alistui valtion ´kulttuurisen´ jalostumistavoitteen osaksi, jolloin yksilön arvo lisääntyi hänen ollessaan osa yhteisöä. Yhtymäkohdat edellisessä luvussa esiteltyyn kansallismielisyyden kohoamiseen liberalismin kustannuksella on helppo havaita! Samoin historianfilosofinen kehitysajatus, jossa ´kulttuuri´ osoittaa kehittyneisyyden astetta. 1800-luvun Saksassa käytetty ´kulttuuri´ on toki ollut Treitschkelle tuttu, joten ´siveelliset´ tavoitteet osana kollektiivista kehitystä toteuttavaa ´kulttuuria´ ovat hyvin ymmärrettävissä osana ajalle ominaista käsitteen käyttöä. *Valtion* roolin korostuminen sen sijaan kuuluu Treitschken piensaksalaisuuteen ja kansallismielisyyteen – vahva valtio on kykenevä jalostamaan kehitystä. Vahvassa, kollektiivisuutta korostavassa valtiossa otetaan huomioon yliyksilöllinen kokonaisuus, jolloin ´kulttuuri´ voi kehittyä. Näkemystä sopii kuvaamaan toteamus, että Treitschke näki ”valtapolitiikalla siveellisen kulttuuritavoitteen”.[149]

Treitschke sivusi 1800-luvun jälkipuoliskon saksalaisen pedagogisten käsitteiden käytön yleisempää kokonaisuutta katsoessaan yksilölähtöiset tavoitteet ylittävän kansalaiskasvatuksen kuuluvan tehtävään, jonka kokonaisuudessa yksilöllä on paikkansa osana kansaa ja kansalla edelleen ihmiskunnan osana. Valtiota korostavassa suhtautumisessa koulutukseen ilmenivät samantyyliset painotukset, jotka Treitschke liitti luennoissaan osaksi omaa kontekstiaan. 1800-luvun kuluessa ”kansallinen luonne” (*Nationalcharakter*) alettiin yhdistää kasvatukseen – tuloksena kansalliskasvatus (*nationale Erziehung*), jossa valtion tuli tukea kansassa (*Volk*) itsessään olevia kasvatuksellisia pyrkimyksiä. Nämä pyrkimykset tuli toteuttaa valtion historiallisen kehityksensä kautta saavuttaman kulttuurisen tason puitteissa siten, että nuoriso kasvatettaisiin osaksi kansaa. Historiallinen menneisyys nähtiin tällöin nykyisyyteen

[149] Sbrik 1951, 286. „Treitschkes sittliches Kulturziel der Machtpolitik”

johtavana kehityksenä, jonka kautta voitiin ymmärtää ja arvostaa *isänmaan* etuja myös tulevaisuutta ajatellen.[150]

Valtion korostuminen toiminnan ympäristönä sitoi kehitysajatuksen kansallisvaltioon ja kansallismielisyyteen. Yleisempi inhimillinen kehitys alettiin sekin nähdä nousevaksi *valtiossa* historiallista tehtäväänsä toteuttavan ´kansan´ kautta. 1800-luvun taloudellinen ja tekninen kehitys johti kuitenkin myös erityisesti sivistysporvariston piirissä kulttuurikritiikkiin, joka saattoi suuntautua jopa irrationaalisesti. Rationaalinen ”kone-ihminen” ja järjen palvonta herättivät vastakohdakseen sisäisen ja henkisen arvostamisen, toiveen tulevasta taiteellisesti muotoutuvasta saksalaisen kansan kulttuuriajanjaksosta.[151] Etenkin koulutukseen kohdentuneen kritiikin kautta kulttuurikritiikki on nähty myös yhtenä saksalaisen kulttuuripolitiikan lähteenä.[152]

Treitschke ei kuulunut varsinaisen kulttuurikritiikin keskeisiin hahmoihin, mutta häneltäkin on löydettävissä kärkevää kriittisyyttä omaa aikaansa kohtaan. Vaikka valtio oli yhdistynyt, ei kaikki silti ollut kehittynyt yhteiskunnassa parhaalla mahdollisella tavalla. Yhteiskunnan sisäisten vaarojen Treitschke näki vaanivan ajalle ominaisissa toimintamalleissa, jotka uhkasivat vanhaa sivistystä. Kaupalliseen toimintaan Treitschken mukaan kuuluva valehtelu ja oman edun tavoittelu oli yksi keskeinen rappion uhka. Hän jopa nimesi suoraan oman aikansa ”pörssiajaksi” (*Börsenzeitalter*), joka tulisi asettumaan hyvin huonoon valoon historian kulussa.[153] Näistä kommenteista on hyvinkin havaittavissa vanhojen sivistysporvarillisten ihanteiden – olkoonkin, että ne ovat vahvassa kytköksessä valtioon saaneet uutta väritystä – ristiriita (kauppaporvariston edustaman) taloudellisten etujen ajamisen kanssa.

---

[150] Roessler 1978, 636-637.
[151] Roessler 1978, 641-642.
[152] Abelein 1968, 201-209.
[153] Treitschke 1899, 76, 98, 175.

Treitschken oman ajan kritiikki ei jäänyt vain kaupallisten toimintamallien arvosteluun. Lopulta ajan kritiikki voitaneen palauttaa melko pitkälti modernisaatiokehityksen aiheuttamiin muutoksiin. Treitschke totesi, että ajan tendenssi ylipäänsä oli kohti keskinkertaisuutta. Muutokseen sopeutumisen vaikeus kuvastuu toteamuksessa, kuinka juuri eräät modernisaatioon liittyvät keskeiset seikat, kuten tiedonvälityksen nopeutuminen, tuottivat vain sisällöttömyyttä:

> ”Kirjeemme ovat tiedonvälityksen nopeutumisen ja postimaksujen edullisuuden vuoksi niin tuskastuttavan sisällöttömiä, ettei aiemmille kulttuuriajoille ominaista vivahteikkuutta esiinny enää lainkaan.”[154]

Yleisarviona Treitschke esitti saaneensa ajoittain vaikutelman, että ”inhimillisen ääliömäisyyden rajoja on 1800-luvulla laajennettu merkittävästi”. Koulutus oli ajautumassa tilanteeseen, jossa tavoite oli tuottaa ”kaksijalkaisia tietosanakirjoja” (*zweibeiniges Conversationslexicon*). Yleisen koulutuksen tavoittelema yksityiskohtien hallinta oli kaikkea muuta kuin todellista sivistystä. Treitschke totesi kärkevimmillään nykyihmisten olevan tyhmiä ja ajanviettotapojen typeriä, jolloin kyse oli lopulta siitä, jäädäkö kirjaviisauden tasolle, vai löytyykö valmiutta tuntea oma maansa ”sisäisesti”. Koulutetun väestönosan ´siveellinen´ heikkous oli tästä näkökulmasta vaarana – koulutetun väestönosan, jossa ei ollut valmiutta tulla leimatuksi taantumukselliseksi, vaan piti esiintyä ajan ulkokultaiseen henkeen tasa-arvon ja vapauden puolestapuhujana.[155] Siis vaikka kehitys oli kulkenut kohti Preussin johtamaa yhdentymistä ja siinä saavuttanut uuden tason, joka saksalaisille myös perustellusti kuului, Treitschke polemisoi konservatiivisin painotuksin nykyhetkensä tendenssejä vastaan. Ja nuo tendenssit liittyivät kehitykseen, joka uhkasi vanhoja valtapiirejä.

---

[154] Treitschke 1899, 182-183. „Unsere Briefe aber sind infolge der Scnelligkeit des Verkehrs und das billigen Portos so furchtbar inhaltlos geworden, daß man geistreiche Briefe wie in früheren Culturperioden, gar nicht mehr findet.“

[155] Treitschke 1899, 182-183, 226-227, 249-250. „Man hat zuweilen den Eindruck, als ob die Grenzen der menschlichen Dummheit im neunzehnten Jahrhundert sich bedeutend erweitert hätten.“

Sosiaalisten suhteiden näkökulmasta kyse oli Eliasta mukaillen kiihtyneen teollistumisen muassaan tuomien uusien toimijoiden aiheuttamasta uhasta perinteisille etuoikeutetuille kerroksille, joihin kuuluvaksi Treitschke niin asemansa kuin taustansa puolesta voidaan lukea. Hieman vastaavaan yhteyteen voidaan liittää jo yllä esitetty kiihtyvän yhteiskunnallisen muutoksen herättämä vastarinta kulttuurikritiikin lähteenä.[156]

Myös korkeampaan koulutukseen osallistuvien lukumäärän raju kasvu vaikutti suhtautumistapoihin. Yhdentymisen jälkeen alkoi tapahtua rakenteellista muutosta korkeammassa koulutuksessa. Muutos ei koskenut vain akateemisten lukumäärää, vaan uranäkymiä ja opiskelijoiden sosiaalista pohjaa. Akateemisen elitismin ja sosiaalisen liikkuvuuden välillä oli selvä kontrasti. Saksan modernisaatiossa koulutetuilla oli kulttuurisesti ja poliittisesti merkittävä rooli ja perinteisessä neohumanistisessa yliopistossa (jonka rinnalle alettiin kaivata ja järjestää modernisaatiokehityksen edetessä ”käytännönläheisempää” koulutusta) sivistysporvaristo oli keskeisin ja väkilukuun suhteutettuna selvästi yliedustetuin ryhmä. Aatelisten osuus opiskelijoista oli sekin kirkkaasti yliedustettu, mutta se alkoi laskea 1800-luvun loppupuolella, kun taas *omistavan* luokan lasten suhteellinen osuus alkoi nousta selvästi. Rikkaat näkivät korkeamman koulutuksen keinona vakiinnuttaa asemaansa kulttuurisin keinoin.[157]

Treitschken kriittisyyden juuri kaupallistumista ja teollistumisen synnyttämiä muutoksia kohtaan voidaan ajatelle olevan toisaalta vastareaktiota, mutta myös yksinkertaisesti perustelujen tarjoamisesta sille, että tietyt toimet ja oikeanlainen hallintomalli pitäisivät uhkan aisoissa, tarjoten oikeanlaiset puitteet kulttuurivaltion olemassaololle ja kehittymiselle. Kuten Reinhart Koselleck toteaa, valtio muodostui 1800-luvulla ontologiseksi yleiskäsitteeksi, joka oli käyttökelpoinen koko historiaan ja erilaisten tavoitteiden ajamiseen – sitä käytettiin ideologisesti ja poliittisesti. Ja jo 1800-luvulla oli

[156] Vrt. Elias 1997, 81; Roessler 641-642.
[157] Jarausch 1982, V-VI, 8, 86-89, 120-123.

kyse myös siitä, kuinka pitkälle valtion sisäinen suvereniteetti oli jaettavissa.[158] Tätä kautta luonnollisesti kyse oli myös siitä, millaisessa toimintaympäristössä sisäistä valtaa tulisi käyttää.

Erityisesti suuret valtiot olivat Treitschken mukaan kansainvälisessä kanssakäymisessä merkittäviä. Kyse oli lopulta voimasta, jota suurella valtiolla on enemmän kuin pienellä. Saksan sisäisesti Preussi nousi ylitse muiden jo siksi, että se oli Saksan vahvin osa, jonka vahvuus levittäytyi koko keisarikunnan kattavaksi niin aseisiin perustuen kuin lainkäytöllisten keinojenkin mukaan.[159] Saksan nousu suureksi valtioksi muiden joukkoon oli kehitystavoitteiden valossakin suotavaa:

> ”Vain suuressa valtiossa voi kehittyä todellista kansallisylpeyttä, joka osoittaa kansan siveellistä tarmokkuutta; kansalaisen maailmanymmärrys kehittyy suurissa olosuhteissa vapaammaksi ja laajemmaksi.”[160]

Näkemys suuren ja vahvan valtion tarpeesta tuki saksan yhdentymiskehitystä ja tavoitetta toteuttaa inhimillistä kehitystehtävää. Treitschken mukaan suuruudessa piili silti myös käytännön toimiin liittyvä kaavamaisuuden vaara. Tämän välttämiseksi paikallishallinolla oli oma merkityksensä. Treitschke jopa korosti paikallistason itsehallinnon merkitystä siinä määrin, että katsoi pelkän valtiollisen tason viranomaistoiminnan olevan riittämätöntä kulttuurikansan tarpeisiin. Valtiovallan merkitys oli keskeinen, mutta paikallisuuden arvostaminen valtiovallan sisällä kuului myös saksalaiseen luonteeseen.[161] Näin Treitschke kykeni esittämään federalistisen Saksan oloja perustelevan mallin hallinnon sisäisestä järjestämisestä suuremmaksi pyrkivän valtion sisällä siten, että vahva valtio säilytti keskeisyytensä. Paikallisuuden ymmärtäminen vain vahvisti kokonaisuutta. Hän huomioi näin alueiden tarpeet ja

---

[158] Koselleck 1990, 2-3.
[159] Treitschke 1899, 37-42.
[160] Treitschke 1899, 44-45. „Nur in Großen Staaten kann sich ein wirklicher Nationalstolz entwickeln, der ein Zeichen ist der sittlichen Tüchtigkeit eines Volkes; der Weltsinn der Bürger wird freier und gröser in den gröseren Verhältnissen.“
[161] Treitschke 1899, 43-44; Treitschke 1900, 489.

perusteli tätäkin ´kulttuurisesti´. Samalla hän kykeni esittämään saksalaisen hallintomallin parempana kun puhtaammin keskitetyn hallinnon, joka tietysti viittasi etenkin Ranskan tilanteeseen.

Suuruuden tavoitetta Treitschke perusteli ”kansan siveellisen tarmokkuuden” lisääntymisen – joka sinänsä sisältyi ´kulttuurin´ jalostumiseen – ohella myös aivan suoranaisilla kulttuuriviittauksilla. Hän luennoi, että kulttuuri laajimmassa mielessään ymmärrettynä kukoisti vahvojen valtioiden suuremmissa mittakaavoissa pienvaltioita onnellisemmissa merkeissä. Lisäksi aineelliset olosuhteet olivat paremmat suurissa kehyksissä. Hän totesi että ”on selvää, kuinka taiteen ja tieteen tekemisen aineelliset edellytykset ovat suuressa valtiossa runsaammat.” Valtio oli tässäkin suhteessa lopulta tärkein, sen kukoistaessa myös taide ja tiede voivat hyvin. Valtion kautta tuli tarkastella jopa historiaa. Puhdasta kulttuurihistoriaa, jossa tekoja tarkasteltiin irrallaan valtiosta, Treitschke piti puutteellisena. Esimerkiksi Italian renessanssia ei voinut ymmärtää, ellei ymmärtänyt italialaisten valtioiden kukoistusta. Tämäkin kuvastaa ´kulttuurin´ keskeistä kytkemistä valtioon. Kulttuurihistoriaa ja esteettistä yksipuolisuutta vaarallisempaa oli kuitenkin korottaa rahanteko tärkeimmäksi tavoitteeksi.[162] Treitschke ei ollut liiallisen materialismin eikä kaupallisuuden ystävä.

Treitschkella ´kulttuuriin´ liittyi paljon sellaista, jonka hän esitti nousevalle kaupalliselle mentaliteetille vastakkaisena: sivistys, henkisyys, kansan todellinen jalo luonne ja näiden kaikkien kautta lopulta myös valtion etu. Valtio sinänsä, olipa valtiomuoto millainen tahansa, oli Treitschkelle luontainen, inhimillisesti sisäsyntyinen yhteiselämän muoto. Valtioton ihmisyys oli hänelle mahdoton ajatella, sillä se olisi samalla järjetön.[163] Yksilö asettui Treitschkella osaksi historiaa, jolloin yksilönkin oli

[162] Treitschke 1899, 45-46, 64-67. „Deutlich ist doch, daß die materiellen Mittel für Wissenschaft und Kunst in großen Staaten reichlichen vorhanden sind.“
[163] Treitschke 1899, 17.

mahdollista nähdä maallisen jatkuvuuden toteutuvan isänmaassaan, jossa toteutui kansan yhteistahto.[164]

Eri valtiomuotojen välillä Treitschke näki eroja siinä, millaiset puitteet ne tarjoavat ´siveelliselle´ kehitykselle. Treitschken käyttämä ´kulttuurivaltio´ toimi kehityksen tason osoittajana – ja tässä mielessä yleiskäsitteenä merkityksessä, joka eurooppalaisuuteen kytkettynä ei ollut mitenkään harvinaista 1800-luvun lopulla (vrt. kuvio 1). Toisaalta hänen tunnettu piensaksalaisuutensa liittyy siihen, miten vahvasti Preussi ja sen edut korostuivat, vaikka yhdistynyt Saksa oli federalistinen. Tällöin valtion, jota hän toi esiin, tuli profiloitua Preussin johtamaksi Saksaksi, eikä vain joksikin yleiseurooppalaiseksi miellettäväksi kulttuurivaltioksi.

Monarkian Treitschke erotti demokratiasta ja aristokratiasta, joissa hän näki yhtymäkohtia toistensa suhteen. Keskeisinä valtiomuotoina hän esitteli kolme toisistaan poikkeavaa mallia: teokratian, monarkian ja tasavallan. Monarkia asettui ominaispiirteidensä osalta näiden kahden muun välimaastoon. Samalla Treitschke toi esiin, että teoreettisten perustelujen tekemistä eri valtiomuotojen vä lillä tulisi välttää, käytäntöä ei voinut tässä asiassa ohittaa. Historioitsijalla oli tällöin tehtävänsä – selvittää mikä valtiomuoto oli tiettynä aikana tietylle kansalle soveltuvin.[165] Valtion keskeisyys oli niin tärkeää, että valtiovallan puitteiden tarkastelun kautta päästään lähelle sitä, millaiset olot olivat myös ´kulttuurin´ kehitykselle suotuisat. Samalla paljastuu Treitschken historioitsijana tekemä havainto siitä, mikä valtiomuoto oli Saksan kansalle sopivin.

[164] Treitschke 1899, 25-26.

4.3. Idealistiset teokratia ja de mokratia

Treitschke käsitti teokratian etenkin ”itämaille” (*Orientalen*) ominaiseksi valtiomuodoksi. Idässä uskonto vaikutti hänen mukaansa enemmän käskyn kaltaisesti kuin länsimaissa. Tästä johtui perimmiltään itämaisen elämäntavan sisäinen jäykkyys (*Starrheit*) ja ”järkyttävä tylsämielisyys” (*entsetzlichen Dumpfheit*) verrattaessa sitä länsimaisen elämän ”kirkkaaseen, selkeään, vapautta arvostavaan ajatusmalliin”. Idässä luonne- ja omantunnon kysymykset olivat vielä kehittymättömiä. Kun ”miljoonat tekevät päätöksiä synkkien vaistojen pohjalta ja kokevat voivansa hyvin”, on kyseessä kansa, jolle teokratia oli luontainen ja pitkäkestoinen hallintotapa – sopiva ”idän haavemaailmaan” (*Traumleben des Orientalen*).[166]

Vaikka Treitschke ei sentään aivan kaikin puolin tyrmännyt idän oloja, vaati sikäläinen teokratia hallintomallina toimiakseen sikäläiset olot ja sikäläisen kansan. Periaatteessa hän ei lähtenyt arvostelemaan, jos kansa vain koki olonsa teokratian tarjoamissa oloissa tyytyväiseksi. Historioitsijan tuli pyrkiä ymmärtämään oloja, joista oli kyse.[167] Luonne- ja omantunnon kysymysten jalostumattomuuden kautta näkemys itämaisesta teokratiasta liittyi kehitystasoa osoittavaan ´kulttuuriin´. Myös taide oli tärkeä osa ´kulttuuria´, mutta sellaisenaan vain osa kokonaisuutta. Vaikka Treitschke tunnusti, että itäisiltä mailta oli löydettävissä joitakin taiteellisia saavutuksia ei niitä pelkästään voinut pitää merkkinä kehityksen korkeasta asteesta. Myös ´siveellisyys´ ja luonteen jalostuneisuus olivat osa kokonaisvaltaista ´kulttuurin´ kehitysnäkemystä.[168] Kun idän ”järkyttävä tylsämielisyys” asettui ”kirkkaasti ajattelevia” länsimaita vastaan kyse oli Treitschkelle ominainen kehitysajatus huomioiden eurooppalaisten johtoaseman ´kulttuurisesta´ perustelemisesta, ainakin implisiittisesti.

---

[165] Treitschke 1900, 7-10.
[166] Treitschke 1900, 18-20. „-- der hellen, klaren, der Freiheit zudewanden Denkweise des Abendlandes“; „Millionen destimmen sich nach dunklen Instincten und fühlen sich wohl dabei.“
[167] Treitschke 1900, 20.
[168] Treitschke 1900, 20.; ks. luku 3.2.

Spesifimmät turkkilaisiin liittyen kuvaillut luonnehdinnat (korkea)kulttuurin tasoa osoittavasta arkkitehtuurin asemasta tuovat erinomaisesti esiin, kuinka Treitschken retoriikka teki eroa länsimaiden ja itämaiden välille. Turkkilaiset hän nimittäin esitti teokratian edustajina, jotka tälle hallintomuodolle tyypillisesti eivät kyenneet ylittämään kehityksessä tiettyä rajaa. Esimerkiksi Espanjan Cordoba ja Granada eivät kyenneet kehittymään kukoistuksestaan huolimatta – ja lopulta *kehitykseen valmiit* kristilliset heimot saivat ylivallan. Arkkitehtuurissa turkkilaiset olivat kyenneet Treitschken mielestä vain kopioimaan kristillisiä esimerkkejä, etenkin kirkkojen ja moskeijoiden osalta, mistä Hagia Sofia oli erinomainen esimerkki. Ylipäänsä saavutukset jäivät ”ornamentein koristelemiseen”, todellisen oman arkkitehtuurin puuttuessa täysin. Käsitys turkkilaisten toiminnan tasosta, ja samalla Treitschken värikkyys luennoitsijana, ilmenee hänen kuvauksessaan Hagia Sofian sisustuksen muuttamisesta islamin tarpeiden mukaiseksi:

> ”Kuinka typerästi he ovatkaan pilanneet Hagia Sofian, tuon upean rakennuksen -- Kun sinne nyt astuu sisään, millaisen näyn kohtaakaan! -- saa vaikutelman, kuin joku juopunut olisi järjestellyt kaiken ylösalaisin. Siinä kuvastuu tapa, jolla itämaat pyrkivät hutiloinnillaan vaikuttamaan kristilliseen maailmaan.” [169]

Tulee selväksi, että kyse on toisesta maailmasta. Maailmasta, joka ei yllä länsimaiden ´kulttuurin´ tasolle, vaan kykenee vain jäljittelemään ja tuhoamaan sen saavutuksia. Ero ”meidän” ja ”toisten” välillä piirtyy kirkkaana. Samalla luonnehdinta kuvaa eroa eri valtiomuotojen kesken. On huomattavaa, että taiteen piiriin kuuluva arkkitehtuuri sai Treitschkella turkkilaisten yhteydessä tehtävän toimia tuon eron kuvaajana, jonka hän sitten yleisti laajemmin koskemaan itämaiden eroa kristilliseen maailmaan nähden. Teokratian soveltuvuuden länsimaiseen valtioon hän näiden esitettyjen luonnehdintojen avulla vähintäänkin kyseenalaisti.

---

[169] Treitschke 1900, 33-34. „Wie aberwitzig haben sie die Hagia Sofia verunterstaltet, den wunderbaren Bau -- Und wenn man nun hineintritt, welch´ ein Anblick! -- man hat den Eindruck, als ob eine Schaar Betrunkener hier alles verkehrt habe. Das ist die Art wie Orientalen in die christliche Welt hineinpfuschen.“

Teokratia, kuten muuten myös demokratia, seurasi Treitschken mielestä saavuttamatonta idealistista tavoitetta. Teokratiassa oli päämääränä korottaa uskonkappaleet vallan välineiksi, mikä asettui monarkian pyrkimyksille vastakkaiseksi tavoitteeksi. Idealismista oli oiva esimerkki Rooman paavien historia, jossa paavit oli korotettu erehtymättömiksi. Idealismista huolimatta Treitschke kelpuutti yhden pienen eurooppalaisen teokratian maineikkaan historian saavuttaneeksi. Kyse oli *Saksalaisesta* ritarikunnasta, joka maallistumisensa jälkeen muodosti yhden Preussin peruspilareista. Muut, pienet, saksalaiset roomalaiskatoliset alueet sen sijaan olivat lähinnä koomisia, kun niitä vertasi tuohon Preussin historiaan liittyvään ritarikuntaan. Mikä pahinta, ne vaikuttivat myös kansan tapoihin, vieraannuttivat kansan Saksan henkisestä elämästä. Koulutuskin oli katolisen kirkon alaisuudessa rappeutunut, eikä Reinin varrella tunnettu edes Goetheä ja Schilleriä ennen kuin Preussi tarttui ohjaksiin![170]

Eurooppalaisessa ympäristössä Treitschke esitti teokratian siis etenkin roomalaiskatolisuuden kautta erottelevana tekijänä, joka asettui Preussin etujen vastaiseksi myös Euroopan sisällä ja Saksan eri osien välillä. Valtiomuotoja esitellessään hän käytti kärkevää kieltä, ja esitteli historian valossa Preussin aineellisesti ja henkisesti vahvemmaksi kuin roomalaiskatoliset ”idealistit”. ”Idealisteja” olivat Treitschken katsantokannasta myös demokratian kannattajat.

Demokratiaan kuuluva edustajien valinta vaalein johti Treistchken näkemyksen mukaan vain sen hetkisten puoluepoliittisten valtasuhteiden korostumiseen ja keskinkertaisuuksien pääsyyn valtaan. Saksan oloissa puhdas parlamentarismi oli Treitschken mielestä täysin käyttökelvoton. Asiasta ei tullut olla pahoillaan, vaan tyytyväinen siitä, että perustuslaillinen *monarkia* oli Saksassa nimensä mukainen. Jopa siinä määrin, ettei mistään muualta Euroopasta löytynyt valtiota, jossa parlamentti

[170] Treitschke 1900, 38, 40, 47-51.

kontrolloi hallintoa yhtä rehelliseen ja vakavaan tapaan, koska hallitus kykeni toimimaan todellisena vastapainona sille.[171]

Demokratiaan liittyvien äänioikeuskysymysten osalta korostui myös kansan olemus. Jos vaaleissa totuttiin hillittömään (*unbändig*) valehteluun ja toisten sättimiseen, vaikutti se lopulta myös arkielämään. Lisäksi kasvoi vaara siitä, että korkeammat säädyt, todelliset koulutetut luokat, vetäytyisivät pois moisia muotoja saavasta poliittisesta elämästä. Itse asiassa Treitschke nosti esiin kysymyksen siitä, ketkä ovat riittävän itsenäisiä ja kunniantuntoisia kyetäkseen vaalien vaatimaan päätöksentekoon. Kyse oli lopulta ´siveellisyydestä´.[172] Kansa muodosti kyllä valtion, mutta sen hallinto vaati tiettyä elitismiä, jossa kaikki eivät olleet päteviä osallistumaan tärkeään päätöksentekoon. Selvästi tämä tuli esiin aatelin vanhojen hallitsijasukujen edustajia kuvatessa. Heillä oli ”rikkaista pankkiireista” huolimatta onneksi vielä painoarvoa ja he olivat jo historiallisten siteidensä vuoksi oikeutettuja osallistumaan lainsäädäntötyöhön. [173]

Pohdiskelut äänioikeudesta ja ´siveellisestä´ valmiudesta, jota päätöksenteossa vaadittiin, kuvaavat Treitschken puhtaan demokratian vastaisia perusteluja. Hän kannatti eittämättä monarkiaa enemmän kuin demokratiaa ja tälle hän oli valmis hakemaan perusteluja historiasta ja ´siveellisistä´ syistä. Myös taiteen ja yleisemmin ´kulttuurin´ kannalta hän esitti demokratian jokseenkin kyseenalaisessa valossa. Demokratia ei hänen nähdäkseen ollut muutamia historiallisia poikkeuksia lukuun ottamatta paras mahdollinen valtiomuoto taiteen kukoistukselle:

> “Myös nykyparlamentarismi osoittaa tympeää välinpitämättömyyttä suuria taiteellisia tehtäviä kohtaan. – Haluamme pitää kiinni siitä, että valtiota, joka ei tunnusta taiteesta huolehtimista yhdeksi olemassaolonsa edellytykseksi, ei voida pitää kulttuurivaltiona lainkaan.”[174]

[171] Treitschke 1900, 64-65, 164, 167.
[172] Treitschke 1900, 181-183.
[173] Treitschke 1900, 175.
[174] Treitschke 1899, 372-373. „Auch der Parlamentarismus heute zeigt eine stumpfe Gleichgiltigkeit gegen groβe Künstlerische Aufgaben. -- Wir wollen daran festhalten, daβ ein Staat, der nicht die

Samaan tapaan taiteen ymmärtämisen tärkeys korostui toisaalla, kun Treitschke totesi, että demokratia korosti ”keskinkertaisuutta” (*Mittelmäßigkeit*) ja massojen ymmärrys ei riittänyt kaiken tärkeän, mukaan lukien taiteen tukemisen, ymmärtämiseen:

> ”Merkittävimmät ja loistokkaimmat asiat ovat massoille usein vähemmän ymmärrettäviä, taiteen ja tieteen tukemista ei juuri voi odottaa nykyisiltä demokratioilta.”[175]

Tiettyä ”massojen” ylenkatsomiseen – korostaen näin viime kädessä koulutettujen luokkien merkitystä – Treitschken näkemyksistä siis löytyi. Tiivistettynä Treitschken näkemys kuvastuu, kun hänen pejoratiivinen suhtautumistapansa suurten joukkojen valmiudesta vaativien tehtävien ymmärtämiseen, puhumattakaan niiden hoidosta, liitetään seuraavan lainauksen sanomaan:

> ”Kuten teokratia on tyhmin, monarkia monipuolisin ja aristokratia rajoitteettomin, on demokratia yleisesti ymmärrettävin ja kansan keskuudessa suosituin valtiomuodoista.”[176]

Keskinkertaisuuden, ´epäsiveellisyyden´ ja ymmärtämättömyyden liittäminen suurten joukkojen suosioon antaa selvän kuvan siitä, ettei pelkkä kansan suosio ole riittävä peruste nimetä demokratiaa parhaaksi valtiomuodoksi. Treitschke loi näin vertailupohjaa sille, mitä monarkiaan sisältyi.

Kunstpflege als eine seiner Existenzbedingungen betracht, gar nicht als ein Culturstaat angesehen werden kann.”; ks. Myös Treitschke 1899, 372.

[175] Treitschke 1900, 261-262. „Das wirklich Bedeutende und Hervorragende ist der Masse weniger verständlich, die Förderung von Kunst und Wissenschaft wird man von modernen Demokratien nicht erwarten können.”

4.4. Monarkia ja sen kruunu, *das Reich*

Monarkian erinomaisuus kansanvaltaan nähden korostui Treitschkella kysymyksessä äänioikeudesta. Ajatus kansanvaalin paremmuudesta, siten valittavien edustajien etevämmyydestä perinnölliseen monarkiaan nähden, oli demokraattinen ennakkoluulo (*demokratisches Vorurteil*), ei enempää eikä vähempää. Perinnöllinen monarkia sitä vastoin mahdollisti hallitsijan tulevan aseman mukaisen kasvatuksen, jolloin valtaan nousevaksi saatiin aikanaan pätevä ja sopiva ihminen. Hallitsijan aseman keskeisyys liittyi Treitschken käsitykseen historiallisten tapahtumien taustoista: toiminnan miesten tietoinen tahto toteutti historiallisia tapahtumia ja monarkistisessa historiassa persoonallisuudet korostuivat.[177] Kuningashuoneen perinnöllinen oikeus kruunuun oli Treitschken Saksassa tosiasia ja perustui historialliseen tarkasteluun.[178]

Juuri saksalaisessa, preussilaisessa, perustuslaillisessa monarkiassa Treitschke totesi hallitsijan vaikutusmahdollisuuksien olevan suuremmat kuin vaikkapa Englannin ”aristokraattisessa monarkiassa” tai Italian ja Belgian ”demokraattisissa monarkioissa”.[179] Preussin vuotta 1866 edeltäneen politiikan toteuttajaksi Treitschke näki ainoana mahdollisuutena olleen vahvan hallitsijan, jolla oli apunaan etevä ministeri. Tasavaltaisesta hallinnosta sen sijaan ei olisi vastaavaan ollut. Monarkia oli ylipäänsä paras kansan yhdistäjä ja poliittisen voiman toteuttaja:

> ” -- vanha kokemus osoittaa, että monarkiassa poliittinen valta ja kansan yhtenäisyys esiintyvät järkevämmin kuin missään muussa valtiomuodossa. Siinä on jotain niin erinomaisen yleisesti ymmärrettävää ja luonnollista. Sen me saksalaiset olemme kokeneet uuden keisarikunnan alkuvuosina. Kuinka vanhan keisarin persoonassa ruumiillistuikaan ajatus yhtenäisestä isänmaasta! Kuinka merkityksellistä meille

---

[176] Treitschke 1900, 249-250. „Wie die Theokratie die dumpfeste, die Monarchie die vielseitigste, die Aristokratie die plauvollste unter den Staatsformen ist, so ist die gemeinverstädlichste und volksbeliebteste die Demokratie.”
[177] Treitschke 1900, 59-60, 64-65.
[178] Treitschke 1900, 148.
[179] Treitschke 1900, 148.

> olikaan, kun kykenimme jälleen kokemaan: tämä mies on Saksa, sitä ei käy kiistäminen.” [180]

Taitaako enää selvemmin sanoa, kuinka juuri monarkiassa Saksan yhtenäisyys kykeni toteutumaan ja samalla tarjoutui kansallisen yhteisyyden kokemista helpottava symboli, keisarin hahmo, käytettäväksi. Historia auttoi sekin kansallismielisyyden liekin sytyttämisessä. Kaikista persoonallisista monarkeista, joita maa oli päällään kantanut suurin oli – kuinka ollakaan – Preussin historian suurmies, Fredrik II.[181] Historiaa saattoi käyttää näin oivasti tukena kansallismielisyydelle, joka nivoutui monarkistisen valtiomuodon erinomaisuuden vakuutteluun. Treitschkella pelkkä perinnöllinen vallan siirtyminen ja perustuslaillinen monarkia eivät silti vielä tehneet monarkiasta Saksalle soveltuvinta valtiomuotoa. Keskeistä oli, että joillakin kansoilla yksinkertaisesti vain oli luonnostaan taipumus monarkiaan ja ne kykenivät myös kehittämään tuota valtiomuotoa edelleen. Saksan monarkia näytti olevan omassa perustuslaillisessa muodossaan se kehittynein. Se toimi niin kansan kuin monarkinkin etujen mukaisesti sallien keisarille toimintavapautta poliittisesti yhdistyneen kansan edustajana.[182]

Hyvin järjestetyn monarkian Treitschke näki valtiomuotona, jossa itse asiassa tarjoutui alamaisille suurempi vapaus kuin esimerkiksi demokratiassa. Demokratiaan sisältyvä perusoletus kansalaisten yhdenvertaisuudesta kun ei pitänyt paikkaansa. Kansan kehityksen ollessa tietyllä sivistyksen asteella (*Stufe der Volksgesittung*) demokratia saattoi tosin toimia ´kulttuuria´ edistävästikin, vaikka sen perusajatus kansalaisten yhdenvertaisuudesta olikin mahdollinen lähinnä vain paperilla.[183] Perustuslaillinen monarkia sen sijaan oli toteutuneen historiallisen kehityksen tulos. Se seurasi

---

[180] Treitschke 1900, 56, 53. „ -- die Monarchie wie keine andere Staatsform die politische Macht und die Einheit des Volkes sinnlivh darzustellen vermag, ist eine alte Erfahrung. Daher hat sie etwas so wunderbar Gemeinverständliches und Natürliches. Das haben wir Deutschen empfunden in den ersten Jahren unseres neuen Kaiserreiches. Wie verkörperte sich für uns in der Person des greisen Kaisers der Gedanke des einigen Vaterlandes! Was es für uns werth war, als wir wieder einmal fühlen konnten: dieser Mann ist Deutschland, das ist gar nicht auszusagen.“
[181] Treitschke 1900, 62.
[182] Treitschke 1900, 70, 136.
[183] Treitschke 1900, 250-252.

Treitschken lähinnä siirtymävaiheeksi kokemaa absolutismia, jonka täydellistyminen oli toteutunut Fredrik II:n ”valistuneessa itsevaltiudessa”. Kehityksen johdettua perustuslailliseen monarkiaan kansa tuli sitten huomioiduksi eri tavalla kuin aiemmin: hallitseminen toteutui kansan avulla, kansaa varten.[184] Tässä näkyi valitusajattelun merkitys. Kun hallitsija nähtiin valtion ja kansan ensimmäisenä palvelijana, valta ei enää ollut suoraan Jumalalta saatu.

Kansan, jonka varaan kansallismielisyys saattoi rakentua, Treitschke esitti keskeisessä roolissa vallinneiden olojen mukaisen perustuslaillisen monarkian kannalta. Vallitseva tilanne oli seurausta *kehityksestä*, jonka perustuslaillinen monarkia kruunasi. Kyse oli historiallisen kehitysajatuksen käytöstä ajan valtatilanteen pönkittämiseen. *Das Reich* esitettiin hyvin selvästi historiallisen perinteen jatkajana ja kehityksen täydellistäjänä. Historiallisesti heikot jaksot liittyivät Habsburgeihin ja Napoleonia seuranneeseen heikkouden tilaan. Skisma Itävaltaa kohtaan oli Treitschken esittämänä seurausta jo ainakin Westfalenin rauhan ajoilta, jolloin Itävalta ”vetäytyi Saksan henkisestä elämästä”.[185] Näin historian avulla rajattiin myös Saksan ulkopuolisia, rakennettiin kansallisvaltion kulttuurisia rajoja.

Kuten aiemmin on todettu, keisarillinenkaan Saksa ei todellisuudessa ollut mikään homogeeninen valtio. Preussia korostava näkökulma oli selvä, kun Treitschke puristi Saksan historiaa yhtenäiseen, piensaksalaiseen muottiin. Westfalenin rauha päätti kolmekymmenvuotisen sodan, protestanttien ja katolisten miekankalistelun. Näin siitä löytyi myös oiva historiallinen piste tehdä eroa Itävallan ja protestanttisen Preussin toteuttaman yhdentyneen Saksan välille. Treitschke kykeni näkemään jo Lutherin ajoissa merkkejä alueellisten ruhtinaiden ”kaaoksen” kehittymisestä kohti yhtä vahvempaa ruhtinasta, joka voisi yhdistää kansan sisältä päin.[186] Nykyään tuollaiseen tulkintaan suhtauduttaisiin varauksella, vaikka onkin totta, että Luther sai tukea lähinnä

[184] Treitschke 1900, 116-117, 123.
[185] Treitschke 1900, 329-331.
[186] Treitschke 1900, 332.

Pohjois-Saksan ruhtinailta Itävallan Habsburgien toimiessa paavia tukien. Lutherin aikojen Saksan ´kansa´ ei ollut ainakaan sama kuin keisarillisen Saksan ´kansa´, mutta historian käyttöön poliittisesti se soveltui. Sillä pystyi keskittämään ajalle tärkeitä kysymyksiä osaksi historiallista kehitystä, jolle nykyhetki rakentui. Edes Lutherin aikojen Saksaan ei siten sisältynyt katolista Itävaltaa, puhumattakaan että sen korkeakulttuuriin olisi sisältynyt katolisia piirteitä:

> ” -- Saksasta oli tullut vallitsevassa määrin evankelinen maa, niin evankelinen, että kaikki kansallishenkemme, taiteen ja kirjallisuuden keskeiset piirteet tulivat viime pisteeseen asti protestanttisiksi. Katolinen valtio ja evankelinen kansa, siinä oli valtakunnanmuodostuksen suurin valhe”[187]

Järkevin ja toimivin valtiomuoto, mikäli kansa vain oli sen edellyttämällä tasolla, oli monarkia. Saksalainen perustuslaillinen monarkia oli kehityksen kautta saavutettu monarkian muoto, jossa toteutui poliittisesti yhdistyneen kansan etu. Tätä Treitschke perusteli historiallisesti, esittäen protestanttisuuden ja Preussiin kytkeytyvät historian tapahtumat merkittävinä ´saksalaisuuden´ osatekijöinä. Kehittyneenä valtiomuotona *das Reich* oli kykenevä viemään kehitystä myös eteenpäin. Totesihan Treitschke, että ”vaikka kansojen ruumiillinen ja siveellinen voima nousee ja uudistuu luonnolliseen tapaan alhaalta päin, on tilanne todellisen kulttuurin kanssa päinvastoin”[188], jolloin tietysti kehittynyt valtio mahdollisti paremmat puitteet kehitykselle. Se, millaiset nämä puitteet olivat, näkyy osittain jo protestanttisen monarkian korostamisessa muiden valtiomuotojen kustannuksella, mutta tarkempi erittely avaa mahdollisuuden pohtia sitä, millaisia saksalaisuuden ”meidän” rajauksia Treitschke käytti ja kenet hänen kohottamansa kansallismielisyys jätti ulkopuolisiksi. Keitä olivat ne ”toiset”, jotka eivät sisältyneet keisarikunnan sisäänsä sulkemaan Saksan kansaan.

---

[187] Treitschke 1900, 333. „ -- Deutschland ein überwiegend evangelisches Land geworden war, so evangelisch, daß alle eigensten Thaten unseres nationalen Geistes, unsere Kunst und Literatur protestantisch wurden bis ins Mark der Knochen. Ein katholiker Staat und ein evangelisches Volk, das war die große Lüge einer Reichsverfassung, – “

[188] Treitschke 1899, 368. „Während die sittliche und körperliche Kraft der Völker in natürlichen entwicklung von unten nach oben verjüngt, steht es umgekehrt mit der eigendlichen Cultur -- “

Modernisaation kehitys varmasti vaikutti Treitschken edustamiin näkemyksiin, mutta ei varsin suoraviivaisessa mielessä. Teollistuminen ja siitä seurannut kaupankäynnin vilkastuminenhan herättivät myös kehityskriittisiä näkemyksiä. Modernisaation myötäily tai sen synnyttämät tiedonvälitykselliset ja taloudelliset mahdollisuudet eivät suoraan synnyttäneet ideologiaa, jolle Treitschken piensaksalaisesti maustettu ´kulttuurisen´ kehityksen ajatukselle uskollinen kansallismielisyys olisi muotoutunut. Kyse oli pikemmin vanhojen ajatusmallien muokkaamisesta ja poliittisten tavoitteiden ja näkemysten virittämisestä sisällöltään vallitsevan tilanteen mukaisesti. Näissä uusissa virityksissä perustuslaillinen monarkia mahdollisti parhaiten ”terveen” kehityksen ja pystyi vastustamaan ajan ”ääliömäisyyttä”. Monarkia kykeni suosimaan ´kulttuurin´ kehitystä ja jopa taiteita, joissa tuo kehitys ilmeni. Perustuslaillinen monarkia, *das Reich*, joutui silti sekin taistelemaan monia vaaroja vastaan pyrkimyksessä toteuttaa monarkistisen valtion etuihin kytkeytyvää saksalaista kehitystehtävää.

Monarkilla oli symbolisesti asemansa suvereenin vallan käyttäjänä. Hänen lisäkseen keskeiset vallankäytön osatekijät olivat *Bundesrat*, joka oli eri osavaltioiden edustajien elin – käytännössä liittovaltion jäsenten muodollinen edustus, *Reichskanzler* ja noin nelisataapäinen *Reichstag*, jossa puolueilla oli edustajansa. Tärkeää on se, että itse asiassa monarkiassa säilyi edelleen vallankäytön vanhojen traditioiden mukainen hallintotapa ja Preussin painoarvo muihin nähden oli ylivoimainen.[189] Treitschken monarkian puolustus oli siis perinteisten valtarakenteiden ja Preussin puolustusta.

Poliittisen painoarvon ja vallankäytön osalta 1890-luvun taite muodosti tietyn vedenjakajan, sillä silloin Bismarckin aika vallassa päättyi. 1800-luvun viime vuosikymmen olikin siinä mielessä jonkinlaisen valtatyhjiön aikaa, valtakunnankanslerin toimessa ei kukaan kyennyt pysyttelemään järin pitkään, eikä uusi keisari Vilhelm II hänkään kyennyt täysin hallitsemaan tilannetta. Pinnan alla on nähty kyteneen heikkoutta tehdä päätöksiä ja ontuvaa koordinointikykyä. Etenevä

[189] Wehler 1994, 60-62.

taloudellinen ja sosiaalinen kehitys vei kohti teollisuusyhteiskuntaa. Tämän muutoksen ja epäselvän poliittisen rakenteen välinen jännite oli yksi ajan keskeinen ongelma. Bismarckin aikana kehittynyt ”bonabartismi” (*Bonabartismus*), autoritaarinen hallintotapa, ei kadonnut silti mihinkään. Antiliberaali ja autoritaarinen hallinto oli vakiintunut 1890-luvun loppuun mennessä niin, että Bismarckin aikainen hallitsevien luokkien kokoomuspolitiikka (*Sammlungspolitik*) jatkui hänestä huolimatta – joskin eittämättä pitkälti hänen vuokseen. Aikaa 1890-luvun taitteesta eteenpäin on kutsuttu ”pysyväksi valtiokriisiksi” (*permanente Staatskrise*), sillä vallan kulissien takana erilaiset valtakeskittymät kilpailivat keskenään ja tulos näkyi aaltoilevana politiikkana.[190] Viimeistään Treitschken 1890-luvulla pitämät luennot osuivat siten murrosaikaan, jossa valtasuhteiden muutos ja selvittely oli käytännössä käynnissä.

[190] Wehler 1994, 64-65, 69-72.

5. ”Me” ja ”muut”: yhtenäisyys reflektoi erilaisuutta

5.1. ´Kulttuuriset´ määrittelyt ovat vallankäyttöä

Keisarillinen Saksa, *Kaiserreich,* oli varmaankin ”viranomaisvaltio” (*Obrigkeitsstaat*)[191], mutta millainen kansallisvaltio se mahtoi olla? Kielen kytkös ajalle ominaiseen puhuntaan auttaa avaamaan Treitschken tekstejä siitä näkökulmasta kenen puolesta tai mitä vastaan hän polemisoi ja millaista ajan kansallismielisyys tästä katsantokannasta oli. Osviittaa tästä antoi jo perehtyminen hänen näkökantaansa eri valtiomuotojen suhteen. Yhdistyneessä Saksassa yhteiskunta eli jatkuvasti. Teollistuminen eteni. Koululaitos muuttui. Perinteinen valtaeliitti koki uudenlaista asemaansa kohdistuvaa uhkaa nousevan kauppaporvariston suunnalta. Työvoiman liikehdintä lisääntyi ja uudet poliittiset aatteet alkoivat saada tukea osakseen[192]. Valtion ulkosuhteet elivät nekin. Sisäpoliittisia kiistoja riitti koko 1800-luvun lopun tarpeiksi. Liittovaltiossa alueidenkaan painoarvoa ei sopinut unohtaa. Kysymys vähemmistöistä oli ratkaisematta. Ja kaiken tämän tapahtuessa Treitschke piti luentojaan Berliinissä käsitellen niissä muun muassa saksalaisuuden erityispiirteitä käyttäen historiaa ja yhtenäiseksi esitettyä ´kulttuuria´ perusteluissaan.

Edeltävissä luvuissa esiin tuotu ´kulttuurin´ merkityssisällön muutos kertoo käsitteen aikasidonnaisuudesta ja samanaikaisesta jatkuvuudesta käsitteen sisällön säilyttäessä kosketuksen myös sen historialliseen käyttöön. Treitschken sidos aikaansa ja sen poliittiseen tilanteeseen tietyn historiankirjoituksen koulun edustajana viitoittaa sitä, millaisesta asemasta hän osallistui aikansa yhteiskunnalliseen keskusteluun. Hänen sukutaustansa ja yhteiskunnallinen asemansa kertovat sijoittumisesta lähinnä eliitin jäseneksi. Yliopisto, perinteinen sivistysporvariston kehto, ilmaisee luentojen

---

[191] vrt. Loth 1997.

[192] Esim Loth 1997, 235-236. Kansallisliberaalit olivat selvästi suurin puolue ensimmäisissä valtiopäivävaaleissa 1871 ja säilyttivät asemansa vähitellen laskevasta kannatuksesta huolimatta 1870-luvun ajan. Sosiaalidemokraatit taas saivat aluksi vain muutaman prosentin kannatuksen, mutta nousivat vuoden 1890 vaaleissa jo suurimmaksi puolueeksi lisäten kannatustaan edelleen sen jälkeen.

keskimäärin lähinnä hyväosaisesta väestönosasta koostuneesta kuulijakunnasta. Lisäksi yliopistoissa todellinen liberalismi kuihtui viimeistään 1880-luvulla ja ne olivat käytännössä melkoisia konservatismin keskittymiä.[193] Saksan yhdistymisen toteuduttua Treitschken konservatiivisuus jyrkkeni, mikä ei implikoi ainakaan pyrkimyksestä keisarikunnan valtasuhteiden radikaaliin muuttamiseen. Näiden tekijöiden vaikutus on hyvä ottaa huomioon, kun pohditaan, millaista Saksaa ja saksalaisuutta Treitschke toi esiin ja välitti kuulijoilleen.

Treitschken ja hänen aikanaan käytetyn ´kulttuurin´ laajuus kattaa ´siveellisten´ tavoitteiden ja historiallisen kehitysajatuksen kautta aimo siivun yhteiskuntaa, jolloin ´kulttuuri´ lähenee yhteiskunnan kokonaisuutta.[194] Tiettyjen yhteiskunnallisten käytäntöjen oikeuttamisessa tällaisella ´kulttuurilla´ on tärkeä osansa. Oikeuttaminen tapahtuu kulttuurisesti, jolloin traditio, konkreettinen tilanne ja sen luomat tarpeet risteävät.[195] Rajautuminen itse kulttuurin käsitteen käyttöön on omiaan helpottamaan näiden tarpeiden tarkastelua. Kulttuurin kokonaisuutena ajatellaan nykyään olevan symbolinen rakenne, jota muokataan inhimillisissä käytännöissä. 1800-luvun Saksassa kulttuurin käsite oli laajamerkityksinen. Näin tuon vanhan ´kulttuurin´ käytön tarkastelulla päästään tutkimaan sitä, millaisena kulttuurin kokonaisuutta haluttiin nähdä ja millaiseksi sitä tahdottiin muokata.

Treitschken käyttämän ´kulttuurin´ ja kansallismielisyyden tarkastelu osana ajan kokonaistilannetta liittyy tällöin eittämättä valtasuhteisiin. Kuka tahansa ei voinut esittää mitä tahansa ajatuksia lukumäärältään suurelle joukolle vastaanottavaista yleisöä yliopistossa, julkisen vallan institutionalisoituneessa ympäristössä. Täytyi olla asema, joka salli sellaisen toiminnan. Sanomassa oli tällöin merkityksiä muokkaavaa voimaa:

---

[193] Jarausch 1982, 124-125, 141. Esimerkiksi taulukko Bonnin yliopiston opiskelijoiden demografisesta taustasta kertoo alaluokan lasten osuuden olleen lähinnä marginaalisen.; Wehler 1994, 129.

[194] Aiemmin käsitellyn lisäksi myös Daniel 1993, 69, 72. 1800-luvun loppupuolella ´kulttuuri´ (*Kultur*) kattoi pitkälti sen, mitä myöhemmin on kuvattu käsitteillä ´yhteiskunta´ (*Gesellschaft*) ja ´sosiaalinen´ (*Soziales*). On kuitenkin huomattava Treitschkellakin ilmenevä (korkea)´kulttuurin´ käyttö, joka liittää käsitteen laajuudesta huolimatta sen myös spesifimmin taiteen piiriin – toki silti osana yhteiskuntaa.

kieli on puhuntana politiikkaa[196]. Tämän yleistoteamuksen ponneksi voidaan todeta, että Treitschkella tiedetään olleen selkeä poliittinen sanoma, Preussin etujen ajaminen. Varsinaisen kansallisen yhtenäisyyden kehittyminen edellyttää kollektiivisia yhteisyyden lähteitä, joista löytää samastumiskohteita – olivatpa ne sitten keksittyjä tai todellisia. Yhteiskunnallisista ryhmistä juuri tämän tutkimuksen näkökulmasta keskeiset yhteiskuntaluokat ja eri kansalliset ryhmittymät ovat poliittisestikin yleensä olleet tärkeitä.[197] ´Kulttuuri´ kansallisen ryhmittelyn määrittelijänä kuuluu osaksi aikasidonnaista tilannetta, jossa sitä käytetään. Se ei näin ole mikään itsenäinen tai pysyvä, yleispätevä käsite, vaan sen merkitykset ovat määrittyneet inhimillisesti kuten muunkin kielenkäytön.

Erilaisten ryhmittymien väliset ennakkoluulot ovat melko normaali osa ryhmien välisiä suhteita ja ihmisten kokemusta ryhmän jäsenyydestä. Kun ryhmä pyrkii edistämään omaa asiaansa ja etuaan, rationaalinen seuraus on usein kilpailu ryhmien välillä, jolloin voi kehittyä ennakkoluuloja, jopa vihamielisyyttä ulkoryhmää kohtaan. Oman ryhmän suosiminen on aivan normaali toimintatapa tällaisessa tilanteessa. Sosiaalipsykologisissa tutkimuksissa jopa pelkän oletuksen kuulumisesta samaan ryhmään on osoitettu saavan aikaan oman ryhmän suosimista toisen kustannuksella.[198] Treitschken esittämät kuvailut eri ryhmien kulttuurisista ominaisuuksista suhteessa hänen esittämäänsä ´saksalaisuuteen´ asettuvat ryhmien välisten suhteiden näkökulmasta saksalaisten ”meidän” ja saksalaisiin kuulumattomien ”muiden” välisen rajanvedon kriteereiksi.

Saksa voidaan käsittää muutenkin kuin Bismarckin Saksana. Poliittisten, sosiaalisten, taloudellisten ja kulttuuristen kehitysten moninaisuus nousee tällöin esiin ja jonkin asteista ristiriitaisuutta ei voine välttää. Näin ollen yhtenäisyyden ja moninaisuuden

---

[195] Vrt. Pekonen 1991, 15-16.
[196] Pekonen 1991, 55.
[197] Ks. luvut 1.4. (erit. Hutchinson) ja 2.2. (Sheenan); Liebkind 1988, 5.
[198] Liebkind 1988, 20, 26-27.

välisen jännitteen historia on myös keskeistä pyrittäessä ymmärtämään kansallisen yhtenäisyyden kysymystä.[199] Toisaalta kulttuurinationalismiin liittyvä sosiaalisena ja moraalisena innovaattorina toimiminen, yhteisöidentiteetille alkuperäiseksi (*primordial*) ja ominaiseksi koetun elvyttäminen[200] kuuluvat osaksi tilannetta, jossa kansallista ryhmää muodostetaan. ”Meidän” syntyminen valtiollisesti rajaten vaatii samastumiskohteita, joita historiasta on esitettävissä, mutta se vaatii syntyäkseen myös ”toiset”, joista erottautua. Treistchken esittämä ”kulttuurinen me” tuleekin esiin suoranaisen saksalaisuuden kuvailun lisäksi hänen projisoimiensa ”toisten” kautta.

Keisarillisen Saksan historiasta vuosien 1871 ja 1914 välillä on nostettu esiin muutamia keskeisiä kiistakysymyksiä. Preussin johtamalle protestanttiselle monarkialle erilaisina ja uhkaavina nähtiin ainakin katoliset ja sosialistit, joita vastaan suunnattiin valtiojohtoisesti toimia keisarillisessa Saksassa. Tästä syystä Treitschken retoriikkaa heihin liittyen on perusteltua tarkastella. Vähemmistökysymykset sivuavat avoimesti kysymystä kulttuurisista rajoista. Treitschke itse on jäänyt tunnetuksi erityisesti juutalaisia koskevien lausuntojensa vuoksi. Saksan ulkosuhteiden osalta Treitschke liittyi etenkin 1800-luvun lopulla kehittyneeseen pyrkimykseen vaikutusvallan kasvattamiseen, joka kulminoitui *Weltpolitik* –ajattelussa. Näiden ilmiöiden tarkastelu Treitschken teksteissä mahdollistaa ajalle ominaisten ja keskeisten kysymysten huomioimisen analysoiden Treitschkea vertailevasti osana aikansa yhteiskuntaa, ilmapiiriä ja ajatusmaailmaa.

5.2. Valtakunnan ystävät peilautuivat valtakunnanvihollisista

Keisarillisessa Saksassa demokratisoitumiskehitys oli vaikeaa. Puoluekenttä oli koko keisarillisen Saksan ajan, itse asiassa jo 1800-luvun puolivälistä aina jopa 1920-luvulle, pääpiirteissään jakautunut samojen toimijoiden kesken. Oikealla olivat

[199] Ks. Luku 2.2. (Sheenan 1981).

konservatiivit, heidän ja keskustan liberaalien välissä katolinen *Zentrum* –puolue ja vasemmalla sosialistit sekä porvarilliset radikaalit. Jako perustui ideologisiin ja filosofisiin näkemyksiin sekä teologisiin kiistoihin, joihin liittyen poliittisia tavoitteita oli muodostettu. Silti sopeutuminen olemassa oleviin valtarakenteisiin oli leimallista käytännön toimissa. Viranomaisvaltion ja esivallan arvovaltaa pönkitettiin eri tilanteissa. Tässä toiminnassa julkaisijahenkilöllisyydet olivat keskeisiä, ja heistä Treitschke yksi päättäväisimpiä ja vaikutusvaltaisimpia. Esivallan korostaminen puolueiden kustannuksella edisti jopa puolueiden itse omalle toiminnalleen asettamien rajoitusten kehittymistä.[201]

Rajoituksia toiminnalle tarjoutui toki kylliksi ilman itsekontrolliakin. Bismarckin sisäpoliittinen toiminta pyrki pönkittämään valtakunnalle lojaalin kansan kehittymistä tietoisin toimin. *Reichsnation* oli vaikea saavuttaa jo siksi, että sisäiset erot eri luokkien ja ryhmittymien välillä olivat suuret. Tietoisuus tästä vaikutti tapaan käyttää valtaa. ”Negatiivinen integraatio” (*negative Integration*) kuvaa sitä, kuinka valtakunnan yhtenäisyydelle vaaralliset vähemmistöt leimattiin valtakunnanvihollisiksi (*Reichsfeinde*). Treitschke oli keskeinen henkilö valtakunnan lujittamiseen pyrkivän ideologian (*Konsolidierungsideologie*) kehityksessä, joka sitten laajeni ylä- ja keskiluokan tietoisuuteen, jolloin erimielisyyksiä pyrittiin siihen tukeutuen sovittamaan. Tällöin ”valtakunnanvihollisten” käsite oli käyttökelpoinen niin sisäisten kuin valtakunnan ulkoistenkin ”vihollisten” luokittelemiseksi uhkaksi keisarikunnan yhtenäisyydelle. Näitä vihollisia kohtaan suunnatun toiminnan kautta enemmistökoalitiot saattoivat pysyä yhteistyössä keskenään ja toimia valtakunnan parhaaksi – sen mukaan millaiseksi ne tuon ”parhaan” näkivät. Vihollisiin lukeutuivat tästä näkökulmasta mm. suursaksalaiset, elsass-lothringeniläiset (eli ranskalaiset),

---

[200] Ks. Luku 1.4. (Hutchinson 1999).

[201] Wehler 1994, 79-80; Wehler nostaa korostetusti esiin sosiaalisten rakenteiden merkityksen poliittisen historian tutkimuksessa. Häntä on myös kritisoitu liiallisesta *omasta* poliittisuudesta tässä suhteessa (vrt. Mergel 2002, 582 / nootti 32). Silti koen hänen keisarillista Saksaa käsittelevän tutkimuksensa soveltuvan hyvin oman tutkimukseni näkökulman mukaiseen tarkasteluun, jossa sosiaalisten suhteiden merkitys pyritään huomioimaan.

tanskalaiset ja puolalaiset. Keskeisimmät vihollissubjektit valikoituivat lopulta poliittisen tilanteen mukaan. Vihollisten tuli olla uskottava uhka ja siksi katoliset, sosiaalidemokraatit ja juutalaiset saivat kukin vuorollaan kokea olevansa valtakunnanvihollisia.[202] Heidän hyljeksintänsä yhteiskunnan sisällä saattoi tapahtua täysin virallistetusti tai sitten epämuodollisten, mutta vakiintuneiden käytäntöjen kautta:

> ”´Valtakunnanvihollisia´ syrjittiin toisen luokan kansalaisina. Sosiaalidemokraattien ja kansallisten vähemmistöjen kohdalla käytettiin jopa virallisia erityislakeja ja katolisten ja juutalaisten kohdalla epämuodollisempia keinoja muun muassa hallinnossa ja sotapalveluksessa käytetyin toimin. Kyse oli valtakunnan kattavista yleisnormeista, joita oli tarkoitus soveltaa henkilöön katsomatta.”[203]

Syrjintää toteutettiin käytännössä koulujen, yliopistojen, sotaväen, korkeiden viranomaisten, joidenkin puoluepoliitikkojen ja protestanttisten pappien toimesta.[204] 1870-luvun mittaan liberaalien ja konservatiivien välinen perinteinen ideologinen kiistely valtiomuotokysymyksestä hiipui taustalle uusien puoluekiistojen alta. Keisarillisessa Saksassa alkoivat nousta näkyvämpään asemaan kysymykset, jotka käsittelivät sosiaalisia ja taloudellisia etunäkökohtia. Samoihin aikoihin Bismarckin johdolla alkoi rakentua myös kokoomuspolitiikka (*Sammlungspolitik*), jossa suurmaanomistajien ja –teollisuuden edustajilla oli sanansa sanottavana. Samalla valtioideologia, jonka keskeiset ylläpitäjät olivat byrokraatit ja sivistysporvariston jäsenet, pysyi keskeisenä edelleen. Mikäli tuo vanhan absoluuttisen hallinnon perinteelle, hegeliläiselle ideologialle ja luterilaiselle esivallankunnioitukselle pohjautuva näkemys valtiosta joutui uhatuksi, seurauksena oli valtiojohtoisia toimenpiteitä. Ensimmäisenä tämän saivat kokea katoliset, sitten etenkin 1870-luvun lopulta 1890-luvulle saakka myös sosiaalidemokraatit. [205]

---

[202] Wehler 1994, 96-97; Mosse 1976, 67.
[203] Wehler 1994, 99. „Die ´Reichsfeinde´ wurden als Bürger zweiter Klasse diskriminiert, ja durch förmliche Ausnahmegesetze gegen Sozialdemokraten und nationale Minderheiten oder durch informelle Mechanismen, die gegen Juden und Katholiken nicht nur in Heeresdienst und Verwaltung wirkten, aus dem Geltungsbereich rechtsstaatlicher Generalnormen, die ungeachtet der Person gelten sollten, hinausgedrängt.“
[204] Mosse 1976, 67.
[205] Wehler 1994, 102-107.

5.3. Katolilaisuus – kaikkea muuta kuin valtionuskonto

Katolisen uskon vastaisuus kykeni saattamaan Saksan yhdentymisen jälkeen kansallisliberaalit ja Bismarckin keskinäisistä ristiriidoistaan huolimatta samaan rintamaan. Molemmat vastustivat katolisen kirkon valtapyrkimyksiä ja halusivat rajoittaa sen keinoja vallankäyttöön. Valtiojohtoisesti katolisia vastaan suunnattu *Kulturkampf* toteutti tämän konkreettisesti 1870-luvulla. Liberaaleille kyse oli keskeisestä asiasta siinä mielessä, että kirkko saataisiin muiden instituutioiden ohella sopeutetuksi moderniin valtioon. Kirkolla oli puolivaltiollisia (*quasi-staatliche*) tehtäviä, jotka haluttiin saada sidotuksi vahvemmin oikeusvaltiollisiin toimintaperiaatteisiin. Tällöin erityisesti koulut joutuivat kriittisen katseen alle, lisäksi esimerkiksi avioliiton sekularisointi ja kirkon nauttimiin erityisoikeuksiin puuttuminen nousivat esiin. Vaaleissa 1871 katolisten *Zentrum* -puolue vetosi myös alaluokkiin, mikä lisäsi sen vaarallisuutta valtion näkökulmasta. *Kulturkampf* liittyi katolisuuden kautta sitä paitsi myös muihin valtion vähemmistöjen suunnasta kokemiin uhkiin, etenkin puolalaisiin.[206]

Ajatus katolisten vaikeudesta sitoutua kansallisvaltioon sen etujen mukaisesti kuvastui hyvin ns. ”ultramontaanien” (*Ultramontanen*)[207] uhkassa. Valtio koki tarpeelliseksi toimia heidän vaikutusvaltansa heikentämiseksi katolisen kansanosan keskuudessa. Käytettiin rangaistuksen uhkaa opettajien valtion vastaisen toiminnan kitkemiseksi ja opettajien taustoja tarkastettiin sekä papiston koulutuksen sisältöön puututtiin. Aluksi toiminta lähinnä lähensi katolista yhteisöä uskontoon ja kirkkoon. Epäsuorasti vaikutusta oli kuitenkin myös siihen suuntaan, ettei katolisista lopulta tullut ainakaan erityisen taantumuksellista tai vallankumouksellista tekijää politiikassa.[208] Lisäksi

---

[206] Loth 1997, 50-53; Wehler 1994, 97.
[207] *Ultramontanen* = ne jotka suuntautuvat ”*jenseits der Bergen*” eli vuorten toiselle puolelle, Rooman ja Paavin suuntaan.
[208] Loth 1997, 53-59.

katolilaisuudella valtakunnanvihollisena oli vaikutuksensa siihen, millaiseen suuntaan hyväksytty enemmistön ´saksalaisuus´ kehittyi.

Sisäpolitiikka, lähinnä kysymykset protektionistisista toimista suojatullien muodossa, johti siihen, että liberaalit tippuivat 70-luvun lopussa pois yhteistyöstä Bismarckin kanssa. Yllättäen suojatullikysymyksessä katolinen *Zentrum* puolusti Bismarckin esittämää kantaa. Puolue pyrki asettumaan korvaavaksi vaihtoehdoksi suojatulleja vastustaneiden kansallisliberaalien tilalle. Lopulta talous- ja tullireformi hyväksyttiinkin vuonna 1879 konservatiivien ja *Zentrumin* äänin. Katolisten asettuminen suojatullien taakse ei silti kyennyt muuttamaan peruskantaa heidän näkemisestään arveluttavassa valossa valtion turvallisuutta ajatellen.[209]

Poliittisesta osallistumisestaan huolimatta *Zentrum* menetti kannatustaan vaaleissa 1880-luvun puolivälistä alkaen. *Kulturkampf* oli tarjonnut selvät rajat, joihin katoliset saattoivat samastua, mutta sen laannuttua avoin vihamielisyys katolista ryhmää kohtaan tasaantui, jolloin katse saattoi irrottautua aiempaa enemmän ryhmien välisestä rajanvedosta muihin asioihin. Myös maallistuminen etenkin kaupunkiväestön keskuudessa mahdollisti aiemman katolilaisuuteen kiinnittymisen sijaan hakeutumisen henkilökohtaisten, uskonnosta irrallisten, intressien mukaisen politiikan ja puolueiden pariin. Katolinen osa kansaa oli uskonnon ulkopuolella loppujen lopuksi melko heterogeeninen. Lisäksi syrjinnän aiheuttamaa alemmuudentunnetta saatettiin pyrkiä korjaamaan isänmaallisuudella ja lojaliteetilla valtiota kohtaan.[210] Tältä osin *Kulturkampf* siis itse asiassa onnistuikin tavoitteissaan.

Katoliselle kirkolle vastakkainen protestantismi oli tiukasti kytköksissä valtioon. Koulutus, joka katolisen kirkon osalta oli nähty uhkaksi, oli protestanteillakin vahvasti yhteydessä uskontoon. Heidän taholtaan tuo kytkös kuitenkin tuki valtion pyrkimyksiä, eikä siten ollut uhka. Mielenkiintoinen yhteys valtion hyväksymän evankelisen kirkon

[209] Loth 1997, 59, 64-66.

ja konkreettisen vallan keskittymisen väliltä löytyi teollisuusalueilta ja –kaupungeista, joissa evankelinen kirkko näyttäytyi etenkin hallitsevan ja omistavan luokan kirkkona.[211] Näin valtiovalta ja muu valta kietoutuivat yhteen katolisuuden vastustamisessa. Vaikka katolisen kirkon tilanne alkoi helpottua sisäpoliittisista syistä, ei se tarkoittanut, että erilaiset syrjinnän muodot olisivat lakanneet samalla[212]. Julkisuudessa katolisia ja saksalaisuutta vastakkain asettelevaa retoriikkaa käytettiin edelleen. Myös Treitschken luennoissa.

Suhtautuminen katoliseen kirkkoon liittyi Treitschkella vallan käyttöön. Eri valtiomuotoja käsitellessään hän toi esiin vastenmielisyytensä idealistista teokratiaa kohtaan, jolloin Roomasta johdettu katolinen kirkko ei näyttäytynyt juuri sen parempana kuin muutkaan teokratiat. Treitschken historialliset esitykset protestanttisuuden ja Preussin yhteydestä kuvastivat samalla Preussin ja koko sen kautta määriteltävän saksalaisuuden eroa katoliseen kirkkoon ja uskontoon nähden.[213]

Varsinaiset viittaukset katolilaisuuteen olivat Treitschken luennoissa pitkälti historiallisten perusteiden esittämistä Preussin asemalle ja samalla protestanttisuuden propagointia. Lutherin hän esitti vapauttajana, jonka toiminnan kautta valtiollinen suvereniteetti kykeni kehittymään.[214] Aiemmin esitellyn kulttuurisen kehitysajatuksen kokonaisuuden hahmottamisen kautta piirtyy näkyviin, kuinka ”kansalle ominainen” protestanttinen usko monarkistisissa puitteissaan kuvasti myönteisempiä ´kulttuurisen´ kehityksen raameja kuin katolilaisuus. Kun muistetaan, että kirjallisuus ja runous olivat Treitschken saksalaisuuteen liittämiä – ja myös todellisuudessa saksalaista kansallismielisyyttä rakentaneita – tekijöitä, ei yllätä että katolisen kirkon piirissä hän ei mainittavia kirjallisia saavutuksia nähnyt:

---

[210] Wehler 1994, 83-84.
[211] Wehler 1994, 118-119.
[212] Wehler 1994, 121.
[213] Vrt. Luku 4.3.
[214] Treitschke 1899, 4.

> ”Katoliset ovat kyenneet suuriin saavutuksiin vain musiikin ja maalaustaiteen aloilla; suuret oppineet löytyvät sitä vastoin lähes ainoastaan protestanttien joukosta.”[215]

Lähes ainoat suorat katolista uskoa koskettavat viittaukset oman aikansa tilanteeseen Treitschke teki sinänsä tärkeästä aiheesta. Koulutus oli ollut keskeinen kysymys, kun *Kulturkampf* oli kiivaimmillaan. Treitschken näkemys tunnustuksellisesta, uskonnolliselle perustalle rakentuvasta peruskoulutuksesta oli selvä – sitä saattoi ja pitikin olla, mieluummin tietenkin protestanttista. Ylipäänsä peruskoulutuksen historiaa tarkasteltaessa protestanttiset maat olivat hänen mukaansa olleet uranuurtajia. Tärkeintä oli joka tapauksessa, että huolehdittiin yhtenäisyydestä. Sekakouluja saattoi harkita lähinnä puolalaisissa provinsseissa, joissa niiden avulla oli mahdollista *saksalaistaa* puolalaisia lapsia.[216] Epäselvyyttä näkökulmasta ei juuri jää. Treitschke jatkoi virallisen Saksan linjoilla vielä sen jälkeenkin, kun keskitetty *Kulturkampf* laantui. Katoliset olivat Treitschkelle saksalaisen kansallisvaltion ”luontaista” olemusta ja samalla saksalaisten historiallista edistyskehitystä uhkaava tekijä.

5.4. ”Punainen aave” kolisteli kahleitaan

Sosiaalidemokratian kannatus lisääntyi hiljalleen koko 1870-luvun ajan. Tähän reagoitiin Preussissa melko pian kieltämällä muun muassa työväenyhdistysten keskusorganisaatio vuonna 1874. Valtiopäivillä sosiaalidemokraattien vastustukseen oli vaikeampi löytää tukea kuin aiemmin katolisten kohdalla, vaikka valtion näkökulmasta etenkin yhtenäinen eurooppalainen proletariaatti vaikutti pelottavalta. Kansallisliberaalejakaan ei aluksi saatu *Kulturkampfin* tapaan tueksi. Vaaleissa 1877 kansallisliberaalit menettivät kuitenkin ääniä ja seuraavana vuonna jälleen pidetyissä vaaleissa vielä lisää, jolloin puolue myöntyi osin äänestäjiensä mielipiteen vuoksi

[215] Treitschke 1899, 352-353. „Nur in den Künsten der Musik und der Malerei haben auch Katholiken Großes geleistet; die großen Gelehrten dagegen finden wir fast ausschließlich bei den Protestanten.“
[216] Treitschke 1899, 356-359.

kannattamaan sosialistilakia (*Sozialistengesetz*), jolla sosiaalidemokraattien yhdistyksiä, kokoontumisia ja julkaisuoikeuksia rajoitettiin. Laki astui voimaan vuonna 1878.[217]

Talouden alueella liberalistinen ajatusmalli oli vallitseva yhdentymisen jälkeisen ajan alkuvuosina. Vuonna 1873 koettu talouskriisi koetteli näitä oppeja ja kasvusta osansa halunneita työläisiä syytettiin ongelmista, kuten sittemmin myös myöhempien taloudellisten häiriöiden kohdalla. Sosialistien taholta koettu uhka liittyi myös muihin asioihin. Esimerkiksi äänestyksessä ryhtymisestä sotaan Ranskaa vastaan tunnetut sosialistit, Bebel ja Liebknecht, olivat äänestäneet sotaa vastaan. Tämä muistettiin myöhemmin. Uhkan tunnetta lisäsi myös sodan jälkimainingeissa perustettu Pariisin kommuuni. Bismarck koki hänkin pelkoa kansainvälisen sosialismin edessä, ja tähän liittyi myös huoli vallankumouksellisuudesta. Hänen suhtautumisensa työläisiin oli kaksijakoinen, ajoihan hän parannuksia sosiaalipolitiikkaan, mutta pyrki samalla kahlitsemaan sosiaalidemokraattien toimintamahdollisuuksia. Ongelma oli siinä, että sosiaalidemokraatit eivät nauttineet valtion luottamusta sen enempää kuin katolisetkaan. Molemmat joutuivat sen sijaan epäluulojen kohteiksi. Kummatkin liikehtivät valtion hallinnoiman piirin rajamailla, mitä valtio ei voinut hyväksyä.[218] Mitä sosiaalisiin raformeihin Treitschken suhteen tulee, hänen on todettu suhtautuneen niihin kielteisesti.[219]

Sosialistilait olivat voimassa 12 vuotta (1878-1890), mutta silti sosiaalidemokraattisen puolueen nousua ei kyetty estämään, vaan sen saama osuus äänimääristä kasvoi koko ajan. Jopa vaalipiirijaolla pyrittiin vaikeuttamaan sosiaalidemokraattisten edustajien pääsyä valtiopäiville, ja mikäli he siellä olivat, oli suhtautuminen hallituksen edustajien taholta erinomaisen nuivaa. Vastaavan suhtautumisen kokivat tosin myös teollistumisen edetessä muutoin vaikutusvaltaansa kasvattaneen luokan, porvariston, edustajat. Esiteollisen ajan eliitti kykeni vielä näyttämään mahtinsa. Keisarikunnan vahvasti

[217] Loth 1997, 59-60, 65-66.
[218] Bußmann 1956, 173, 175, 177-179; myös Loth 1997, 63-64.
[219] Sbrik 1951, 15.

kerrostunut luokkaero säilyi yhdentyneen Saksan oloissa. Vuoden 1890 jälkeenkin sosiaalidemokraatteja syrjittiin ”isänmaattomina kisälleinä” (*vaterlandslose Gesellen*) ja heidän kasvava kansansuosionsa lisäsi muiden puolueiden keskuudessa tunnettua uhkaa sosialisteja kohtaan. ”Punainen aave” (*rote Gespenst*), joka oli alkanut pelottelunsa jo 1870-luvulla, jatkoi seuranneina vuosikymmeninä kummitteluaan yhä laajemmalti. Samalla vanhan eliitin valtakoneistossa ylöspäin pyrkivä porvaristo joutui kokemaan uhkaa alapuoleltaan.[220]

Bismarckin vetäytymisen jälkeen eri toimijaryhmiä yritettiin kerätä yhtenäisen valtion piiriin, saattaa puolueita aiempaa parempaan yhteistyöhön. Tässä nuori uusi keisari Vilhelm II oli keskeinen toimija. Sosiaalireformein, huolehtimalla valtion toimesta massojen tarpeista, koetettiin pitää heidät valtion hallinnassa. Uutta sosiaalipoliittista kaavaa alettiin soveltaa jo vuonna 1890. Sosiaalidemokraateilla sosialistilakien aiheuttamat ongelmat olivat kuitenkin tuoreessa muistissa. Lisäksi heidän keskuudessaan nousi samanaikaisesti nuori, radikaalimpi polvi, jonka sosialistista radikalismia valtio ei kyennyt sulattamaan. Vaikka valtiollisia rajoitelakeja ei enää laadittu, osavaltiokohtaisesti tähän kuitenkin oli mahdollisuuksia. Lehdistön toiminnan ja kokoontumisoikeuksien rajoituksia jatkettiin ja poliisin toimintaa tehostettiin. Uuden sosiaalipolitiikan tavoitteet joutuivat heti alkuunsa ristiriitaan todellisuuden kanssa.[221] Sosiaalidemokraattien ei vieläkään millään muotoa voida katsoa tulleen luetuiksi valtion ystäviin.

Treitschke piti demokratiaa idealismina, joka saattaisi toteutua vain todellisuudessa lähes tavoittamattomassa yhteiskunnassa, jossa ihmisten välinen tasa-arvo olisi luontainen olotila.[222] Suhtautuminen sosiaalidemokratiaa kohtaan kumpusi samalta pohjalta tuon suhtautumistavan kanssa. Treitschke katsoi, että ”kaikki kansallinen poliittinen ajattelu alkaa toteamuksesta, että ihmiskunta on lähtökohtaisesti epätasa-

[220] Wehler 1994, 65, 87-90; Loth 1997, 60.
[221] Frauendienst 1973, 27-32.
[222] Vrt. luku 4.3.

arvoinen”.[223] Tämä lähtökohta ei jätä järin suurta tilaa tasa-arvoa havittelevalle ideologialle. Treitschke totesi, että kun huomioidaan riippuvaisuussuhteiden ja niihin kuuluvien vastakkaisuuksien kokonaisuus, jota myös porvarilliseksi yhteiskunnaksi kutsutaan, on selvää, että yhteiskunta on aivan luonnostaan luonteeltaan aristokraattinen. Sosiaalidemokratia tunnusti tällä perusteella järjettömyyttään jo nimessään. Porvarillisen yhteiskunnan luokkajärjestelmästä oli turha pyristellä irti:

> ”Mikään mahti maailmassa ei koskaan voi vaikuttaa siten, että sosiaalisten ryhmien luontainen erilaisuus kumottaisiin jollain uudella keinotekoisella luokkajärjestyksellä.”[224]

Korkeammilla kulttuuritasoillakin ihmisten enemmistön aktiivisuus keskittyi pääasiassa puhtaasti elämänsä edellytyksistä huolehtimiseen, materiaalisten olojen turvaamiseen. Massat tulivat Treitschken mielestä aina pysymään massoina. Juuri tähän perustui ylipäänsä mahdollisuus korkeamman kulttuurin olemassaoloon.[225] Taidelajien kukoistus vaati laajan pohjan, jolta huippusuoritukset saattoivat ponnistaa:

> ” -- jos ei olisi ihmisiä, jotka huolehtivat alempiarvoisista töistä, ei korkeampi kulttuuri kykenisi kukoistamaan. Tästä pääsemme huomioon, että miljoonien tulee kyntää, takoa ja höylätä, jotta muutamat tuhannet kykenevät tutkimaan, maalaamaan ja runoilemaan. Se kuulostaa kovalta, mutta on totta ja tulee olemaan totta kaikessa tulevaisuudessa.”[226]

Kovaa tekstiä Treitschke pehmensi esittämällä, että kenenkään henkilökohtainen onnellisuus ei ollut henkisestä koulutuksesta kiinni. Työläinen oli yhtä tärkeä kuin oppinut. Yksilön onni piili luonteen hyveissä, jotka olivat kaikkien tavoitettavissa. *Kokonaisuutena* tilanne oli kuitenkin se, että luokkaerojen oli oltava olemassa.

---

[223] Treitschke 1899, 19. „ -- mit dem Satz von der ursprünglichen Ungleichheit der Menschen muß alles politischen Denken beginnen.“; ks. myös s. 139.
[224] Treitschke 1899, 50. „ -- keine Macht der Welt wird je bewirken können, daß eine neue künstliche Klassenordnung die natürliche Verschiedenheit der socialen Gruppen aufhebt. Das klingt hart, aber es ist wahr und wird in alle Zukunft wahr bleiben.“
[225] Treitschke 1899, 50.
[226] Treitschke 1899, 51. „ --, wenn nicht Menschen da wären, welche die niedrigen Arbeiten verrichten, so könnte die höhere Cultur nicht geheiden. Wir kommen zu der Erkenntniß, das die Millionen ackern, schmieden und hobeln müssen, damit einige Tausende forschen, malen und dichten können.“

Ihmiskunnan ´siveellinen´ (*sittliche*) rikkaus vaati luokkaeroja.[227] Yksilö siis etsiköön onneaan luonteensa kasvattamisesta, työläinen pysyköön lestissään, kun osa kansaa saattoi keskittyä korkeampaan sivistykseen ja taiteisiin. Kokonaisuus ja sen kehittäminen vaati jakoa.

Treitschken luokkaeroja korostavat painotukset kuvaavat ajan tilannetta, jossa myös taide alettiin nähdä osana kulttuuria nationalismin näkökulmasta, ideologisen taistelun välineenä. 1890-luvulla taloudelliset ongelmat aiheuttivat sen, että taidetta käytettiin muiden keinojen muassa porvarillisten arvojen varjelemiseen. Ongelmien kohdatessa huolestuttiin massojen moraalisten arvojen puolesta – taiteen avulla toivottiin kyettävän vaikuttamaan kasvattavasti alempiin luokkiin, jolloin heidät voitaisiin pitää poissa sosialismin houkutuksista. Taiteen kautta pyrittiin propagoimaan nationalismin ja porvarillisten arvojen puolesta. Vuosisadan vaihteeseen tultaessa oli tilanne kehittynyt jo siihen, että taidetta hankittiin statuksen vuoksi. Köyhät, jotka eivät omistaneet maalaustaidetta, jäivät silloin ylevämpää luokkaa osoittavan sosiokulttuurisen rajan alapuolelle.[228]

Treitschke koki porvaristolla olevan erityistä merkitystä kansallismielisyyden ja kulttuurin kannalta. Hän näki ”kaikkien kansojen todellisen kansallisen voiman levänneen aina porvariston harteilla”,[229] mikä saksalaisen nationalismin 1800-luvun sivistysporvarillista historiaa ajatellen ei ollutkaan vallan vailla pohjaa oleva toteamus. Aatelin suuruus piili sen monarkistis-militaristisessa luonteessa, mikä oli hyväksi valtion kannalta, mutta porvaristossa siis tiivistyi kansallismielisyydelle myönteinen suhtautuminen. Myös kulttuurielämä ihanteellisessa muodossaan ruumiillistui porvaristossa. Tämä katsantokanta meni Treitschkella jopa niin pitkälle, että hän totesi ”kansan sosiaalisen terveyden olevan riippuvainen vahvan porvariston jatkuvuudesta” ja

[227] Treitschke 1899, 51-52.
[228] Lenman 1994, 33, 72-73, 100-102.
[229] Treitschke 1899, 314. „ -- Bürgerthum, -- , auf dem die eigendliche nationale Kraft eines jeden Volkes ruht.“

että ”porvaristo on aina ollut kirjallisuuden ja taiteen todellinen tukija” – siitäkin huolimatta, että porvaristo ajoittain osoitti liiallista omanarvontunnetta ja poliittista ymmärtämättömyyttä.[230]

Porvariston kansallismielisyydelle ja kulttuurille keskeisen aseman esittelyn jälkeen Treitschke käänsi katseensa ”suurten massojen” arvoon: vaikka massoihin sisältyivät yhteiskunnan huonoimmat elementit, massojen piiristä nousi myös uudistavaa ja nuorentavaa voimaa. Tällä Treitschke ei kuitenkaan tarkoittanut, että massojen tulisi nousta jotenkin tasa-arvoisiksi ylempien luokkien kanssa. Kyseessä oli kaiken kaikkiaan enemmänkin alentuva suhtautumistapa, jolla kyettiin osoittamaan ymmärrystä tarmokkaita alempia luokkia kohtaan. Treitschke toki yritti esittää itsestään juuri päinvastaista – hän kun ei mielestään kuvitellut itsestään niin paljoa liikoja, että suhtautuisi massoihin alentuvasti. Massoja kohtaan koetun ymmärryksen kautta oli kuitenkin itse asiassa hyvä todeta, että ajalle ominainen (kateederisosialistit) pyrkimys massojen auttamisesta ”niin kutsutun” (*sogenannte*) julkisten luentojen avulla toteutettavan sivistämisen kautta olikin vain porvariston tiettyjen piirien naurettava *ennakkoluulo*. Treitschke itse oli tällaisen yläpuolella, katsoihan hän ymmärtävänsä massojen arvon sellaisenaan. Oli turha kuvitella, että porvariston piiristä heitä olisi pitänyt – tai edes voinut – sivistää, olkoonkin, että esimerkiksi yleistä äänioikeutta ajatellen alemmat luokat eivät olleet riittävän itsenäisiä.[231] Luokkajako oli Treitschkelle luontainen, suositeltava ja pysyvä yhteiskuntaan kuuluva ilmiö, joka kaiken lisäksi oli tarpeellinen, jotta kulttuuri ja sivistys saattoivat kukoistaa. Sitä eivät sosiaalidemokraatitkaan järjettömyydessään saaneet muuttaa.

---

[230] Treitschke 1899, 307, 314-315. „Es ist also die sociale Gesundheit eines Volkes vom Bestande eines starken Bürgerthums abhängig -- ist das Bürgerthum immer der eigendliche Träger der Literatur und Kunst gewesen.“

[231] Treitschke 1899, 316-318; Treitschke 1900, 182.

5.5. Juutalaiset, nuo mestarinäyttelijät

Saksassa oli traditionaalisesti olemassa kulttuurista, uskonnollista ja taloudellista juutalaisvastaisuutta. Yhdentymisen jälkeisissä oloissa sen rinnalle kehittyi uudenlaista, organisoitua, poliittista antisemitismiä. Syitä tähän on haettu yhteiskuntaa kohdanneista muutoksista, kun taloudelliset ja sosiaaliset suhteet mukautuivat uuteen tilanteeseen ja teollistumisen etenemiseen. Tällöin juutalaiset olivat sopivia syntipukkeja muutoksen aiheuttamille ristiriidoille: saksalaisen idealismin ihanteita puolustettiin juutalaista materialismia vastaan.[232] Ajan juutalaisvihassa voidaan nähdä sekoitus vihaa ja pelkoa, joiden pohjalta syntyi olettamuksille perustunutta juutalaisten syyttelyä. Kyse oli myös ”semiittisen olennon” (*semitischen Wesen*) asettamisesta vastakohtaiseksi saksalaiselle ihmiselle, joka kuvasti kristikuntaa.[233]

Poliittisella kentällä juutalaisvastaisuuden kohdalla saatettiin olla yhtä mieltä, vaikka muutoin näkemyserot olivat selkeät. Esimerkiksi Treitschke oli juutalaisten suhteen samoilla linjoilla kuin tunnettu juutalaiskysymystä esiin tuonut uskonnollinen konservatiivi Adolf Stoecker.[234] Treitschken suhtautuminen juutalaisiin tarjosi mahdollisuutta assimilaatioon. Silti voidaan olettaa, että hänen saksalaisen ihmisen ja saksalaisuuden ylistämisensä kannusti myös kansallisen rotunäkemyksen syntymistä.[235] Treitschken merkitys oli keskeinen antisemitistisessä agitaatiossa. Hänellä oli nimeä ja hän julkaisi *Preußische Jahrbücher* –aikakauskirjassa juutalaisvastaisia kirjoituksia tarjoten antisemitismille ”tieteellisiä” perusteluja.[236] Stoeckerin ja Treitschken sekä muiden demagogien toiminta ei tietenkään sellaisenaan ollut yksisuuntaista, vaan heijasteli samalla väestöstä löytyviä pelkoja ja epäilyjä.[237]

---

[232] Wehler 1994, 110-111.
[233] Greive 1983, 62.
[234] Greive 1983, 61; myös *Deutsche Geschichte in zwölf Bänden* 1998, 218. Adolf Stoeckerin perustama ”Christlich-soziale Partei” oli 1870- ja 80-lukujen keskeinen ja vaikutusvaltainen antisemitistinen yhdistys; Rosenblüth 1976, 559.
[235] Sbrik 1951, 353.
[236] *Deutsche Gescichte in zwölf Bänden* 1998, 218.
[237] Jochmann 1976, 411.

Treitschke, Berliinin professoreista kaiketi suosituin, otti ”tieteellisyydessään” etäisyyttä alkeellisempiin agitaation muotoihin ja teki juutalaisia vastaan kääntymisestä akateemisesti hyväksyttävää. Opiskelijoiden keskuudessa juutalaisvastaisuus sai merkittävää vastakaikua. Treitschke korosti juutalaisten osuutta ajan materialistisen tendenssin taustalla, ja oli huolissaan ennen kaikkea juutalaisten vaikutusvallasta Saksan lehdistössä, minkä kautta hän tunsi uhkan kohdistuvan saksalaisen kulttuurin ytimeen.[238] Juutalaisvastaisuus ei vielä 1880-luvulla tavoittanut kuitenkaan liberaalin porvariston enemmistöä. Suurempi kannatus liittyi heidän osaltaan imperialismin kauteen, jolloin rotuteoriat olivat tärkeitä imperialismin perusteluissa.[239] Treitschke itse oli myös siirtomaiden hankinnan kannattaja ja esiintyi julkisuudessa tämän kannan mukaisesti, kuten seuraavassa pääluvussa esitetään.

Nationalismin ja monarkismin kannattajana Treitschke näki valtion kehittymisen demokraattiseen, moniarvoiseen (*pluralistic*) suuntaan uhkana. Hänen julkaisemissaan juutalaiskysymystä koskevissa artikkeleissa esittämä lause ”juutalaiset ovat epäonnemme” tuli myöhemmin uudelleen käyttöön natsien toimesta. On toki todettava, että Treitschke esitti näkemyksenään juutalaisten mahdollisuuden sulautua saksalaiseen yhteiskuntaan, joten suora viittaus natseihin ei ole perusteltu. Ajan ristiriitaisten katsantokantojen olemassaoloa kuvasti Heinrich Mommsen. Hän oli Treitschken kollega Berliinin yliopistossa, mutta suhtautui kriittisesti juutalaisvastaisuuteen. Treitschke sai osakseen kuitenkin runsaasti julkisuutta ja edusti enemmistösaksalaisuutta puolustavaa, valtarakenteita mukailevaa kantaa. Lisäksi siihen liittyi erityisesti Itä-Eurooppan juutalaisten taholta saksalaiseen kansallismielisyyteen kohdistunut Saksan yhteiskunnalle vieraan elementin uhka,[240] joka sopi ilmeisen hyvin ajatukseen valtion vihollisista.

---

[238] Jarausch 1982, 265.
[239] *Deutsche Geschichte in zwölf Bänden* 1998.
[240] Gay, R. 1992, 217-218; ks. myös Snyder 1978, 193. Snyder katsoo Hitlerin pitäneen Treitschkea sankarinaan, koska tällä oli syvä kansallinen tietoisuus ja etenkin juuri tuon mainitun lausahduksen ”juutalaiset ovat epäonnemme” vuoksi.

Aatteiden nopeaa leviämistä ja saksalaisen keskustelun merkitystä kuvastaa, että Suomessakin oltiin varsin hyvin selvillä juutalaiskysymyksestä käytävästä saksalaisesta kirjoittelusta. Jo kesällä 1880 julkaistiin Saksassa juutalaiskysymyksen tiimoilta käydystä keskustelusta *Kirjallisen aikakauslehden* sivuilla esittely, jossa juuri Treitschken ja Stoeckerin näkemyksiä pidettiin kaikkein asiallisimpina ja ”tyynesti” esitettyinä.[241] Aikakauskirjan artikkeleissa kysymystä pyrittiin käsittelemään puolueettomasti, jättäen lukijalle tilaisuuden päättää, minkä mielipiteen haluaa muodostaa. Silti teksteistä löytyi myös tiettyä ennakkoluulojen ylläpitoa tai rakentamistakin.[242] Kokonaisuutena kirjoitukset pyrkivät maltillisuuteen, joskin kielenkäyttö oli paikka paikoin perin leimaavaa. Treitschken näkökantoja pidettiin perusteltuina, mikä osoittaa ”tieteellisyyden” purreen suomalaiseenkin lukijaan. Ja Treitschken yleisempien näkemysten mukainen oli myös kirjoittajan ymmärrys juutalaiskysymyksen muodostamasta esteestä Saksan kansan *henkiselle kehitykselle.*[243]

Luentojensa kokonaisuudessa Treitschke käsitteli tutkimuskirjallisuuden antamaan kuvan suhteutettuna melko suppeasti juutalaiskysymystä. Aivan suorat viittaukset oman ajan tilanteeseen olivat harvassa ja hänen kuvaamansa ”semiittisten”[244] kansojen rooli nojasi lähinnä historialliseen esittelyyn, jolloin etenkin kauppakansojen erot todelliseen kulttuurikansaan nähden vetivät välillä selvempää, välillä implisiittisempää rajaa ´saksalaisuuden´ ja juutalaisten välille. Muuten suorat juutalaisviittaukset liittyivät lehdistöön ja juutalaisten suhtautumistapoihin vallitsevaan kulttuuriin nähden, kuten havaittiin tutkimuskirjallisuudessakin todettavan.

---

[241] Forsman 1880a, 147-156; Forsman 1880b, 181-189.
[242] Vrt. Forsman 1880a, 155.
[243] Ks. Forsman 1880b, 187.
[244] ´Semiittinen´ alettiin liittää 1870-luvun mittaan yhä selvemmin juutalaisiin, vaikka sillä ei alkujaan mitään varsinaista juutalaista sisältöä ollutkaan. Tässä juutalaisessa mielessä sanalla oli uusi merkitys – sillä viitattiin juutalaiseen *syntyperään,* kun aiemmin juutalaisia oli käsitelty omana ryhmänään lähinnä uskonnon perusteella. ´Antisemitismi´ taas oli 1870-luvun lopun saksankielen neologismi, joka levisi

Valtioilla oli Treitschken mukaan vapaus laskea kansat, joista valtio koostui, sulautumaan itseensä; toisaalta kullakin kansalla oli taipumus järjestäytyä poliittisesti itsenäisesti. Ratkaisu tähän ristiriitaan oli, että valtiossa määräävässä asemassa olevan kansan tuli olla myös kulttuurisesti määräävä. Alistetut saattoivat tällöin joutua kärsimään, mutta lopputulos oli palkitseva. Saksassa Treitschke näki erityisesti puolalaisalueilla sulautumisen suhteen ongelmia, etenkin kun katoliset olivat naiiviudessaan lipsuneet puhtaasti protestanttisen, saksalaistavan opetuksen antamisesta.[245]

Varsinaisista juutalaisten aiheuttamista ongelmista hyvä esimerkki löytyi läheltä. Itävallassa kansallisuuksien kirjo oli suuri ja Treitschken mukaan juutalaiset vaikuttivat siellä saksalaisuuteen kaikkea muuta kuin positiivisella tavalla. Juutalaisten suurin aktiivisuus liittyi kaupan harjoittamiseen, johon Treitschken mielestä kuului lisäksi kuolettava viha kristittyjä vastaan. Juutalaiset olivat näin aina olleet ”kansallisen hajoamisen elementti”, joka suojeli mustasukkaisesti omaa yhteisöään vierailta vaikutuksilta.[246] Lisäksi juutalaisista oli todellisiin korkealaatuisiin suorituksiin vain yhden taiteenlajin, näyttelemisen, alalla:

> ”On tunnettu tosiasia, että modernit juutalaiset osoittavat todellista nerokkuutta vain yhdellä taiteenalalla, näyttelemisessä. Eläytyminen muiden mukaan, ilman omaa sisäistä itsenäisyyttä on aina ollut juutalaisen kirjallisuuden vahvuus. Vaikka Heinen kirjallinen lahjakkuus onkin suuri -- ei hän kykene todelliseen herkkään tuntemiseen, kuten Goethe tai edes Chamisso.”[247]

Mikäpä sopi paremmin vieraana elementtinä yhteiskunnassa nähtyyn väestönosaan, kuin ”eläminen toisten ansioilla”, ilman todellista omaa kykyä. Päästiin lähelle

---

nopeasti myös muihin kieliin. Ks. Nipperdey & Rürup 1971, 129, 134; Conze 1984, 161. Treitschke käytti luennoissaan ´semiittistä´ juutalaisten yhteydessä.

[245] Treitschke 1899, 280-281.

[246] Treitschke 1899, 294-295. „ -- ein Element der nationalen Decomposition“.

[247] Treitschke 1899, 295. „ Daher dann die bekannte Thatsache, daß die modernen Juden nur in einen einzigen Kunst eine wirkliche Genialität zeigen, in der Schauspielkunst. Das Anempfinden ohne eigene innere Selbständigkeit ist immer eine Stärke der jüdischen Literatur gewesen. -- So groß das poetische

juutalaisten näkemistä teeskentelijöinä, jotka hakevat vain ulkoista etua itselleen. Vierasta kansallisuuttakin kannettiin kuin takkia[248]. Aiemmin todettu kirjallisuuden merkitys niin Treitschken näkemyksissä kuin todellisessa varhaisen saksalaisen kansallismielisyyden historiassa kuultaa myös lainauksesta läpi. Juutalaiset eivät kyenneet yhtä hyviin suoritukseen kirjallisuuden alalla kuin saksalaiset, minkä voidaan tulkita viittaavan myös kansan ´kulttuuriseen´ tasoon.

”Kodittomilla” juutalaisilla oli ollut aikansa historiassa, lähinnä aluevalloitusten yhteydessä – vallattujen alueiden tuli lakata olemasta kansoja, joita ne olivat ennen olleet ja tässä Treitschke katsoi juutalaisten kyllä kyenneen auttamaan. Kansallisvaltion olemukseen he soveltuivat kuitenkin huonosti. Saksalaisella alueella juutalaisten hyödyllisyys lakkasi, kun ”arjalaiset”[249] oppivat hoitamaan itse rahataloutensa, jossa juutalaiset olivat olleet keskeisessä asemassa. Tämän jälkeen juutalaisista tuli vaarallisia – he olivat valmiita verhoutumaan erilaisten kansallisuuksien taakse, vaikka eivät todellisuudessa sulautuneetkaan muihin kansoihin. Lisäksi Treitschke totesi, että oli tarpeen avoimesti tuoda esiin, kuinka juutalainen lehdistö sotki selviä historiallisia tosiasioita.[250] Treitschke näki vain yhden keinon suojautua juutalaisten verhoutumiselta osaksi saksalaista yhteiskuntaa. Saksalaisuutta ja sen ylpeätä kokemista tuli kohottaa boikotoimalla juutalaisten vaikutusta:

> ” -- todellista kansallisylpeyden antamaa energiaa, -- , että tietoisesti pitäydytään kaikesta, mikä on saksalaiselle olemukselle vierasta. Se koskee kaikkia ja kaikkea: se koskee yhtä lailla teatterikäyntejä, halpahintaisia huvituksia ja sanomalehtien

---

Talent Heine´s ist -- wenn man ihn mit Goethe oder nur mit Chamisso -- vergleicht, ist er doch der Anempfinder, jene sind die Empfinder.“

[248] Treitschke 1899, 295. „[die Jude] -- trägt die fremde Nationalität nur wie einen Mantel.”

[249] “Arjalaisista” ks. Conze 1984, 159-161. Kielitieteen kehityksen kautta ”arjalaiset” (*aryen* = jalo) alettiin liittää alkuperäisen Intiaan kytkeytymisen lisäksi koskemaan kaikkia ”indo-germaanisen” kieliperheen kansoja saaden myös sitä koskevan merkityksen. Käsite sai lisäksi historianfilosofista sisältöä – sillä kuvattiin ”**edistyksen kantajaa”** ja se liitettiin ”korkeimpien eettisten arvojen suojelemiseen” (*Träger des Fortschritts* ja *Bewährung höchster ethischer Wertvorstellung*). Kun ”arjalaiset” liitettiin rotuteorioihin, se alettiin sitoa ”kaukaasiseen” ja ”valkoiseen” rotuun sekä nähtiin arvokkaampana kuin ”semiittiset” (*Semiten)*.

[250] Treitschke 1899, 295-297.

> lukua. Missä on juutalaista likaa, -- , se pitää saksalaisen torjua ja tottua sanomaan totuus asiasta suoraan.”[251]

Yllä olevaa lainausta selvempää kehotusta rajata juutalaiset – ja siinä sivussa muutkin vieraat vaikutteet – ulos ´saksalaisuudesta´ lienee vaikea löytää. Rajaaminen ei tapahdu vain esimerkiksi rahamaailmaa kritisoimalla, vaan pikemminkin kulttuurisin perustein. Lehdistön hallinta oli kauhistuttavaa siitä syystä, että juutalaisilla, kansalla ilman isänmaata, ei ollut ulkopoliittista tajua tai ymmärrystä politiikasta.[252] Tähän voidaan lisätä, että vaikka ymmärrystä olisi ollutkin, se ei ilmiselvästi ollut sellaista kuin Treitschke olisi halunnut. Lehdistön lisäksi myös raha ja kauppa liittyivät juutalaisiin. Kauppakansojen esittelyn kautta Treitschke teki implisiittisempää erottelua saksalaisten ja juutalaisten välille. Esimerkiksi Karthago oli ”semiittinen kauppavaltio”, joka osoitti selvästi kuinka rikkaus ei taannut korkeaa sivistystasoa. Treitschke käytti Karthagoa varoittavana esimerkkinä omassa ajassaan näkemiensä tendenssien seurauksista. Ahneus saattoi johtaa ihmisyyden kauniiden ja jalojen piirteiden rappioon. Karthagolaisten ”kiehuvan ahne semiittinen veri” (*kochend habgierige semitische Blut*) pyrki kaiken ylittävään pääoman hallintaan. Tuloksena oli ulkoisesta hyvinvoinnista huolimatta barbaarisia jumalanpalveluksia ja kirjallisuutta, jota ei voinut riittävän typeräksi edes kuvitella.[253]

Semiittiset kauppakansat toimivat myös vertailukohtana kristilliseen kauppakansaan nähden. Tällainen löytyi Hollannista. Vaikka liiallinen keskittyminen kaupankäyntiin aiheutti ongelmia, ei Hollannissa rahavallasta huolimatta oltu sorruttu räikeään yksipuolisuuteen, vaan osoitettu siveellistä harkintaa (*sittliche Überlegenheit*) kykenemällä myös taiteellisesti ja tieteellisesti korkeaan tasoon.[254] Kyse ei ollut näin

---

[251] Treitschke 1899, 297-298. „ -- wirkliche Energie des nationalen Stolzes, -- , daß man unwillkürlich Alles zurückweist, was dem germanischen Wesen fremd ist. Das gilt von Allem und Jedem; das gilt vom Besuch der Theater und Tingeltangel ebensowohl wie von dem Lesen der Zeitungen. Wo jüdischer Schmutz ist, da soll sich der Germane abwenden, und er soll sich gewöhnen die Wahrheit grade heraus zu sagen.“
[252] Treitschke 1900, 26-27.
[253] Treitschke 1900, 228.
[254] Treitschke 1900, 244-245.

ollen vain kaupankäyntiin liittyvistä tekijöistä, vaan semiittisten kansojen ja siten myös juutalaisten ominaisuuksista, joiden päästessä vallalle ihmisyys joutui rappioon. Lisäksi ahneuden ja kaupankäynnin liialliseen asemaan nostamisen kritiikki liittyi myös aiemmin esiin tuotuun nousevia muutosvoimia kohtaan koettuun vastarintaan.[255] Näin se sopi varoittamaan useammasta kuin yhdestä vanhaa eliittiä uhkaavasta vaarasta.

[255] Vrt. Luvut 4.2. ja 5.1.

6. Saksan ´kulttuuri´ Euroopassa ja sen ulkopuolella

6.1. Maailmanpolitiikan heijastuksia

Imperialismia kannatettiin länsimaissa laajasti 1800-luvun jälkipuoliskolla. Sitä ei voi rajata vain jonkin valtion harjoittamaksi politiikaksi, vaan imperialistisia piirteitä löytyy niin ajan eurooppalaisesta kuin Euroopan ulkopuolisesta politiikasta. Osallistuminen maailmanpolitiikkaan alkoi saada imperialismin myötä uutta merkitystä. Hankitun aseman säilyttäminen sitoutui tällöin kiinteästi maailmanpolitiikkaan. Kansallista itsen määritystä alettiin tehdä sen mukaan, mihin asemaan kansa sijoittui koko maailman mittakaavassa. Vain suurimmat ja vahvimmat kykenivät todella kilpailemaan näin suurella kentällä. Monet aikalaiset kokivat kyseessä olevan kiihtyvän valtakamppailun, jopa selviämistaistelun. Kyse oli tässä mielessä kansojen keskinäisestä kilpailusta.[256]

Tutkijoiden ja julkaisijoiden ilmaisemat ajatukset toimivat vallinneessa tilanteessa kansan piirissä olleiden tunteiden tulkkeina. Koettiin pelkoa häviämisestä kansainvälisessä kamppailussa. Kilvankäynti ei ollut vain hallitusten, valtioiden tai edes kansojen taikka taloudellisten toimijoiden välinen asia. Imperialismia tukevissa julkaisuissa tuotiin esiin, että kilpailua käytiin sivilisaatioiden ja eri poliittisten järjestelmien välillä.[257] Eri maissa uhka nähtiin luonnollisesti eri suunnissa. Britanniassa Saksa koettiin potentiaalisena uhkana. Kasvava taloudellinen voima ja voimakkaasti lisääntyvä väestömäärä saattoivat näin nostaa yhteiskunnalliset ja poliittiset kysymykset ja ideologiat kansainvälisen tason asioiksi.[258]

Keski-Euroopassa uhkaa nähtiin niin lännessä kuin idässä. Iskulause ”amerikkalainen vaara” muotoiltiin tarpeen tullen ”keltaiseksi vaaraksi”. Yhdysvaltojen taholta uhkan

[256] Gollwitzer 1982, 24, 27.
[257] Gollwitzer 1982, 27-28.
[258] Gollwitzer 1982, 71.

tunne liittyi vankasti taloudellisiin tekijöihin, kun taas Venäjältä uhkaava vaara kasvoi etenkin bolševikkien toiminnan aktivoiduttua. Vaaraa idän suunnasta koettiin selvimmin Saksassa ja Itävalta-Unkarissa. Englantilaista ”russofobiaa” vastaavalle tasolle sen kokeminen ei tosin kohonnut, mutta erilaiset uhkakuvat liitettiin silti helposti maailmanpoliittiseen kilpailuun. Kansainvälisen silauksen esimerkiksi antisemitismille antoi moniin maihin levinnyt ”siionistien maailmansalaliittoteoria”, jolloin juutalaisten nähtiin uhkaavan koko maailmanjärjestystä. Myös sosialismin kansainvälisyys herätti pelkoja jopa maailmanlaajuisesta köyhien ja rikkaiden välisestä kamppailusta.[259]

Saksa pidättäytyi kolonialismista Bismarckin aikakaudella. Silloin maailmanpolitiikkaan osallistuminen rajoittui Saksan osalta vielä Manner-Euroopassa saavutetun aseman puolustamiseen ja erityishuomion sai suhde Ranskaan.[260] Ajatukset oman kulttuurin kansainvälisyydestä olivat silti olemassa ja vaikuttivat myös poliittisiin toimiin, sillä kulttuurityö ulkomailla oli huomioitu jo vuoden 1871 valtiomuodon valmistelun aikaan. Varsinaisesti kulttuuripolitiikka oli valtion asia vain silloin, kun kyse oli ulkomaille annettavasta kuvasta tai kun toimien vaikutukset ulottuivat yli yksittäisten osavaltioiden rajojen.[261]

Siirtomaapolitiikkaan osallistuminen oli kuitenkin Saksan poliittisessa historiassa täysin uusi siirto. Vielä 1870-luvulla siirtomaita kohtaan ei ollut kiinnostusta sen enempää Bismarckilla kuin kansallakaan, joskin muutamat professorit (Treitschke!) ja kauppiaat tekivät ajatusta siirtomaista jo tunnetuksi. Jo tuolloin esiintyi lähinnä sivilisaation ja ihmiskunnan parhaalla perusteltuja ajatuksia Euroopan ulkopuolisesta osallisuudesta maailmanpolitiikkaan. Esimerkiksi teologi Fabri totesi jo Bismarckin aikana, että maailmanlaajuinen osallistuminen olisi siveellinen (*sittliche)* velvollisuus, jonka täyttämiseen mikään muu kansa kuin saksalaiset ei olisi yhtä soveltuva.[262]

---

[259] Gollwitzer 1982, 75-76.
[260] Gollwitzer 1982, 221.
[261] Abelein 1968, 14, 252.
[262] Gebhardt 1960, 227; Gollwitzer 1982, 226.

Keskeiset maailmanpolitiikkaan osallistumista koskenutta mielipidettä muodostaneet toimijat olivat yliopistojen professoreja aina Treitschkesta sosiologi Max Weberiin asti. Treitschke toi esiin pelkoa liian myöhäisen maailmanpolitiikkaan osallistumisen seurauksista Saksan kansainväliselle asemalle. Pelko kohdistui siihen, ettei ehdittäisi mukaan Euroopan ulkopuolisen maailman valloitukseen, jolloin vaarana olisi jäädä merkitykseltään toisarvoiseksi voimaksi.[263] Treitschken henkilössä toteutui siirtymä vanhemmasta kansallisuusajatuksesta imperialismiin. Hän oli vahvan, kansallisajatukselle rakentuvan valtiovallan puolestapuhuja, joka kykeni yhdistämään tähän imperialismin niin, että häntä on jopa pidetty *Weltpolitikin* ”isänä”. Julkaisujen ja julkisen tieteellisen keskustelun kautta ajatus osallistumisesta imperialismiin saavutti jo sellaiset mittasuhteet, että sen kannatus alkoi olla hallituksesta riippumatonta. Vilhelmiinisen Saksan (1890-1914) viralliseen ohjelmaan *Weltpolitik* tuli vasta 1897.[264]

Muiden kokeminen uhkana liittyy sellaisenaan kansallismielisyyteen. Tavoista, joilla Treitschke perusteli aktiivista osallistumista maailmanpolitiikkaan, löytyy myös kulttuuripainotuksia. Ne eivät olleet edes mitenkään vain hänelle ominaisia. Kulttuurisia perusteluja ja Saksan erityistä tehtävää korostivat myös muut kirjoittajat, joiden mielestä *Weltpolitik* kuului Saksan erityislaadun täyttämiseen. Tällöin saksalaisuuden erinomaisuutta haluttiin viedä muuallekin, koko ihmiskunnan parhaalla perustellen.[265] Näin ´kulttuurin´ kehitys kelpasi sisäpolitiikan ohella myös kansainvälisten toimien perusteeksi.

[263] Geiss 1976, 80-81.
[264] Gollwitzer 1982, 227-228.
[265] Vrt. Gollwitzer 1982, 229.

6.2. ´Saksalaiset´ Euroopan mittakaavassa

Tietyn kulttuuritason ylläpitoon kuului Treitschken mukaan kanssakäyminen. Kansojen välisten suhteiden kautta annettiin ja otettiin vastaan vaikutteita. Tämä kanssakäyminen kuului erityisesti kristikunnan käytäntöihin. Kanssakäyminen mahdollisti sen, ettei moderneja kulttuurikansoja uhannut enää vanhemman ajan kansojen tapainen rappioituminen. Saavutetun tason ylläpito vaati kuitenkin kanssakäymisen ohella oman piirin puolustamista – historian oppeihin kuului varsinkin, että naisellisuus ja sentimentaalisuus olivat heikkouksia. Vain tarmokkaat kansat saattoivat kehittyä ja valtion rooli oli olla vahva ja tunteeton. Euroopassa suuret valtiot olivat aina hallinneet, kun pienten kohtalona oli olla merkitykseltään toisarvoisia. Kansallisylpeys, joka oli mahdollista saavuttaa vain suuressa valtiossa, oli kansan ”siveellisen tarmokkuuden” (*sittlichen Tüchtigkeit*) merkki.[266] Näin ollen oli selvää, että valtion suuruus oli tarpeellinen tavoite kansallisen kehittymisen kannalta. Olivathan *kaikki* kirjallisuuden ja taiteen suuret mestariteoksetkin suurten kansakuntien (*großen Nationalitäten*) tarjoamalta perustalta syntyneitä.[267] Sama suuruuden vaatimus ´kulttuurin´ kukoistamiseksi oikeutti siten yhtä lailla Saksan yhdentymisen Preussin ohjaksissa kuin periksi antamattoman ja tarmokkaan osallistumisen maailmanpolitiikkaan.

Korkean kehitystason saavuttaminen ja sen ylläpitäminen vaati historian opetusten mukaan ajoittain tarttumista myös aseisiin. Tämä näkemys selittänee, miksi Treitschkea kohtaan tunnettiin niin suurta mielenkiintoa anglosaksisen tutkimuksen piirissä I maailmansodan syttymisen jälkeen[268]. ´Kulttuurin´ kautta sotia kuitenkin myös kyettiin välttämään. Treitschke itse totesi, että ”kaikki kulttuuri pyrkii harmonisoimaan ihmisten elämää”. Riittävä kehitystaso aiheutti sodan kauheuksien näkemisen kontrastina harmoniselle yhteiselolle. Siksi Treitschke tunnusti aikansa ihmisten jakaman

[266] Treitschke 1899, 30, 34, 42, 44-45.
[267] Treitschke 1899, 47.
[268] Vrt. Luku 2.1.

tuntemuksen sodankäynnin hirvittävyydestä. Kyse oli silti suvereenien valtioiden sisäisestä kehityksestä huolehtimisesta. Ikuista rauhaa ei ollut olemassa niin kauan kuin vain löytyy suvereeneja valtioita.[269] Valtion mahti ja reaalipolitiikka astuivat tunteellisuuden edelle. Omasta asemasta kehityksen etupiirissä oli oltava valmis taistelemaan.

Valtion rooli alkoi keisarillisen Saksan oloissa olla selvästi korostuneempi kehityksen edistämisessä kuin aiemmin 1800-luvulla. Valtion sisäisten henkisten saavutusten puolustaminen ja ´kulttuurisen´ edistyksen ylläpitäminen nivoivat valtioiden väliset suhteet osaksi kehitystehtävää. Saksan suhteessa muihin valtioihin kyse oli Saksan aseman piirtämisestä Euroopan sisäisen valtakamppailun kartalle – yhdistyneen Saksan valtapoliittisen merkityksen perustelusta. Samalla kansa, sen sisäinen erityislaatu ja ´kulttuurin´ taso, asettui tärkeäksi osaksi Saksan kansainvälisen erinomaisuuden ydintä. Näin ulkopoliittinen valtakamppailu heijastui myös sisäpolitiikan tavoitteisiin, siihen millainen kansa oli todellisen ´saksalaisuuden´ kantaja ja kehittäjä, kelvollinen ”viemään Saksaa” rajojen ulkopuolelle.

Kansallisvaltioiden synty oli Treitschkelle normaalin kehityksen tulos. Kansallisvaltio kykeni muodostamaan poliittisen keskuksen, joka yhdisti ”heimotoverit” keskenään. Tältä pohjalta on helppo ymmärtää, että Treitschke koki katkeruutta Wienin kongressin päätökset tehneitä valtioita kohtaan – ja samalla sympatiaa Italiaa kohtaan. Sekä Saksa että Italia oli vaimennettu Wienin kongressin tuloksena.[270] Niillä molemmilla oli edellytykset kansallisvaltiokehitykselle, mutta ne olivat tuolloin vielä jääneet esimerkiksi sellaisen valtion jalkoihin, jota ei edes valtioksi tullut nimittää. Itävalta oli näet ”pikemmin perhe kuin valtio”[271]. Monikansallinen ja Habsburgien yhdistämä valtakunta ei Treitschkelle kelvannut kansallisvaltioksi.

---

[269] Treitschke 1899, 76-77.
[270] Treitschke 1899, 76, 118-119.
[271] Treitschke 1899, 114. „ -- Österreich ist gar kein Staat, sondern nur eine Familie.”

Eri maiden kansallisuuksiin sisältyi seikkoja, joilla Treitschke perusteli eroja valtioiden kansainvälisessä merkityksessä. Inhimillinen toiminta loi sisällön elinympäristön olemukselle:

> ”On ihmisen hallittavissa muuttaa usein monipuolisesti ja merkittävästi asuttamansa maan luonnetta. -- Arkangelissa ei kehittyisi koskaan Islannin tapaista korkeakulttuurin kukoistusta, koska venäläiset asuttavat sitä.”[272]

Vaikka inhimillinen toiminta olikin lopulta määräävää, luonnonolot vaikuttivat materiaalisiin elämän edellytyksiin. Materiaalisten edellytysten jälkeen tulivat moraaliset ja puhtaan *esteettiset* seikat esiin, eikä niitä tullut väheksyä. Siinä, missä saksalainen osasi nauttia metsäluonnon kauneudesta, ei romaanisten kansojen edustajilla ollut mitään käsitystä tuosta nautinnosta. Englantilaiset taas olivat joutuneet kärsimään ilmastostaan sekä viinin puutteesta ja maaseutumaisemansa karkeudesta, mikä oli väistämättä lyönyt leimansa heidän kulttuuriinsa. Saksan monilla alueilla sen sijaan oli olojen monimuotoisuus vaikuttanut kohottavasti ja virkistävästi.[273] Kansallisten erojen kautta syntyi eroja myös kansallisuuksille rakentuvien valtioiden välille – väistämätön syy ajoittaisiin skismoihin, jopa mahdolliseen miekankalisteluun.

Eri kansoille kehittynyt erilainen ”kansanluonne” ohjasi Treitschken mukaan ihmisten käyttäytymistä. Tietyt eurooppalaisetkin kansat olivat luonteeltaan sellaisia, että ne ”lisääntyivät eläimellisen nopeasti” (*vermehren sich animalisch Schnell*). Eri kansoilla (*Völkerstämme*) oli erilaisia ominaisuuksia, jotka näkyivät etenkin asutettaessa samaa seutua. Kukin kansa asutti elinympäristöään tasonsa mukaisesti toimien. Tällöin tietyt kansat olivat yksinkertaisesti olemukseltaan jalompia kuin toiset – ja saksalaiset lukeutuivat niihin jaloimpiin.[274] Treitschke luokitteli epäjaloihin lähinnä alistetussa asemassa eläneitä kansoja, kuten mustalaiset. Kyse oli olemassa olevien erojen

---

[272] Treitschke 1899, 212. „So sehr steht es in der Macht der Menschen, den Charackter des von ihm bewohnten Land zu verändern. -- In Archangel wird nie, wie in Island, eine höhere Cultur geheiden, weil die Russen dort sitzen.”
[273] Treitschke 1899, 208-209, 224-225.
[274] Treitschke 1899, 228.

ylläpidosta vedoten kansan sisäisten edellytysten mahdollistamaan kehitystasoon. Erottelu noudatteli samoja linjoja myös siinä, kenet laskettiin mukaan kulttuurikansoihin.[275] Kaikki eurooppalaiset kansat eivät suinkaan lukeutuneet kulttuurikansoihin, vaan ne määrittyivät pitkälti Länsi-Euroopan vahvojen valtioiden hallitsevien kansallisuuksien mukaan. Treitschke näki erot luonnollisina – niin yhteiskuntien sisällä kuin niiden välillä.

Euroopan johtavien kansallisuuksienkin välille syntyi eroa paikoin yllättävinkin perustein. Esimerkiksi naisen arvostamisen erilaiset muodot eri kulttuurivaltioissa kuvastavat hyvin, millaisin perustein Treitschke ylläpiti tiettyjä asenteita toisia kansallisuuksia kohtaan. Etenkin Ranska oli hänen mukaansa naisvalta niin pitkälti kuin se vain kristilliseltä pohjalta oli mahdollista. Italiassa naisten vaikutusvalta ei sentään päässyt aivan vastaaviin mittasuhteisiin kuin Ranskassa.[276] Itse Saksan osalta naisten merkitys historiassa oli osoitus saksalaisen elinpiirin rikkaudesta. Saksaa koskien ei näet toisten kansojen tapaan voinutkaan tehdä pääpiirteittäistä kuvausta. Saksalaisten tavat, henki ja luonne olivat perin moninaiset – historiasta saattoi löytää niin naisellisia kuin miehekkäitäkin ajanjaksoja. Jälkimmäisiä silloin kun historiassa oli tapahtunut suuria asioita, kuten uskonpuhdistuksen aikana ja jälleen 1800-luvulla, aiempia lähinnä historiallisen heikkouden kausilta. Preussi itsessään oli kokenut poikkeuksellisen vähän naisvaltaa historiassaan.[277]

Saksan historian selittäminen rikkaana ja monipuolisena, saksalaisen elämän moninaisuuden heijastajana, antoi mahdollisuuden esittää heikkouden jaksot naisellisina ja vahvat miehekkäinä. Tätä mahdollisuutta ei muiden kansojen stereotyyppisemmässä tarkastelussa ollut tarjolla. Ennen kaikkea huomiota herättää muiden eurooppalaisten kansojen vähättely niiden naismaisuuden kautta. ”Heikko naisellisuus” ilmeni perin miehekkäänä esitetyn Preussin historian kontrastina. Tietysti kyse oli samalla siitä,

[275] Treitschke 1899, 228-229, 231.
[276] Treitschke 1899, 244-245.
[277] Treitschke 1899, 245-249.

miten naisen arvo yhteiskunnassa ylipäänsä nähtiin. Naisellisuuteen liitettiin kykyjen heikkoutta. Heistä ei esimerkiksi ollut todellisen taiteen tekijöiksi: ”Yhdelläkään naisella ei ole varsinaista luovaa kykyä, jota vaadittaisiin todellisen taideteoksen toteuttamiseen; poikkeukset ovat äärimmäisen harvinaisia.”[278] Oli Preussin onni, että siellä ei naisellisuutta ollut laskettu hallitsevaan asemaan. Samalla tarjoutui hyvä perustelu saksalaisen kulttuurin kansainväliselle erityisasemalle.

Kansallisuus, ”veren ykseys” (*Gemeinschaft des Blutes*), nivoutui yhteen valtion kanssa. Erilaiset heimotaustat yhdistyivät valtion huomassa saman kielen ja kulttuurin siteellä. Treitschken näkemys valtiosta oli kansallisuuden ja valtion yhteen sulattava – näiden kahden käsitteen tuli käydä yksiin, kattaa sama alue. Kansallisuus saattoi elää historian mukana, mutta joillakin jaloilla kansoilla sisäinen nerous ja synnynnäinen erityislaatu oli pysyvämpää. Vain kaksi ”alkukansaa” (*Urvölker*) olivat sellaisia joita ei käynyt ylittäminen. Niiden kieli ja kulttuuri eivät olleet vastaanottaneet muualta, vaan levittäneet itse vaikutteita muualle. Nämä kansat olivat kreikkalaiset ja *saksalaiset*.[279] Saksassa sisäinen yhtenäisyys olikin Treitschken mukaan aivan toisella tasolla kuin muissa kulttuurivaltioissa. Näin oli ollut jo kauan ennen valtiollista yhtenäisyyttä:

> ” Jo roomalaiset totesivat yhä uudelleen, kun tapasivat saksalaisia milloin Balkanin niemimaalla, milloin Galliassa: näillä kansoilla ei ole lainkaan valtiota, ei päällikköä, mutta silti toinen on niin toisensa kaltainen, että heidät voisi vaihtaa keskenään.”[280]

Treitschken muodostama kuva on perin yhtenäinen. Saksalaisten historiallinen yhtenäisinä esittäminen oli tärkeätä. Se oli eittämättä keino pyrkimyksissä saavuttaa todellista yhtenäisyyttä. Samaa tarkoitusta ajoi saksalaisten erityisyyden esille nostaminen: sen pohjalta saatettiin tuntea yhteistä ylpeyttä muihin nähden.

---

[278] Treitschke 1899, 256. „Keine Frau hat das wahrhaft schöpferische Vermögen, das Anspruch machen kann ein wirkliches Kunstwerk hervorzubringen; Ausnahmen sind wunderbar selten.”
[279] Treitschke 1899, 269, 271-272.
[280] Treitschke 1899, 286. „Schon die Römer, wenn sie Germanen beld auf der Balkanhalbinsel, bald in Gellien finden, berichten immer von Neuem: diese Völker haben keinen Staat, kein Oberhaupt, und doch sieht Einer dem Anderen ähnlich zum Verwechseln.“

Tretischke löysi muista Euroopan kansoista helposti heikkouksia, joihin saksalaisuutta saattoi heijastella. Aristokraattinen Englanti ja Hollanti olivat pohjimmiltaan kauppavaltioita – joskin molemmilla oli sentään korkeita kulttuurisaavutuksia niin tieteessä kuin taiteessa. Italian ja Espanjan katolisuus oli arveluttavaa, vaikka se italialaisissa ei ilmennytkään yhtä fanaattisena kuin espanjalaisissa. Italialaiset patriootit olivat lisäksi asia erikseen, hehän vastustivat paavinvaltaa ja italialaiset ylipäänsä osoittivat romaanisista kansoista parasta kykyä itsehallintoon. Puolalaisia vaivasi ”kansanluonteeseen” kuuluva veto seikkailuihin (*abenteuerliche Drang*) ja byrokraattisen ranskalaiset eivät kyenneet ottamaan vastuuta, kun kohtasivat vaikeuksia vaan olivat aina etsimässä syntipukkeja. Itävalta oli kuin Sparta Saksan vertautuessa Ateenaan. Lisäksi saksalais-roomalaisen keisarikunnan kruunun joutuminen Habsburgien käsiin oli ollut historiallinen katastrofi.[281] Muista eurooppalaisista kulttuurikansoista oli näin ollen löydettävissä eroja saksalaisuuteen nähden. Jos Preussi oli erityisasemassa Saksan oloissa[282], oli Saksa sitä koko Euroopan mittakaavassa.

Saksan heikkouden ajat Treitschke koki epäluonnollisiksi Euroopan historiassa. Kun Saksa, ”Euroopan sydän” (*das Herz Europas*), oli 1600-luvulla heikko, johti se keinotekoisten suurvaltojen (Hollanti ja Ruotsi) syntyyn, kun ne puolustivat protestanttisuutta Saksan itse ollessa tähän kykenemätön.[283] Saksan 1800-luvun yhdentymiskehitys sotineen taas kuvasti uuden järjestyksen syntyä. Ranska oli menettänyt asemansa ja voimien luonnollinen jakautuminen palannut kartalle:

> ” -- Sedanin taistelun jälkeen Ranska oli voimaton hallitsemaan vastaisuudessa maailmaa. Siitä lähtien on maanosamme kartta ollut paljon luonnollisempi, keskus on vahvistunut. Nerokkaasta ajatuksesta, että Euroopan painopisteen on sijaittava keskellä, on tullut todellisuutta.”[284]

---

[281] Treitschke 1900, 17, 40, 43, 106, 156, 226, 330, 483.
[282] Treitschke 1900, 337-339.
[283] Treitschke 1900, 528-529.
[284] Treitschke 1900, 540. „ -- zeigt sich nach der Schlacht von Sedan Frankreich machtlos, noch fernerhin die Welt zu beherrschen. Seitdem ist die Lnadkarte unseres Erdtheils viel natürlicher, das Zentrum ist

Yhdistynyt Saksa, ”luonnollinen” voimatekijä Euroopassa, oli lopulta jälleen niin vahva että kykenisi olemaan mukana toteuttamassa sitä ´kulttuurin´ kehitystä, mikä tulisi olemaan kaikelle ihmiskunnalle eduksi. 1800-luvulla maailmanpoliittinen valta oli vielä lähinnä Eurooppaan keskittynyttä valtaa. Eurooppalaisessa ympäristössä esille nouseva Saksan erityislaatu tarkoitti, että ´saksalaisuus´ oli jotain erityistä myös maailmanlaajuisesti.

6.3. Saksa Euroopan ulkopuolisena toimijana

Kansakuntien väliset erot olivat Treitschken näkemyksen mukaan hänen omana aikanaan aivan eri tasolla kuin vielä keskiajalla. Siinä, missä keskiajan Euroopan papisto tunsi muuhun väestöön nähden koulutukseen ja latinankieleen perustuvaa yhtenäisyyttä ja ritareita sitoi yhteen keskinäinen käyttäytymiskoodisto, oli 1800-luvun yhtenäisyys jo kansallisuuteen perustuvaa. Kehittyvä kansallismielisyys oli tukeutunut hänen mielestään erityisesti kansallisten kielten varaan ja Napoleonin sodat olivat aiheuttaneet kansallismielisyyteen heräämistä.[285] Kaikki argumentteja, jotka on varmasti löydettävissä muiltakin kuin Treitschkelta, uudemmasta tutkimuksestakin. Napoleonin sotien herättämä saksalainen kansallismielisyys ei kuitenkaan ollut järin laajaa liittyen tosiasiassa lähinnä sivistysporvariston toimintaan. Samaa voidaan todeta myös kansankielisestä kirjallisuudesta. Se yhdisti koulutettua sivistyneistöä yli ruhtinaskuntien rajojen.

Treitschke esitti Napoleonin sodat kaikkia koskettavana historiallisena totuutena, yhteisen kansan herättäjänä. Kirjallisuus taas nosti ”kulttuuria kantavan” sivistyneistön

---

erstarkt, der geniale Gedanke, daß der Schwerpunkt Europas in der Mitte liegen müsse, ist Wirklichkeit geworden.“

[285] Treitschke 1899, 31-32.

merkittävään rooliin. Näiden historian kertomusten ja kielen varaan rakentuvien saksalaisuuden osien lisäksi Treitschke toi esiin *kulttuuritehtävää*:

> ”Siitä alkaen, kun luonteeltaan kansallinen klassinen kirjallisuus erottautui latinankielisestä kirkkosivistyksestä, on kansallisten kulttuurikielten kautta vahvistunut myös kansojen sisäinen erityislaatu. Valtiollisesti järjestäytyneen kansan järkevä ja itsestään selvä tehtävä on tarkastella ja puolustaa asemaansa kansainyhteisössä ja osallistua ihmisyyden suureen kulttuuritehtävään”[286]

Kulttuuritehtävä kosketti koko ihmisyyttä, mutta siihen osallistuminen rajautui kansojen ja niiden muodostamien kansallisvaltioiden sisäisesti. Historiallisesti oli nähtävissä, että valtioiden merkitys liittyi ensisijassa juuri kulttuurin kehittämiseen.[287] Valtion kautta osallistuttiin kanssakäymiseen muiden kansojen kanssa. Kuviossa 1 (s. 42) esitetty yleistys Euroopan ja sen ulkopuolisten kansojen tilanteesta tarkentuu tällöin siten, että ulkoeurooppalaisiin nähden kehittyneempi Eurooppa voidaan rajata kansallisvaltiollisiin osiin. Kullakin eurooppalaisella kansallisvaltiolla oli oma ”sisäinen erityislaatunsa”, jonka tason mukaisesti sen tuli osallistua koko ihmiskunnan ´kulttuuriseen´ kehittämiseen. Asetelmana oli Eurooppa suhteessa ulkoeurooppalaisiin, mutta myös eurooppalaisten kansallisvaltioiden välinen vertailu alkoi mahdollistua tämän laajemman kehyksen sisällä.

Maailmanpolitiikka heijasteli pohjimmiltaan eurooppalaista kansojen välistä kilpailua. Tuo Euroopan ulkopuolella tapahtuva kilpailu oikeutettiin rotuihin tukeutuvan päättelyn kautta. Historioitsijalle riitti neljän päärodun erottelu, jolloin valkoisen lisäksi oli olemassa musta, punainen ja keltainen rotu. Näistä valkoinen oli korkeimmalla tasolla. Keltainen rotu ei ollut koskaan kyennyt vapaaseen valtionmuodostukseen, eivätkä punaisen rodun valtiolliset saavutukset Etelä-Amerikassa olleet nekään olleet vapaita. Keltainen ja punainen rotu olivatkin lähellä toisiaan valkoisen asettuessa niiden

[286] Treitschke 1899, 32. „Seit sich aus der alten lateinischen Kirchenbildung die klassischen Literaturen von nationalem Charakten ausgesondert haben, seitdem ist durch diese nationalen Cultursprachen auch die innere Eigenart der Völker gekräftigt worden. Seine Stellung zu behaupten in der Gesellschaft der Völker und an seinem Theile beizutragen zu der großen Culturaufgabe der Menschheit, das ist die Vernünftige Aufgabe eines staatlich geordneten Volkes das sich selbst erkennt.

vastakohdaksi. Musta rotu oli kaikkein kehittymättömin, se oli aina ollut kaikille muille alisteinen: ”neekerivaltiot eivät koskaan olleet kyenneet kohoamaan minkäänlaiselle todellisen kulttuurin tasolle.” Kehittyneimmästä valkoisesta päärodusta oli mahdollista erottaa vielä kaksi luokkaa, arjalaiset ja semiittiset.[288] Näiden suhteen ei jäänyt epäselvyyttä siitä, kumpi oli alhaisempi, kun muistetaan että juutalaiset edustivat semiittistä rotua[289].

Kyse ei ollut silti vain siitä, että jotkin Euroopan ulkopuoliset rodut olivat vähempiarvoisia, vaan yhteiskunnan kokonaisuutta koskevista eroista. Esimerkiksi Amerikan asema nuorena yhteiskuntana oli jäädä kehityksellisesti eurooppalaisten kulttuurikansojen muodostamien valtioiden alapuolelle:

> ”Amerikassa on vielä yhteisö vahvempi kuin valtio. Amerikkalainen *self-made man* on paras esimerkki nuoren siirtokunnan sosiaalisesta elämästä. -- yleisesti voidaan väittää, että vanhassa kulttuurintäyteisessä Euroopassa eletään intensiivisemmin ja inhimillisemmin kuin rapakon toisella puolella.” [290]

Euroopan vanhoista kulttuurikansoista Englannissa ja Saksassa Treitschke esitti valtion roolin olevan kehittynein. Saksan poliittinen valtiokehitys oli ollut muuta Eurooppaa myöhäisempi, mikä kääntyi kuitenkin lopulta positiiviseksi – Saksa saattoi ottaa oppia muiden toiminnasta ja olla siten ”universaalimpi”. Saksan kansainvälinen merkitys ja suuruus muodostui sen valtiollisesta kehittyneisyydestä.[291] Kehittyneisyytensä vuoksi Saksa ansaitsi paikkansa kansainvälisen politiikan kärkiryhmässä.

---

[287] Treitschke 1900, 520.
[288] Treitschke 1899, 273-274. „ -- die Negerstaaten haben sich nie zu irgend etwas von wirklichen Cultur erhoben.“
[289] Ks. Luku 5.5.
[290] Treitschke 1899, 85. „So ist in Amerika die Gesellschaft noch stärker als der Staat. Der Amerikanische self-made-man ist das beste Beisbiel für die Entwicklung des socialen Lebens in jungen Kolonien. -- aber in Allgemeinen können wir behaupten, daß man in dem alten culturdurchtränkten Europa intensiver, menschlicher lebt als drüben bei den Yankees.“
[291] Treitschke 1899, 85-87.

Yksi syy suurten valtioiden paremmuuteen pieniin nähden oli suuren valtion mahdollisuus kolonisaatioon, emämaan vaikutusmahdollisuuksien kasvattamiseen siitä riippuvaisen ”tyttären” avulla. Jos emämaan ja kolonioitten välinen kanssakäyminen oli riittävän tiivistä, saattoi niiden välille vähitellen kehittyä miellyttävä henkinen yhteys.[292] Emämaa säilytti silti kehittyneemmän asemansa. Siirtomaat olivat historiallisesti ja ikärakenteeltaan nuoria, niiden elämäntapa oli kiivas ja nopea. Ne olivat kuin puu ilman juuria.[293] Korkeamman kulttuurin kehitysmahdollisuuksia ei siksi liiemmin ollut:

> ”On tuskin ajateltavissa, että Amerikan kolonioissa voisi kehittyä kulttuuria, joka olisi siveellisesti vertailtavissa vanhaan Eurooppalaiseen kulttuuriin; yhä tähän päivään mennessä on tuo Washingtonin toive pysynyt täyttymättömänä.”[294]

Siirtomaiden hankinta oli tärkeää, vaikka niiden ´kulttuurinen´ taso ei kyennytkään kohoamaan emämaan rinnalle. Historiallinen opetus oli, että kaikki suuret kansat olivat halunneet ”lyödä leimansa” (*der Stempel aufzudrücken*) barbaarisiin maihin. Ja joka tapauksessa siirtomaita hankkimalla vietiin ”ihmisyyden kulttuuritehtävää” eteenpäin. Siksi alhaisella tasolla muualla maailmassa oltiin. Treitschken oman ajan eurooppalaisten harjoittama kolonialismi oli käynnissä ympäri maailman ”valkoisen rodun joukkoaristokratian hankkimiseksi” (*Massenaristokratie der Weißen Rasse*)[295]. Keskeistä oli, että siirtomaiden hankintaan tuli osallistua:

> ”Joka ei osallistu tähän väkivaltaiseen kilpailuun, joutuu vielä kerran surkeaan asemaan. Siksi tämän päivän suurelle kansakunnalle on elintärkeää osoittaa, että sillä on halua siirtomaiden hankkimiseen.”[296]

---

[292] Treitschke 1899, 119-120.
[293] Treitschke 1900, 533.
[294] Treitschke 1899, 121. „Es ist kaum denkbar, daß aus den Koloniern in Amerika eine Cultur hervorgehen könnte sittlich ebenwürdig der alten europäischen; bis heute ist diese Hoffnung Washington´s noch unerfüllt geblieben.“
[295] Ks. Conze 1984, 161-162. Rodun näkeminen osana historian täydellistymistä kansojen välisessä kamppailussa oli tuotu esiin jo 1800-luvun puolivälissä, jolloin kreivi Gobineau esitti ajatuksen tarmokkaimpien kansojen selviytymisestä ja hallinnasta vähempiarvoisten kansojen kustannuksella. Tämä näkemys vaikutti vahvana vuosisadan lopulla. Se ei siis ole vain Treitschkelle ominaista.

Siirtomaiden tärkeys emämaalle tuli suoran hyödyn lisäksi välillisesti emämaan kulttuurin ja kielen leviämisen kautta. Se jäisi jopa jäljelle, vaikka siirtomaan välitön side emämaahan katkeaisi. Siksi 1800-luvun kehitys ei ollutkaan ollut Saksalle imartelevaa. Englanti oli ottanut perin kattavan etulyöntiaseman siirtomaiden hankinnassa. Saksan tulevaisuuden tie oli Treitschken näkökulmasta selvä, vaihtoehtoja ei juuri jäänyt:

> ”Aivan epäilyksettä on merkittävä siirtomaakehitys onni kansalle. On vain meidän tämän hetkisten siirtomaiden vastustajiemme lyhytnäköisyyttä, etteivät he tätä ymmärrä. Saksan asema riippuu täysin siitä, kuinka monta miljoonaa ihmistä tulee puhumaan saksaa tulevaisuudessa.”[297]

Saksalaisten tulikin siirtyä *omiin* siirtomaihin. Muuttaminen vaikkapa Amerikkaan ei tuonut emämaalle pitemmällä aikavälillä hyötyä. Siirtomaiden hankinta oli Treitschken tulevaisuuden näkymissä tekijä, joka lopulta määrittäisi kuulumista eurooppalaisten suurvaltojen joukkoon. Kyse oli siitä, oltiinko valmiita ottamaan oma asema valkoisen rodun joukossa, oltiinko valmiita osallistumaan maailman hallitsemiseen. Kyse oli Saksalaisesta kulttuuritehtävästä (*Culturaufgabe*), valmiudesta antaa oma panoksensa kehitykseen.[298] Siirtomaapolitiikka heijasteli aivan selkeästi Euroopan sisäistä valtakamppailua. Saksa oli ”kerran ollut suurin merimahti”, ja sellainen sen piti tulevaisuudessakin oleman.[299]

Euroopan sisäisesti Länsi-Eurooppa esitettiin Treitschken luennoissa Itä-Eurooppaa kehittyneempänä. Läntinen kulttuuri oli itäistä kehittyneempää. Esimerkiksi Itä-Euroopan historiassa kaupallinen menestys oli pitkälti perustunut *saksalaisen*

---

[296] Treitschke 1899, 121. „Wer bei diesem gewaltigen Wettkampf nicht mitwirkt, wird später einmal eine klägliche Rolle spielen. Es ist daher eine Lebensfrage für eine große Nation heute, kolonialen Drang zu zeigen.“

[297] Treitschke 1899, 123. „Ganz ohne zweifel ist eine große koloniale Entwicklung ein Glück für ein Volk. Es hängt doch die ganze Stellung Deutschlands mit davon ab, wie wiele Menschen in Zukunft deutsch sprechen werden.“

[298] Treitschke 1899, 123-124, 208, 233; Treitschke 1900, 48.

[299] Treitschke 1899, 216. „ -- Deutschland -- einst doch die erste Seemacht gewesen -- “

porvariston toimintaan.[300] Vanhan länsieurooppalaisen sivistyksen etu oli pitkä perinne, joka liittyi myös valtiomuotokysymykseen. Esimerkiksi Amerikan nuori yhteiskunta ja sen demokraattinen valtiomuoto aiheuttivat yhteisvaikutuksena ”henkisen ilmapiirin kapeutta”, joka johtui sekä nuoresta ´kulttuurista´, että demokratiasta. Tämä heijastui yleisiin elintapoihin – jopa amerikkalaiset juomatavat olivat rajuja, hillittömyydessään ylitse lyöviä.[301] Siirtomaapohjalta oli kerta kaikkiaan melko mahdotonta päästä emämaan kulttuuritasolle. Silti siirtomaihin oli syytä viedä vanhaa, hyvää, kehittynyttä ´kulttuuria´. Tärkeätä oli, että pysyttäisiin yhteydessä emämaahan:

> ”Siirtomaat eivät yllä lähellekään emämaan kulttuuria. Kansasta, jolla ei ole ollut omaa nuoruusjaksoaan, ei tule koskaan esteettisessä mielessä luovaa, ellei se ole välittömässä yhteydessä emämaansakanssa.”[302]

Siirtomaakysymys oli monitahoinen. Toisaalta Treitschke perusteli sitä rotujen luontaisella eriarvoisuudella, joka oikeutti valkoisen rodun toiminnan. Toisaalta pelkkä rotujaottelu ei riittänyt oikeuttamaan eurooppalaisten kulttuurikansojen toimintaa suhteessa valkoisen rodun hallitsemiin siirtomaihin. Tähän tarvittiin yhteiskunnallisempaa lähestymistapaa. Tietyt valkoisen rodun kansat olivat muita tärkeämpiä. Lisäksi siirtomaapohjalta kehittyneen yhteiskunnan ”nuoruus” oli keskeinen argumentti Euroopan vaikutusvallan säilyttämiselle. ”Vanha (Länsi-)Eurooppa” oli henkisesti kehittynein. Euroopan vanhoilla kulttuurikansoilla, jotka olivat yhdistyneet kansalliselta pohjalta valtioiksi, oli todellinen historia ja niiden esteettinen ymmärrys oli kehittynyt vuosisatojen saatossa. Vanhalta eurooppalaiselta pohjalta ymmärrettiin välttää nuoren yhteiskunnan vaaroja, joista keskeinen oli rahanahneudesta johtuva yksipuolistuminen.[303] Tässä Saksalla oli oma tehtävänsä. Samasta syystä tuli huolehtia valmiuksista osallistua mertentakaiseen toimintaan. Treitschke näki siksi riittävän

---

[300] Treitschke 1900, 96, 98.
[301] Treitschke 1900, 270-272. „eine Dünne der geistigen Lebens“
[302] Treitschke 1900, 302. „Kolonien reichen nicht im Entfernsten an die Cultur des Mutterlandes heran. Ein Vo lk, das keine rechte Jugend gehabt hat, wird nie schöpferisch genial werden in ästetischem Sinne, wenn es nicht in unmittelbarem Zusammenhang mit seinem Mutterlande bleibt.“
[303] Ks. Treitschke 1899, 120.

vahvan laivaston olevan tärkeä kansallinen voimavara. Samalla tulee jälleen esiin saksan osallisuus kulttuuritehtävän toteuttamiseen:

> ”Valtameren takaisten maiden hallinnasta tulee nykypäivänä eurooppalaisten sotalaivastojen keskeisin tehtävä. Koska inhimillisen kulttuurin tavoite on toki koko maapallon kattava valkoisen rodun aristokratia, tulee kansan merkitys riippumaan lopulta siitä, mikä osa sillä on valtameren takaisesta maailmasta hallinnassaan.”[304]

Saksan osalta tilanne kehittyi lopulta siihen, että esitettiin argumentteja, joissa saksalaiset nähtiin lähes ainoana kulttuuritehtävän tärkeyden ymmärtävänä kansana. Treitschken luennoissaan kuvastama näkemys kulttuuritehtävästä tiivistyy hyvin otteessa kansakunnan korkeimman symbolin, keisarin, aivan 1900-luvun alussa pitämästä taidetta käsittelevästä puheesta. Siinä viitattiin taiteen kasvattavaan merkitykseen niin alempien säätyjen kuin saksalaisten kansainvälisen merkityksenkin kannalta:

> ”Taiteen tulee auttaa vaikuttaen kasvattavasti kansaan. Kovan työn ja vaivannäön kautta se voi antaa myös alemmille säädyille mahdollisuuden suuntautua jälleen suuren ihanteen mukaisesti. Meille, saksalaiselle kansalle, suuret ihanteet ovat muodostuneet kestäväksi omaisuudeksi, jonka muut kansat ovat enemmän tai vähemmän kadottaneet. Vain saksalaiset ovat jäljellä, heidät on nimetty kärkisijalle huolehtimaan, suojelemaan ja edistämään näitä suuria ajatuksia. Ja näihin ihanteisiin kuuluu, että annamme työskenteleville ja vaivaa näkeville luokille mahdollisuuden kohottautua kauneuteen, korkeammalle tasolle, irrottautua muista ajatuspiireistään.”[305]

Kehitysajatus, liittyen hallitsevan luokan mukaisiin ihanteisiin, piirtyy vahvasti tästä lainauksesta. ´Kulttuuri´, ja taide sen osana, olivat Treitschkella keskeisiä perusteluja

---

[304] Treitschke 1900, 412. „Beherrschung der transatlantischen Lande wird heute die erste Aufgabe europäischer Kriegsflotten. Denn da das Ziel der menschlichen Cultur doch die Aristokratie der weißen Rasse auf dem ganzen Erdball sein wird, so wird die Bedeutung eines Volkes am letzten Ende davon abhängen, welchen Anteil sie an der Beherrschung der transatlantischen Welt besitzt.“

[305] Kaiser Wilhelm II 1901. „Die Kunst soll mithelfen, erzieherisch auf das Volk einzuwirken, sie soll auch den unteren Ständen nach harter Mühe und Arbeit die Möglichkeit geben, sich an den Idealen wieder aufzurichten. Uns, dem deutschen Volke, sind die großen Ideale zu dauernden Gütern gevorden, während sie anderen Völkern mehr oder weniger verloren gegangen sind. Es bleibt nur das deutsche Volk übrig, das an erster Stelle berufen ist, diese großen Ideen zu hüten, zu pflegen, fortzusetzen, und zu diesen Idealen gehört, daß wir den arbeitenden, sich abmühenden Klassen die möglichkeit geben, sich an dem Schönen zu erheben und sich aus ihren sonstigen Gedankenkreisen heraus- und emporzuarbeiten.“

´saksalaisuuden´ erityisasemalle, jonka merkitys kulttuuritehtävän toteuttamisessa oli tärkeä ja sisällöltään kovasti vilhelmiinisen monarkian tarpeiden mukainen. Siitä syystä itse keisarin lainaus on perusteltua esittää esimerkkinä siitä, millaisen eliitin aatemaailman osaksi Treitschken 1800-luvun lopulla esittämät ajatukset asettuivat. Keisarin ”ihanteet” eivät välttämättä olleet aivan samat kuin Treitschken. Silti lainaus kuvastaa ajatusmallia kulttuurisen kehityksen arvosta ja korkeakulttuurin asemasta tuon kehityksen osoittajana samaan tapaan, kuin olen Treitschken asiaa tulkinnut käsitelleen.

7. Valtio, ´kulttuuri´ ja ´saksalaisuus´ – eli perustuslainen monarkia, elitismi ja Preussin johtoasema luonnollisen kehityksen korkeimpana asteena

Heinrich von Treitschke ei ole jäänyt jälkipolvien tietoisuuteen elämään minään klassikkona, ”suurena ajattelijana”, mutta silti häneen viitataan tutkimuskirjallisuudessa usein. Hänet nähdään ajalleen ominaisten näkemysten edustajana, historiallisen aatemaailman oivallisena kuvastajana. Niin tutkimuskirjallisuuden kuin koottujen luentojensa perusteella Treitschke osoittautuu keisarillisen Saksan johtotähteä, Preussia, myötäileväksi ja historiallista aineistoa subjektiivisesti käyttäväksi ajattelijaksi. Luennoistaan avautuvan kuvan kautta hän osoittautuu keisarin johtaman monarkistisen luokkayhteiskunnan kannattajaksi. Tähän muottiin hän asetti myös ´saksalaisuuden´, jota perusteli ´kulttuurin´ avulla.

Treitschken subjektiivinen historiantulkinta ja selvä sitoutuneisuus yhteiskunnan eriarvoisuuden puolustamiseen, sen näkemiseen luontaisena ja tarpeellisena, sopii oivasti sosiaalisten suhteiden merkityksen huomioivan aatehistoriallisen tutkimuksen kohteeksi. Piensaksalaisena nationalistina Treitschke rajautuu osalliseksi vallassa olleiden voimasuhteiden tukemiseen. Täten hänen demagogissävyiset tekstinsä soveltuvat hyvin kansallismielisyyden rakentamisen keinoja pohtivaan tutkimukseen. Piensaksalaisen koulukunnan aikanaan suosittuna edustajana hänet on helpompi ja perustellumpaa sijoittaa osalliseksi laajempaan yhteyteen kuin yksittäisenä ”oman linjan” ajattelijana. Hänen oman uransa ja näkemystensä sisällöt kytkeytyvät lisäksi hyvin yhteen keisarillisen Saksan sisäpoliittisten tapahtumien kanssa aina yhdistymistä edeltäneestä politiikasta ”liberaalin” 1870-luvun kautta 1890-luvun maailmanpolitiikkaan asti.

Aikakautena keisarillinen Saksa oli ristiriitainen ja mielenkiintoinen. Tämä lisää myös Treitschken kiinnostavuutta tutkimuskohteena. Monia ajalle ominaisia piirteitä on mahdollista nähdä pohjavirtausten tapaan, jotka ovat jääneet elämään ja vaikuttaneet

myöhempien sukupolvien piirissä. Kansallisvaltiollisen ´saksalaisuuden´ sisältöä alettiin muodostamaan juuri keisarillisen Saksan aikana, kun nuori valtio haki yhtenäisyyttään. Keskittymiseni ´kulttuurin´ käyttöön ja merkitykseen, sen poliittisiin sekä kansallismielisiin kytkentöihin, tarkoittaa myös kansallisvaltion vallitsevan kulttuuri-identiteetin rakentumisen ja siten yhteisön enemmistön (omaksumaksi toivottujen) arvojen kehittymisen tarkastelua. Treitschke ja hänen ikätoverinsa todistivat Saksan yhdentymistä silminnäkijöinä ja hän sekä hänen koulukuntatoverinsa elivät yhdistyneen keisarikunnan ensi vuosikymmenet osallistuen aktiivisesti poliittiseen ja aatteelliseen toimintaan. Näin avautuu näkökulma tarkastella kansallisvaltion lujittamispyrkimyksiä heidän edustamaltaan kannalta. Alkuperäislähteiden kautta esittäytyvä yhteiskunnan moninaisuus nähdään tällöin ”treitschkelaisten linssien” läpi.

Keisarillinen Saksa ei ollut mikään homogeeninen yhteiskunta. Treitschken ´saksalaisuus´ oli piensaksalaisesti rajattua, preussilaisuuden propagoinnissaan voittajien historiaa. Vähemmistöt nähdään tällöin vallanpitäjien näkökulmasta. Se ei ole tutkimuksen kysymyksenasettelun vuoksi ongelma, kunhan tilanne vain tunnistetaan. Treitschken esittämä valtiollinen yhtenäisyys oli yhtenäisyyttä valtarakenteiden ylätasolta. ´Kulttuuri´ oli tällöin sellaista, millaiseksi se tuosta näkökulmasta esitettiin. Saksankielinen, historiallisesti eletty kulttuuri tarjosi Treitschkelle keinoja lujittaa oman aikansa ´kulttuuria´. Jonkin konstruointi tarvitsee ainekset, joiden varaan rakentaa. Näinä aineksina Treitschke käytti historiallisia tapahtumia, omasta näkökulmastaan, mutta ei silti täysin pidäkkeettä. Historia, johon hän viittasi pohjautui todellisiin historian tapahtumiin. Ilman niitä sisällön anto hänen oman aikansa ´saksalaisuudelle´ olisi ollut huomattavasti vaikeampaa.

1800-luvun ´kulttuuri´, jolle Treitschken käsitteen käyttö pohjasi, muotoutui älymystön määrittämänä. Yhdentymistä edeltänyt ja sen jälkeinen käsitteen käyttö pohjasivat samalle käsitehistorialliselle perustalle, mutta yhdentyneessä Saksassa poliittisuus alkoi vaikuttaa aiempaa enemmän. Vasta yhdentyminen loi valtiolliset edellytykset, joissa

saksalaista kulttuurikäsitettä voitiin tuoda esiin suhteessa valtion sisäiseen kansaan. Treitschken yliopistollisissa luennoissaan esittämä ´kulttuuri´ olikin aiempaan nähden valtioon sidotumpana. Kytkös edeltäneeseen käsitteen käyttöön oli silti selvä ilmeten etenkin ´kulttuurin´ kokonaisvaltaisuudessa. Treitschke esitti esimerkiksi valtion osallisuuden taide-elämään edellyttävän toimimista nykytermein ilmaistuna lähinnä ”käsivarren mitan” päästä. Silti taide oli hänellä ”kansan siveellisen tason” tai sivistyksen tapaan osa kokonaisuutta, joka edesauttoi kehitystä.

Saksalaisen idealismin hegeliläinen perusta ja Herderin kulttuurin käsitettä avartanut ajattelu on löydettävissä Treitschken ´kulttuurin´ taustalta, vaikka suhtautumisessa poliittiseen ympäristöön muutosta olikin tapahtunut. Treitschkella vanhempi saksankielinen kokonaisuutta korostava käsitteen käyttö nivoutui piensaksalaiseen näkemykseen Saksan parhaasta, jolloin poliittinen kytkös ajan hallintoon on selvä. Preussin ”luontaisen” kehityksen kautta oltiin tilanteessa, jossa saksalainen ´kulttuuri´ valtion raamittamana erosi muiden kansojen ´kulttuurista´. Tämän näkemyksen esiin tuojana Treitschke ei suinkaan ollut ainoa, sillä muutkin piensaksalaiset historioitsijat jakoivat ainakin pääpiirteissään vastaavan käsityksen (Droysen). Myös ´kansan´ liittäminen ´kulttuuriin´ kehittyi 1800-luvulla hiljalleen, ei suinkaan yllättäen Treitschkella esiintyen. ´Kulttuuriin´ perustuva vastakkainasettelu ”barbaarisiin” kansoihin nähden oli sekin olemassa valmiina Treitschken käytettäväksi. Valtiollisen yhdentymiskehityksen myötä se vain kytkeytyi kansallisvaltioon.

Treitschke oli taustaltaan aatelinen, mutta toimi sivistysporvariston ”kehdossa”, yliopistomaailmassa. Hänen poliittinen osallistumisensa sivusi sekin porvarillista aatemaailmaa. Siten häntä mielestäni voi käyttää vertailukohtana suhteutettaessa historialliseen tilanteeseen käsittelyluvuissa esiin tuotua Eliaksen teesiä porvariston ´kulttuuriin´ perustuvasta itsensä reflektoimisesta aateliin nähden. Käsitehistorioitsija Jörg Fisch on todennut, että porvarillisen ´kulttuurin´ ja aatelisen ´sivilisaation´ vastakkainasettelu *ei* ollut hajaa todellisuutta 1800-luvun Saksassa. Sitä se ei ollut

myöskään Treitschken luennoista. Vaikka Treitschke katsoi, että korkeakulttuurista huolehtiminen oli ollut keskeisesti porvariston harteilla, ei hänen ´kulttuurin´ kokonaisuudestaan voitu jättää jotain yhteiskuntaluokkaa ulkopuolelle, vaan kaikilla oli osallisuutensa siinä. Treitschkeen suhteutettuna mielenkiintoisempi onkin Eliaksen näkemys sosiaalisten suhteiden merkityksestä yhdistyneen Saksan oloissa muotoutuneelle sivistysporvariston itseymmärrykselle.

Treitschken suhtautuminen kirjalliseen kulttuuriin, etenkin korkeakulttuuriseen kirjallisuuteen, oli kunnioittavaa. Hän haki historiasta nimenomaan sivistysporvaristolle tärkeitä kirjallisuushistoriallisia samastumiskohteita. Aatelin valta oli ollut olemassa aina, sitä ei sinänsä olisi muuttuneen tilanteen tarpeisiin tarvinnut historiallisesti perustella. Eikä Treitschke näin juuri tehnytkään, vaikka tunnustikin aatelin tärkeyden valtiolle. ´Kulttuurin´ ja sivistysporvariston merkitys ´saksalaisuudelle´ oli hänellä tärkeässä asemassa. Tältä osin hän näyttäisi siis sopivan näkemykseen reaalipoliittisesta mukautumisesta yhdistymisen jälkeisiin uusiin oloihin. Reaalipolitiikan edustajaksihan Treitschkea on tarjottukin (Palonen). Samalla hän asettuu osaksi piensaksalaista perusnäkökantaa, jonka suhtautumisesta yhdentymiskehitykseen Giesen on esittänyt melko reaalipoliittisen näkemyksen.

Treitschke toteutti valtioon sulautuvan ´kansan´ ja sen oman sisäisen ´kulttuurin´ kautta yhteisöllistä mallia, johon hän pyrki liittämään niin porvariston, aateliset kuin työläisetkin kunkin omalle paikalleen. Kokonaisuutta hän nivoi yhteen ´kulttuurin´ kehitystä toteuttamaan halajavalla ´kansalla´ – tai toisin päin, ´kulttuurin´ kautta toteutuvalla yhteisellä kansallisella kehityksellä, joka sitten saattoi heijastua aina oman kansallisvaltion ulkopuolelle asti. Samalla kansallismielisyydelle keskeinen sivistysporvarillinen perinne mukautui vallassa kiinni olevan aatelin asettamiin rajoihin. Syntyi kansallismielisyyden suuntautuminen, jossa yhteistä kehitystehtävää toteutettiin ´kulttuurilla´ perustellen ja perinteiseen aatelin tapaan voiman merkitystä korostaen.

Treitschken ´kulttuurille´ antama kansallinen merkitys, usein menneisyyttä apuna käyttäen, rakensi osaltaan saksalaista “valtiokansaa”. Näyttää siltä, että Bernhard Giesenin toteama valtiollisen yhdentymisen jälkeinen aiemman kulttuurikansan (*Kulturvolk*) ja syntyneen valtiokansan (*Staatvolk*) yhdistyminen soveltuu Treitschken ajatuksiin siten, että hänen luennoissa käyttämässään kulttuurivaltion käsitteessä (*Kulturstaat*) nuo molemmat sulautuvat samaan yhteyteen. Samalla kulttuurivaltiossa kalibroitui tietyn toimintatason mittari, sillä varsinaisina kulttuurivaltioina Treitschke esitti oikeastaan vain länsieurooppalaisia, vanhojen ja valtapoliittisesti merkittävien kansojen muodostamia valtioita.

Älymystön edustajana Treitschke oli rakentamassa perusteluja ´saksalaisuuden´ rajautumiselle. Perusteluja, joilla saatettiin sulkea piensaksalaiseen ratkaisuun huonosti sopivia ryhmiä valtiollisesti hyväksyttävän ´saksalaisuuden´ ulkopuolelle. Tätä toimintaa tehtiin myös valtion lainsäädäntövallan kautta, mutta sitä oli vaikeaa ylläpitää ja toteuttaa pitkäjänteisesti sisäpoliittisesti monisyisessä tilanteessa, jossa erilaisten ryhmittymien ristivetoa oli jatkuvasti olemassa. ”Tieteellinen” ratkaisu antoi yleisempää pohjaa ulossulkemisille, jolloin rajausta saatettiin toteuttaa kansallisvaltiollisen yhteisöllisyyden rakentamisen käytännöissä. Tämä oli mahdollista, vaikka ulos rajattavat ryhmät olisivat olleet lain edessä näennäisen tasa-arvoisiakin. ”Tieteellinen” lähestymistapa oli myös elitistinen. Sivistyneistö oli perinteisesti hyvin toimeentulevista demografisista ryhmistä lähtöisin ja koulutustaso rajasi tehokkaasti kansaa sisäisesti.

Ryhmien muodostumisessa on tyypillistä luoda sisä- ja ulkoryhmiä. Treitschke näyttää sopivan hyvin piensaksalaisen ryhmäytymisen propagandistiksi. Samalla kyse oli määrittelyvallan käytöstä. Treitschke oli asemassa, jonka mukaisesti pyrki muokkaamaan ´saksalaisuuden´ käsittämistä tiettyyn suuntaan. Lojaliteetti sivistysporvaristonkin edustajia kohtaan loppui siihen, missä Treitschken ´kulttuuri´ kyseenalaistettiin. Idealistiset tasa-arvonäkemykset tai naisten emansipaation

puolustamisen Treitschke tyrmäsi. Tässä kuten monissa muissakin kysymyksissä hän kykeni käyttämään ´kulttuuria´ perustelunaan.

Treitschke teki rajanvetoa niin keisarillisen Saksan sisäisesti kuin valtion rajojen ulkopuolisesti. Siinä missä sosialistit, katoliset ja juutalaiset olivat kansallisvaltion sisäisiä uhkakuvia, esitti Treitschke stereotyyppisiä perusteluja eurooppalaisten kulttuurivaltioiden väliselle erilaisuudelle. Kokonaisuutena Euroopan yleisesti korkeampi ´kulttuurinen´ taso puolusteli suhtautumista Euroopan ulkopuoliseen maailmaan. Tämä suhtautumistapa näkyi myös eurooppalaiselta pohjalta syntyneiden siirtomaiden alempana asemana suhteessa ”vanhaan Eurooppaan” – puhumattakaan kehittymättömämpien rotujen alisteisuudesta eurooppalaisille kulttuurikansoille. Uudet uhkaavat valtiomuodolliset näkemykset, joista demokratia oli konkreettisin esimerkki ja sosialistien utopiat järjettömyydessään jopa naurettava, Treitschke lakaisi ´kulttuurisesti´ kehittymättöminä ja yksipuolisina sivuun.

Protestanttinen monarkia, keisarillisen Saksan malli, oli kaikista antoisin ´kulttuurisen´ kokonaisuuden kehitykselle ja myös korkeakulttuurin kukoistukselle. Tällöin myös porvariston tuli sopeutua ”luonnolliseen” yhteiskunnan hierarkkisuuteen. Pelkkään taloudelliseen toimeliaisuuteen suuntautunut, teollistumiskehityksen synnyttämä ”pörssiaikakausi” (*Börsenzeitalter*) uhkasi ´kulttuurista´ moninaisuutta – ei kuitenkaan monikulttuurisuutta, sillä sille Treitschken ´saksalaisuudessa´ ei ollut sijaa. Aateli oli perinteiseen asemaansa mukautuneena ja hallinnon toimintatavat tuntevana onneksi kansakunnalle, porvaristo kykeni toteuttamaan (korkea)kulttuurin arvokasta ylläpitoa ja työväestö rakensi ”muurahaisina” kokonaisuuden perustaa. Olemassa olevat rakenteet tuli säilyttää, ne olivat ´kulttuurin´ kannalta hedelmällisimmät. Yksilö sulautui valtiokokonaisuuteen. Kehitys toteutui parhaiten, kun pidettiin mielessä valtiollinen etu. Valtio oli ylin mahti ja siten yhteiskunnalliset ilmiöt sille alisteisia, mutta valtion asemakin perustui ´kulttuurin´ kehittymiselle, jonka kautta koko ihmiskunta saattoi kehittyä.

Keisarillinen Saksa kantoi siten huolta itseään laajemmasta kehityksestä, joskin kyse oli loppujen lopuksi silkasta Saksan edun tavoittelusta – kilpailusta muiden maiden rinnalla pyrkimyksessä kasvattaa vaikutusvaltaa. Treitschke toi esiin Saksan aktiivisuuden merkitystä ”ihmiskunnan kulttuuriselle kehitykselle”. Saksan sisällä sivistyneistöllä oli asemansa ”kulttuurin vartijana”. Treitschke samastui tuohon asemaan huolehtimalla kansakunnan yhtenäisyydestä, jota ”vieraat” elementit uhkasivat. Näin Treitschken esittämä ´saksalaisuus´ oli ylläpitävää, valtasuhteita ja hallinnon olemassa olevia toimintatapoja legitimoivaa. Sitä perusteltiin historialla, tuoden etenkin Preussin keskeistä roolia esiin. Perusteluissa ´kulttuuri´ oli hyvin keskeisessä asemassa.

Kuten todettua, 1800- luvun saksankielinen ´kulttuuri´ oli kehittynyt kohti laajaa kokonaiskäsitettä. Treitschken ´kulttuuri´ näytti selvästi ponnistavan samalta pohjalta, mutta hän käytti käsitettä poliittisemmin kuin aiemmat sukupolvet. Kansallisvaltion toteutuminen suurpreussilaisena, sotien kautta, mukautti Treitschken tapaan nähdyn ´kulttuurin´ valtion ja kansan kanssa samaan kokonaisuuteen, jossa ´kulttuuriin´ liitetty kehitysajatus toteutui piensaksalaisen näkemyksen kautta rajattuna. ´Kulttuuri´ perusteli tällöin sellaista ´saksalaisuutta´, jossa keisarillinen monarkia, elitistinen luokkayhteiskunta ja Preussi olivat keskeisiä osia. Samalla näiden perusosien varaan rakentuva saksalainen ”kansallisvaltio” oli kansainvälisesti ainutlaatuinen kokonaisuus, valtiollinen *yhteisö*, jossa kollektiivisuuden oli määrä peitota individualismi (Kuvio 3).

Kuvio 3: ´Saksalaisuus´, jota Treitschke rakensi, perustui ´kansan´ ja valtion *kokonaisuuden* etuun, joka ilmenisi ´kulttuurin´ kehityksenä. Samalla hän perusteli monarkian, luokkaerojen ja Preussin johtoaseman välttämättömyyttä. Kollektiivinen valtion etu ylitti tällöin yksilön omakohtaisen edun

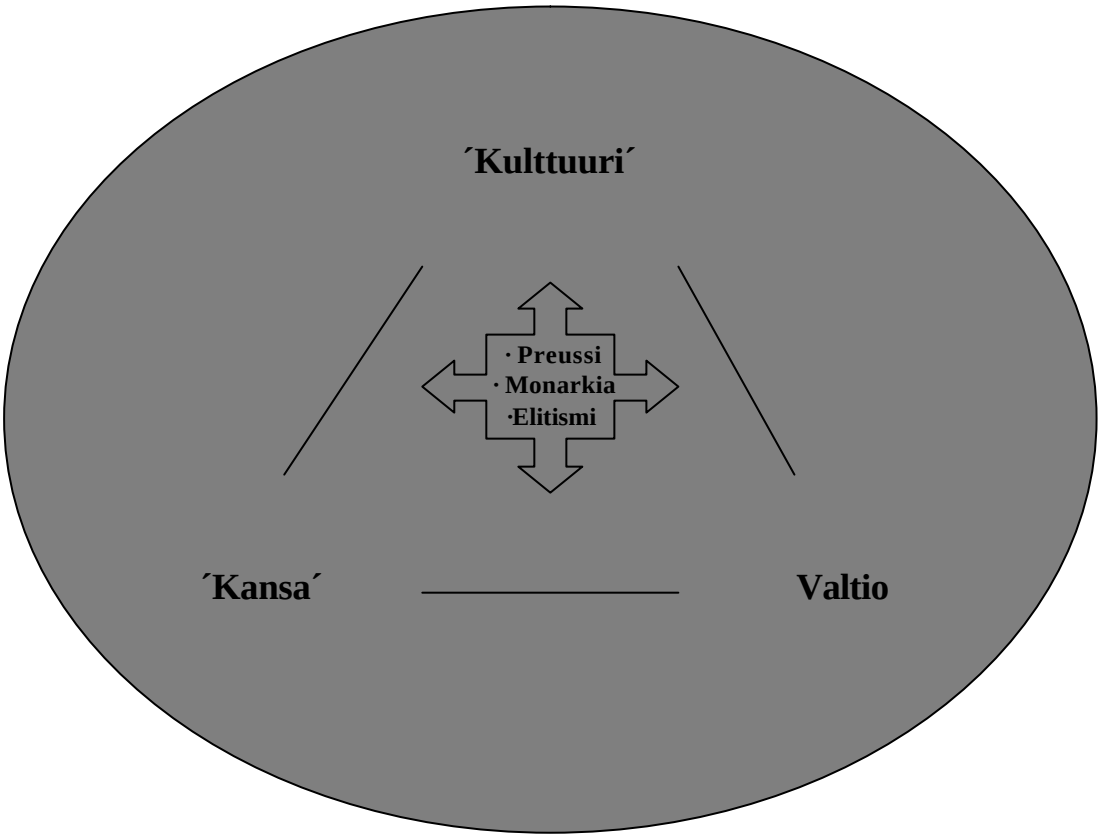

Treitschken ´kulttuuri´ esitti kokonaisuuden etua, mutta individualismille siinä ei ollut sijaa. Vallitsevat luokat ja luokkajako olivat tärkeitä. Sosiaalisia eroja tarvittiin yhteiskunnassa. Treitschke oli aivan selvästi poliittinen argumentoinnissaan. Hänen perustelunsa liittyvät tilanteeseen, jossa sosiaalinen muutos oli osaltaan tapahtumassa teollistumisen seurauksena ja toisaalta yhdistynyt valtio oli jo itsessään merkki muutoksesta. Kulttuurinationalistisessa mielessä Treitschke tarjosi valtiollisesti

uudenlaisessa tilanteessa keinoja kansalaisille kokea yhtenäisyyttä. On ilman muuta myönnettävä, että tämä tapahtui poliittisesti, mutta samalla voidaan kysyä, kuinka erillään poliittisesta toiminnasta kulttuurinationalismia voi edes olla olemassa (vrt. Hutchinson, luku 1.4.). Varsinaiseen nationalismin yleisempään tutkimuskeskusteluun Treitschken luentojen kautta saadaan eittämätöntä sisältöä siitä, mitä kansallismielisyyden konstruoinnilla konkreettisemmin voidaan tarkoittaa. Väitän, että Treitschke oli mukana konstruoimassa yleisemminkin hyväksytyksi tullutta näkemystä ´saksalaisuudesta´. Hän ei kuitenkaan tehnyt mitään yksin, vaan nojasi pitkälti vanhaan perintöön, sillä ´kulttuurin´ häntä ennen muotoutuneet sisällöt olivat keskeisiä myös hänen näkökannoissaan. Historia ja valtapolitiikkaan sitoutuva ”uudelleen muotoutuminen” kohtasivat hänen luennoissaan. Kyse on yksittäistapauksesta, mutta sopinee kysyä, voisiko näin olettaa tapahtuneen myös muiden kansallismielisyyden demagogien kohdalla.

´Kulttuurin´ keskeisyyttä Treitschken perustelemalle ´saksalaisuudelle´ ja siihen liittyviä poliittisia tavoitteita voisi kutsua kulttuuripolitiikaksi. Valtion kulttuuritehtävä ja kansan sitominen valtioon ohjasivat linjauksia kansallisen kulttuurin sisällön määrittämiseksi. Laajasti ymmärretyn ´kulttuurin´ sisällä taidekin määrittyi näiden puitteiden mukaan. Treitschkelaisessa mielessä taidepolitiikan päämäärät sisältyivät kokonaisuutta tähdentävään kulttuuripolitiikkaan, joka pyrki toteuttamaan yhtenäistä Saksaa. Jälkikäteisarviona Treitschkea voisikin kaikkien muiden häneen sopivien luonnehdintojen lisäksi kuvata kulttuurinationalistista näkemystä toteuttaneeksi kulttuuripoliitikoksi.

Treitschke ymmärsi ilmeisen hyvin ´kulttuurin´ merkityksen yhdenmukaisen yhteisöllisyyden kulmakivenä. Tässä mielessä hänen argumenttinsa ovatkin perin kiinnostavia myös kulttuuripoliittisen keskustelun kannalta. Viime aikojen kulttuuripoliittiset diskurssit ovat askarreleet paljon monikulttuurisuuden ja erilaisuuden tiimoilla. Pyrkimyksessä luoda monikulttuurisuutta ymmärtävää yhteisöllisyyttä on

annettu ´kulttuurille´ suuri arvo. Treitschke, jolla tavoite tosin oli juuri päinvastainen – monikulttuurisuuden kitkeminen pois yhteiskunnasta – käytti ´kulttuuria´ varsin älykkääseen tapaan ja sille samantapaisia yhteisöllisyyden kannalta keskeisiä merkityksiä antaen kuin myöhemmät kommentoijat. Hänen ´kulttuurissaan´ on aikasidonnaisuudesta huolimatta luonnollisesti nähtävissä myös yhtymäkohtia myöhempiin kulttuurisisältöihin. Kansallisvaltiollinen ´kulttuurin´ käsittäminen on ollut jossain vaiheessa vallitseva näkökanta lähes ympäri maailman. Tällöin valtion, kansan ja ´kulttuurin´ side on ollut keskeinen kuten Treitschkellakin.

Jo nyt esille nostetuissa teemoissa riittäisi melkoisesti laajentamisen varaa ja jatkotyöskentelyä ajatellen mahdollisia kehityssuuntia olisi useitakin. Vahva valtioon viittaaminen ajattelussa tuo eittämättä mukaan myös hallinnollisen näkökannan. Tällöin mielenkiintoista on nimenomaan se, miten Treitschken ajattelu toteuttaa vallan läsnäoloa yhteiskunnassa – kuinka hän asettuu kulttuurikäsityksensä kanssa vallan "verkostoon" kansallismielisyyden ja kulttuurin rajaamien puitteiden sisällä. Syntyvä kuva ´kulttuurilla´ perusteltavasta kansallisesta yhtenäisyydestä (jota olen tässä työssä kuvannut ´saksalaisuudella´) on näkemys, joka on lähellä valtaa. Treitschke oli Preussin virallinen historioitsija, joten hän edustaa aikansa Preussia painottavien näkemysten keskiötä. Saman aikaisesti oli olemassa myös muunlaisia näkemyksiä. Treitschkea esimerkiksi kritisoitiin Preussin aseman liiallisesta korostamisesta. Monipuolisemman kuvan saamiseksi tulisi kysyä Treitschken näkemysten esittelyn lisäksi vaikkapa, kuinka "valtakunnanviholliset" itse suhtautuivat kulttuuriin ja millaisena ne näkivät asemansa keisarikunnan enemmistön asenteiden ristitulessa. Näin kansallisvaltion sisäinen heterogeenisyys tulisi huomioiduksi paremmin.

Hienosyisempi Treitschken kuulijakunnan, vaikkapa yksittäisten kansallismieliseen järjestötoimintaan osallistuneiden opiskelijoiden tutkiminen, voisi lisäksi paljastaa kuinka paljon käytännön tason toiminnan perusteluissa on käytetty samanlaista retoriikkaa ja näkemyksiä, joita Treitschkelta sekä muilta ajan demagogeilta löytyy.

Kulttuurisuhteiden ja ajan saksalaisen yliopistolaitoksen vahvan aseman kautta voitaisiin myös päästä jopa vertailemaan saksalaisen 1800-luvun lopun ´kulttuurin´ vaikutusta tai yhdenmukaisuutta sekä eroja suomalaisen ”kulttuurin kulta-ajan” kansallismielisten (taide)käsitysten sisältöön. Tällöin Treistschken merkitys voisi mahdollisesti kytkeytyä implisiittisesti hänen ´kulttuurille´ antamansa arvon kautta aina Suomeen ja suomalaisen valtiollisen kulttuuripolitiikan sisältöihin saakka.

Painetut alkuperäislähteet:

Cornicelius, Max (1899). “Vorwort”, teoksessa Treitschke, Heinrich von, *Politik: Vorlesungen gehalten an der Universität zu Berlin von Heinrich von Treitschke.* Hrsg. von Max Cornicelius. Erster Band. Zweite, durchgesehene Auflage, Leipzig: Verlag von S. Hirzel, [1897].

Forsman, Jaakko (1880a). ”Juutalais-kysymys Saksassa.” Kirjallinen aikakauslehti, N:o 7, heinäkuu 1880.

Forsman, Jaakko (1880b). ”Juutalais-kysymys Saksassa II.” Kirjallinen aikakauslehti, N:o 8 ja 9, elokuu ja syyskuu 1880.

Heinrich von Treitschkes Briefe (1920). Herausgegeben von Max Cornicelius, dritter Band. Leipzig: Verlag von S. Hirzel.

Treitschke, Heinrich von (1899). *Politik: Vorlesungen gehalten an der Universität zu Berlin von Heinrich von Treitschke.* Hrsg. von Max Cornicelius. Erster Band. Zweite, durchgesehene Auflage, Leipzig: Verlag von S. Hirzel, [1897].

Treitschke, Heinrich von (1900). *Politik: Vorlesungen gehalten an der Universität zu Berlin von Heinrich von Treitschke.* Hrsg. von Max Cornicelius. Zweiter Band. Zweite Auflage, Leipzig: Verlag von S. Hirzel, [1898].

Lähdejulkaisut internetissä:

Kaiser Wilhelm II (1901). Auszüge aus einer Rede vom 18.12.1901 anläßlich der Enthüllung des letzten Denkmals auf der Berliner Siegesallee. http://www.dhm.de/lemo/html/dokumente/wilhelm01/index.html (13.3.2002) (Julkaistu painettuna: *Die Reden Kaiser Wilhelms II.* Herausgegeben von Johannes Penzler. Bd. 3: 1901 – Ende 1905. Leipzig)

Muut lähteet:

Kemiläinen Aira (2002). Esitelmä Jyväskylän historiallisen seuran 40-vuotisjuhlaseminaarissa, 1.3.2002.

Tutkimuskirjallisuus:

Abelein, Manfred (1968). *Die Kulturpolitik des Deutschen Reiches und der Bundesrebuplik Deutschland: Ihre verfassungsgeschichtliche Entwicklung und ihre verfassugsrechtlichen Probleme*. Köln und Opladen: Westdeutscher Verlag.

Anderson, Benedict (1994). *Imagined Communities*. London – NY: Verso, [1983].

Borg, Olavi (1979). ”Liberalismi ja liberaalit puolueet.” *Poliittisia aatteita valistuksesta nykypäivään.* Jyväskylän yliopiston historian laitos. Yleisen historian tutkimuksia 3. Jyväskylä: Jyväskylän yo.

Bruch, Rüdiker vom (1980). *Wissenschaft, Politik und öffentliche Meinung: Gelehrtenpolitik im Wilhelminischen Deutschland (1890-1914)*. Historische Studien, Heft 435. Husum: Matthiesen Verlag.

Bußmann, Walter (1956). “Das Zeitalter Bismarcks.“ *Handbuch der Deutschen Geschichte.* Neu herausgegeben von Leo Just. Band 3/II. Konstanz: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion Dr. Albrecht Hachfeld.

Bußmann, Walter (1957). “Heinrich von Treitschke 1834-1896.“ *Die grossen Deutschken. Deutsche Biographie.* Herausgegeben von Heimpel, Heuss und Reifenberg. Fünfter Band. Berlin, Frankfurt, Wien: Propylien Verlag.

Büchi, Rolf (1993).”Nationalismiteoriasta: Anderson, Gellner ja sivullinen Elias.” Tiede ja Edistys, 18:2, s. 152-163.

Bödeker, Hans Erich (1982). “Deutscher Idealismus.“ *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Band 3 (H-Me). Stuttgard: Klett-Cotta.

Conze, Werner (1984). “Rasse.” *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland,* Band 5 (Pro-Soz). Stuttgard: Klett-Clotta.

Daniel, Ute (1993). ”´Kultur´und ´Gesellschaft´: Ûberlegungen zum Gegnstandsbereich der Sozialgeschichte.“ Geschichte und Gesellschaft: Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft. 19. Jahrgang, 1993/Heft 1. S. 69-99. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Desai, Meghnad (1990). “Birth and Death of Nation States: Speculations about Germany and India.” *The Rice and Decline of the Nation State,* ed. by Michael Mann. Cornwall: Basil Blackwell.

Deutsche Gescichte in zwölf Bänden (1998). Herausgegeben von Zentralinstitut für Geschichte der Akademie der Wissenschaften der DDR. Berlin: VEB.

Düding, Dieter (1987). "The Nineteenth-Century German Nationalist Movement as a Movement of Societies." *Nation-Building in Central Europe,* ed. By Hagen Schulze. Worcester: Berg.

Elias, Norbert (1981). *Über den Prozeß der Zivilisation: Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen. Erster Band.* (Achte Auflage). Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Elias, Norbert (1997). *Saksalaiset: Valtataistelut ja habituskehitys 1800- ja 1900-luvuilla.* Tampere: Gaudeamus. Suomentanut Paula Nieminen.

Fisch, Jörg (1992). "Zivilisation, Kultur." *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland,* Band 7 (Verw-Z). Stuttgart: Klett-Cotta.

Franz, Günther (1975). "Treitschke." Biographisches Wörterbuch zur deutschen Geschichte. (2. Auflage). Dritter Band. München: Francke Verlag.

Frauendienst, Werner (1973). "Das Deutsche Reich von 1890 bis 1914." *Handbuch der Deutschen Geschichte,* neu herausgegeben von Leo Just. Band 4/I. Frankfurt am Main: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion.

Gay, Ruth (1992). *The Jews of Germany: A Historical Portrait.* New Haven and London: Yale University Press.

Gebhardt, Bruno (1960). *Handbuch der deutschen Geschichte, Band III: Von der Französischen Revolution bis zum ersten Weltkrieg.* (Achte, vollständig neuarbeitete Auflage). Stuttgard: Union Verlag.

Geiss, Imanuel (1976). *German Foreign Policy 1871-1914.* London & Boston: Routledge.

Giesen, Bernhard (1993). *Die Intellektuellen und die Nation: Eine deutsche Achsenzeit*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.

Gollwitzer, Heinz (1982). *Gescichte des Weltpolitischen Denkens II: Zeitalter des Imperialismus und der Weltkriege.* Göttingen: Vanderhoeck & Ruprecht.

Gramsci, Antonio (1982). *Vankilavihkot: valikoima 2.* Suom. Martti Berger, Mikael Böök ja Leena Talvio. Oulu: Kansankulttuuri.

Greive, Hermann (1983). *Geschichte des modernen Antisemitismus in Deutschland.* Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt.

Hobsbawm, Eric (1994). *Nationalismi.* Tampere: Vastapaino.

Hroch, Miroslav (1998). ”Programme und Forderungen nationaler Bewegungen: Ein europäischer Vergleich.” *Entwicklung der Nationalbewegungen in Europa 1850-1914,* herausgegeben von Heiner Timmermann. Berlin: Duncker & Humblod.

Hutchinson, John (1999). “Re-Interpreting Cultural Nationalism.” Australian Journal of Politics and History: Volume 45, Issue 3, pp. 392-407.

Ilting, Karl-Heinz (1984). “Bürgerlich-christliche Sittlichkeit.” *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland,* Band 5 (Pro-Soz). Stuttgard: Klett-Clotta.

Jarausch, Konrad H. (1982). *Students, Society, and Politics in Imperial Germany: The Rise of Academic Illiberalism*. New Jersey: Princeton University Press.

Jochmann, Werner (1976). ”Struktur und Funktion des deutschen Antisemitismus.” *Juden im Wilhelminischen Deutschland,* herausgegeben von Werner E. Mosse. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).

Jordanova, Ludmilla (2000). *History in Practice.* London: Arnold.

Kiesewetter, Hubert (1987). ”Economic Preconditions for Germany´s Nation-Building in the Nineteenth Century.” *Nation-Building in Central Europe.* Ed. By Hagen Schulze. Worcester: Berg.

Koselleck, Reinhart (1972). “Einleitung.” *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland,* Band 1 (A-D). Stuttgart: Ernst Klett Verlag.

Koselleck, Reinhart (1990). “Staat und Souveränität.“ *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland,* Band 6 (St-Vert). Stuttgart: Klett-Cotta.

Koselleck, Reinhart (1992). “Volk, Nation.“ *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland,* Band 7 (Verw-Z). Stuttgard: Klett-Cotta.

Knuuttila, Seppo (1994). “Kaiken kattava kulttuuri?“ *Kulttuurintutkimus: johdanto,* toim. Jari Kupiainen ja Erkki Sevänen. Tietolipas 130. Jyväskylä: SKS.

Kramer, Lloyd (1998). *Nationalism: Political Cultures in Europe and America, 1775-1865*. New York: Twayne Publishers.

Lenman, Robin (1994). *Die Kunst, die Macht und das Geld: Zur Kulturgeschichte des kaiserlichen Deutschland 1871-1918.* Frankfurt.

Liebkind, Karmela (1988). *Me ja muukalaiset: ryhmärajat ihmisten suhteissa*. Helsinki: Gaudeamus.

Loth, Wilfried (1997). *Das Kaiserreich:Obrigkeitsstaat und politische Mobilisierung*. (2. Auflage). München: DTV, [1996].

Mergel, Thomas (2002). ”Ûberlegungen zu einer Kulturgeschichte der Politik.” Geschichte und Gesellschaft: Zeitschrift für Historische Sozialwissenschaft. 28. Jahrgang, 2002/Heft 4. S. 574-606. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Mosse, Werner E. (1976). “Die Juden in Wirtschaft und Gesellschaft.“ *Juden im Wilhelminischen Deutschland,* herausgegeben von Werner E. Mosse. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).

Nipperdey, Thomas & Rürup, Reinhard (1972). “Antisemitismus.“ *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland,* Band 1 (A-D). Stuttgart: Ernst Klett Verlag.

Palonen, Kari (1985). *Politik als Handlungsbegriff: Horizontwandel des Politikbegriffs in Deutschland 1890-1933.* Commentationes Scientorum Socialum, 28/1985. Helsinki: Finnish Society of Sciences and Letters.

Pekonen, Kyösti (1991). *Symbolinen modernissa politiikassa.* Nykykulttuurin tutkimusyksikön julkaisuja, julkaisu 25. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.

Petersdorff, Herman von (1910). “Nachtrag: Treitschke.“ *Allgemeinen Deutsche Biopgraphie*. Fünfundfünfziger Band. Leipzig: Duncker & Humblot.

Renvall, Pentti (1953). “Maailmankatsomusideologinen historiankirjoitus.” *Historian Aitta XII, Historiankirjoitus: kehityksen pääpiirteitä*, s. 89-121. Turku.

Ritter, Gerhard A. (1992). "Einleitung.“ *Das Deutsche Kaiserreich 1871-1914: Ein historisches Lesebuch,* herausgegeben von Gerhard A. Ritter, (5.Auflage). Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.

Roessler, Wilhelm (1978). “Pädagogik.“ *Geschichtliche Grundbegriffe: Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*, Band 4 (Mi-Pre). Stuttgart: Klett-Cotta.

Rosenblüth, Pinchas E. (1976). ”Die geistigen und religiösen Strömungen in der deutschen Judenheit.” *Juden im Wilhelminischen Deutschland*, herausgegeben von Werner E. Mosse. Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck).

Saukkonen, Pasi (1998). ”Kansallisvaltion identiteettipolitiikka.” Politiikka, 40:3, s. 212-225.

Sbrik, Heinrich Ritter von (1964). *Geist und Geschichte von deutschen Humanismus bis zur Gegenwart,* I Band, (3. Auflage). Salzburg: Otto Miller Verlag [1950].

Sbrik, Heinrich Ritter von (1951). *Geist und Geschichte von deutschen Humanismus bis zur Gegenwart,* II Band. Wien: Otto Miller Verlag

Schieder, Theodor (1959). ”Droysen, Johann Gustav Bernhard.” *Neue Deutsche Bibliographie*. Berlin: Duncker & Humblot.

Schulz, Gerhard (1999). “Nationalismus und Geistesgeschichte: Versuch einer resümierender Betrachtung.” *Nationalismus und Nationalbewegung in Europa 1914-1945*, herausgegeben von Heiner Timmermann. Berlin: Duncker&Humbold.

Schulze, Hagen, (1987a). “Foreword.“ *Nation-Building in Central Europe,* ed. By Hagen Schulze. Worcester: Berg.

Schulze, Hagen, (1987b). “The Revolution of the European Order and the Rise of German Nationalism.“ *Nation-Building in Central Europe,* ed. by Hagen Schulze. Worcester: Berg.

Schwan, Alexander (1987). “German Liberalism and the National Question in the Nineteenth Century.” *Nation-Building in Central Europe,* ed. by Hagen Schulze. Worcester: Berg.

Sheenan, James J. (1981). ”What is German History? Reflections on the Role of the ***Nation*** in German History and Historiography.” The Journal of Modern History, Vol. 53, Issue 1 (Mar., 1981), 1-23.

Shepherd, Walter James (1917). “Politics.” Book Review, The American Science Review, Vol. 11, Issue 1 (Feb., 1917), 132-137.

Smith, Anthony D. (1991). *National Identity.* St Ives: Penguin Books.

Smith, Anthony D. (1998). *Nationalism and Modernism: A Critical Survey of Recent Theories of Nations and Nationalism.* London and New York.

Snyder, Louis L. (1978). *Roots of German Nationalism.* Bloomington/London: Indiana University Press.

Sontag, James Raymond (1938). *Germany and England: Backround of Conflict 1848-1894.* New York.

Spencer, H.R. (1915). "Who made German Opinion?" The American Political Review, Volume 9, Issue 1 (Feb., 1915), 146-156.

Stern, Daniel, N. (1985). *The Interpersonal World of the Infant.* New York: Basic Books.

Söderholm, Stig (1994). "Antropologinen kulttuurintutkimus." *Kulttuurintutkimus: johdanto,* toim. Jari Kupiainen ja Erkki Sevänen. Tietolipas 130. Jyväskylä: SKS.

Timmermann, Heiner (1998). "Nationalbewegung und Nationalismus in Europa: Wurzeln und Entwicklungen." *Entwicklung der Nationalbewegungen in Europa 1850-1914,* herausgegeben von Heiner Timmermann. Berlin: Duncker & Humblot.

Timmermann, Heiner (1999). "Nationalbewegung und Nationalismus in Europa 1914-1945." *Nationalismus und Nationalbewegung in Europa 1914-1945*, herausgegeben von Heiner Timmermann. Berlin: Duncker & Humblot.

Turner, Edwars Raymond (1915). "War Literature." The American Political Review, Vol. 9, Issue 1 (Feb., 1915), 142-146.

Viikari, Matti (1977). *Die Krise der "Historistischen" Geschichtsschreibung und die Geschichtsmetodologie Karl Lamprechts.* Helsinki: Suomalainen tiedeakatemia.

Viikari, Matti (1983). "Saksalainen historiankirjoitus 1800-luvun puolivälistä ensimmäiseen maailmansotaan." *Historiankirjoituksen historia*, toim. Päivi Setälä, Pekka Suvanto, Matti Viikari. Tampere: Gaudeamus.

Wehler, Hans-Ulrich (1994). *Das Deutsche Kaiserreich 1871-1914,* (7.Auflage). Göttingen: V&R, [1973].

Williams, Raymond (1988). *Keywords.* London: Fontana, [1976].